

THL₂

A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata
Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Culture

2009/1–2.

B A L A S S I
INTÉZET

BUDAPEST

Készült a *Magyar Nyelv Évében*.
A szám megjelenését a
Nemzeti Évfordulók Titkársága
támogatta



Szerkesztőbizottság:
Bárdos Jenő, Derék Pál, Gremesberger László, Szili Katalin,
Szűcs Tibor, Szőnyi György Endre, Töttössy Beatrice, Tverdota György

A folyóirat cikkei anonim lektorálás után jelennek meg.

Főszerkesztő:
NÁDOR ORSOLYA

Szerkesztő:
CSONTOS NÓRA

ISSN 1787-1417

Felelős kiadó: a Balassi Intézet főigazgatója, dr. Lauter Éva
Szerkesztőség: 1016 Budapest, Somlói út 51.
Levélcím: 1519 Budapest, Pf. 385
Telefon: (+36-1) 381-5100
e-mail: thl2@bbi.hu
Tipográfia és nyomdai előkészítés: Magyar Judit
Készítette:
Felelős vezető:
Ívek száma: 11
Méret: B/5

TARTALOM

TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELV MÚLTJÁRÓL ÉS JELENÉRŐL

Köves Margit: Kazinczyról és a magyar nyelvújításról	5
Szili Katalin: Szavak dialógusa	15
Horváth Judit: Az etimológiai kutatások történetéhez	28
Pelcz Katalin: A 18–19. századi nyelvmesterek betűtanáról és a helyesírásról	37
Máté Judit Eszter: Egy magyar nyelvkönyv a 19. század végéről	49
Illés-Molnár Márta: Anyanyelv és idegen nyelv között félúton	58
Irene Wichmann: Petőfi Sándor költészete a 19. századi finn paratextusok tükrében	66
Koutny Ilona: Rendszerváltozás – nyelvi változás	79
Piotr Kowalczyk: Tadeusz Rózewicz: <i>A magyar nyelvóra</i>	91
H. Tóth István–Radek Patloka: Tűnődés a szlengről a magyar nyelv évében	99

A MAGYAR NYELVRŐL – KÜLFÖLDI SZEMMEL

Imke Rulik: Hibaelemzés köztes nyelvi keretben	106
Jendraszek Monika: Milyen nemű a magyar nyelv őrzője?	137
Vecsernyés Ildikó: Helsinki egyetemi hallgatók gondolatai a magyar nyelvről	146
Magyari Sára: Hiedelmek a magyar nyelv körül	150

ISMERTETÉSEK

Grendel Lajos: A magyar líra és epika a 20. században	156
Durst Péter: Egy új bécsi nyelvkönyv (<i>Csire Márta: Téma. Braumüller Kiadó, Bécs, 2009.</i>)	165
Sólyom Réka: Kettős tükrökben stílusról, stilisztikáról (<i>Dr. H. Tóth István–Radek Patloka 2009. Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan. Tribun EU, Prága.</i>)	168

Köves Margit*

KAZINCZYRÓL ÉS A MAGYAR NYELVÚJÍTÁSRÓL

„nékem az emberiség, s Pest s Buda tája hazám.”

1 A nyelvújítás – a nyelv újjászületésének kérdése – Indiában sűrű érzelmi töltéssel telítődő kérdés, itt az anyanyelv, nemzeti nyelv, nemzetközi nyelv kérdése körül, egy-egy dialektus hivatalos nyelvként történő elismertetése körül könnyen forrongás alakulhat ki. A nyelv ügye itt is más viták, harcok helyettesítésére szolgál. A magyar és az indiai, hindi, bengáli, kannada stb. nyelvújítás céljai (a nyelv elismertetése, az egységes nyelv megteremtése, stílusújítás) hasonlóak, de eltérő történeti, esztétikai, politikai tényezőkhez kötődnek. Ugyanakkor a hindi nyelvújítás az angol neoklasszicizmus sok jellemzőjéhez kapcsolódik, a magyar nyelvújítás a német filozófiára, nyelvtudományra (Adelungra, Herderre, Kantra) és a német irodalomra hivatkozik (Klopstockra, Goethe-re, Schillerre).

2. Magyarország a tizennyolcadik században Indiához hasonlóan soknemzetiségű állam volt, a magyarok, közel négy millióan, a legnépesebb csoportnak számítottak, és a Habsburg Birodalomban a népesség számát tekintve a németek után következtek: csehekkel, szerbekkel, szlovákokkal, románokkal, horvátokkal és más kisebb etnikai csoportokkal, örményekkel, bulgárokkal, görögökkel, franciákkal és spanyolokkal éltek együtt (Kosáry 1987: 17).

2.1. A nyelvújítás hosszú évszázadok háborúi, a török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharcot kiváltó belső elégedetlenség, az osztrák–porosz hétéves háborút követő viszonylagos társadalmi békével egy időben indult meg, amikor a polgári fejlődés, nemzeti művelődés és a nyelv kérdése összekapcsolódott; Szerb Antal szavai: „Ekkor alakul át az állam hatalomállamból kultúrállammá. A kultúrállam éltetője az államnyelv” (Szerb 1993: 504). A nyelv megújulásának kérdése a felvilágosodás eszméivel kapcsolódott össze Magyarországon, a klasszicizmus esztétikai és etikai mintaképeivel, nyelvi ideáljaival, az ésszerűséggel és a közérthetőséggel.

* Köves Margit, PhD, Delhi Egyetem, mkoves@gmail.com

gel. Bessenyei György, Mária Terézia 1760-ban felállított magyar testőrségének tagja a magyar elsőbbségét a latinnal szemben az angolok és a franciák példájával hangsúlyozza, egy nemzet felemelkedését az anyanyelv „tudóssá, naggyá” tétele biztosítja. A *Magyarság* című röpiratában (1778) írja, hogy „Szent István óta deákul ír a nemzet, s mire ment benne a tudomány? ...” (Bessenyei 1993: 36). A magyar felvilágosodást Bessenyei *Ágis tragédiája* című verses drámája (1772) megjelenésétől számítjuk. Kazinczy fordításainak bevezetőjében írja 1790-ben „nyelvünk megtartása s elterjesztése nélkül hazánkban is mindég idegenek leszünk, és a nemzet nem különös nemzet, hanem csak kolónia lesz” (Kazinczy 1790).

2.2. Az indiai, hindi nyelv megújulását az 1800-ban a kolkattai Fort Williams College-ban oktató és ott a nyelvi kutatásokat megszervező John Gilchristhez, az angol nyelvi oktatást sürgető Macaulay jegyzékhez (1835) és az ehhez fűződő rendelethez, Siva Prasad hindi nyelv használatát sürgető emlékiratához (1868), majd a Hunter Bizottság (1884) és MacDonnell (1900) a hindi hivatalos használatát eldöntő rendeletéhez kötjük. Ezek a rendeletek, határozatok olyan társadalmi, közösségi dinamikát mozgattak meg, amelyekben a vallás (hindu vallás-hindi nyelv, dévanagari írás, mohamedán vallás–urdu nyelv, arab betűs írás), valamint a kaszt és al-kaszt játszottak fontos szerepet (Rai 2001: 8–9).

2.3. A magyar nyelvújításnak II. József (1780–1790) nyelvtörvénye (1782), adott igazi lendületet. A rendelet a Habsburg birodalom teljes területén a németet jelölte meg hivatalos nyelvként, a németet kötelezővé tette a központi és városi hivatalokban, az iskolákban és a középiskolákban. A magyar nyelv „fejletlensége” döntő érv volt a rendelet kiadásakor, de a magyar nemesség nem a magyar, hanem a latin hivatalos nyelvért küzdött. Macaulay jegyzékének hatása, amely az angolt teszi az indiai felsőoktatás nyelvévé hasonló volt II. József nyelvrendeletéhez; a vernakuláris nyelvek fejlesztése helyett sokan a szanszkritot és a perzsát helyezték előtérbe. Kazinczy 1790-ben egy levelében szintén azt írja, hogy

(1) „Ha a deák nyelvet vesszük elő: úgy örökösen bészárjuk a tudományok elterjedése előtt az utat. Egészen a retorikáig, azaz életünknek csaknem fele részéig azt a nyomorúlt konyhai deákságot tanúlnánk egyedül, amelyet ekkoráig iskoláinkban és iskoláinkon kívül hallottunk, s nem lesz időnk *valóságoknak* tanulására.” (Szauder: 20. levél)

2.4. Bessenyei *Magyarság* című röpiratából látható, hogy magyar nyelvújítási javaslatok születtek már a nyelvrendelet előtt, de a nyelvrendelet váltotta ki a magyar megújításra, a szókincs bővítésére, a nyelvi stílus átalakítására, a standard kidolgozására s a reform politikai céljára – a magyar mint hivatalos nyelv bevezetésére – mozgósító energiát.

2.5. A Római Birodalom bukása után a latin nyelv még hosszú ideig fennmaradt Európában mint a vallás, a jog, a filozófia, tudomány és az irodalom nyelve, annak

ellenére, hogy mindenhol kialakultak a latin helyi nyelvekkel ötvözött variációi, a latin „vernakularizációja”. A folyamat része volt a latin ábécé alkalmazása a helyi nyelvek hangjaira, amihez társult az egyház toleranciája abban, hogy az írást ne csak a vallásos, hanem a világi, szóbeli irodalom lejegyzésére is alkalmazzák. A latin a kozmopolitizmus nyelve volt az egyetemeken, a kereskedelem nemzetközi kapcsolataiban, a magyar kis- és középnemesség a hivatalokban használta. A 17. században a magyar nyelv egyre inkább a jobbágyság és a parasztság nyelve lett, Erdélyben és Horvátországban ebben az időszakban horvátul és románul beszéltek a magyarral együtt (Bojtár 2008: 50). A kép pedig még összetettebbé vált a 18. században, amikor a főnemesség franciára és németre váltott, a latin pedig a köznemesség „elundokított” nyelvévé vált, ami Kazinczy szerint a tizennyolcadik században Magyarországon „a szükséges ismereteknek elterjedését nemcsak elő nem segíeli, hanem azt egyenesen gátolja”. (Kazinczy)

2.6. Sheldon Pollock a latin terjedését, kultuszát, viszonyát a helyi nyelvekhez az írott szanszkrit bevezetésével és elterjedésével hasonlítja össze Délkelet-Ázsiában (az i. e. 3. században). Elemzése szerint a szanszkrit a latinhoz hasonlóan a kozmopolitizmus nyelvének szerepét töltötte be. Pollock leírja azt a folyamatot, amelyben a szanszkrit i. e. 1000 körül a védikus liturgia és az ehhez kapcsolódó tudományok nyelveként szolgált, és ismerete a társadalom bizonyos rétegeire korlátozódott. Időszámításunk kezdetén a szanszkrit szerepe kibővült és királyi udvarok költészetének nyelvévé vált (Pollock 2009: 39).

2.7. Pollock, aki egyben a kannada nyelv szakértője, elhatárolja azt az időszakot a kannada nyelv történetében, amikor a kannadát még a gudzsarátival és a marathi nyelvekkel együtt használták, de már különvált tőlük az emberek életvilágában, az írott kannada nyelv igénye nélkül (Pollock 2009: 20–24). Kazinczy a *Pályám emlékezetében* hasonló állapotot ír le Eperjesen, a mai Szlovákiában 1781-ben, ahol társadalmi rétegtől függően négy nyelvet beszéltek: a földbirtokos nemesség magyarul, a jogászok, papok és diákok latinul, a polgárok németül és mindenki használta a szlovákot. A szlovákot ekkor még a szláv nyelvek egy dialektusának tekintették és az írásbeliség kidolgozására csak az elkövetkező években került sor, vagyis helyezte a hivatalos elismertség szempontjából a kannada helyzetére hasonlít.

2.8. A felvilágosodás eszmevilága és kultúrája Franciaországból Bécsen keresztül terjedt, s észre és tapasztalatra támaszkodó gondolatvilága, a magyar nyelvi megújulás, a felvilágosodás polgári programja az *Ágis tragédiájában* jelentkezett először. A darabban az uralkodói hatalom értelmezése a lélekfogalom összetettségével kapcsolódik össze. Voltaire *Értekezése a türelmességről* a protestáns Jean Calas halála a vallási türelmetlenség elemzéséhez kapcsolódik, s ehhez Voltaire-nél a kelet, elsősorban a kínaiak vallási türelmének a csodálata járul (Voltaire 1991: 325–327). Voltaire *Candide*-ja és Samuel Johnson, *Rasselas* a a Kelet és Afrika újfajta megközelítését mutatja. Kazinczynál a felvilágosodás gondolatvilága a szabadkőművesség eszméiben jelentkezett, ahogy egy levelében írja „a szabadkőműves-

ség” és „Voltaire, Rousseau, Helvetius” „adnak pajzst a balomba, jobbombba kardot, lábaimra szárnyakat” (Szauder: 22).

3. A bengáli reneszánsz mozgalma a tizenkilencedik században sokat köszönhet a voltaire-iánus gondolatoknak, amely szerint „A természet egységet formál, mindenhol néhány változtathatatlan elvet teremt: így az alap ugyanaz mindenhol, és a kultúra gyümölcsei változóak” (idézi Kopf: 23). Raja Rammohan Roy (1772–1833), a bengáli reneszánsz meghatározó alakja, kinek szellemi arculatát egyrészt William Jones és az indo-európai nyelvcsalád felfedezése, másrészt a tizennyolcadik századi racionalizmus, voltaireianizmus határozta meg. Roy a felvilágosodás eszmevilágát a hindu vallás szellemével próbálta összeegyeztetni a *Vedanta Sutra* című modernizált vallási alapkönyvében. Bharatendu a hindi nyelvet a hindu vallással kapcsolja össze, a küzdelmet a hindi nyelvért vallási célként is megfogalmazza (Dalmia 1997: 146–221). Kazinczy valláskritikájában is láthatjuk az egységesítés elvét.

3.1. Kazinczy a *Pályám emlékezetében* gyermekkorának, szellemi indíttatásának és pályakezdésének képét alkotta meg, befejezésében az otthon harmóniájával a haza iránti „rettegését” állja szembe (Kazinczy 1979). A mű az otthon és a nagyvilág együttesét, kettősséget mutatja be, azt a szenvedélybe átcsapó vonzalmat, ami Kazinczyt az anyanyelv korai elsajátítása mellett, az idegen nyelvekhez és kultúrákhoz fűzte. Ez a kettősség sajátosan cseng össze Rabindranath Tagore 1915-ben kiadott regényének címével *The Home and the World*, mely az otthon és a nagyvilág közötti feszültségről, a politikai részvétel egyéni és közösségi kockázatáról szól. Kazinczyt 1794 decemberében tartóztatták le azzal a váddal, hogy részt vett a Martinovics-összeesküvésben. A halálos ítélet után egyike volt annak a tizenegy vádlottnak, akinek megkegyelmeztek, és 1801-ben szabadult. Az 1828-ban írt *Fogságom naplója* visszatekintés a harmincöt évvel korábbi történelmi eseményre. A *Fogságom naplóját* olvasva érezhető, hogy a vádlottak viselkedése, az öröktől kapott hírek Kazinczy későbbi meglátásai, szimpátiái és azonosulásai vetületében keletkeztek. Jakobinus meggyőződését 1828-ra szkeptikus belátás váltotta fel, és ez érezhető az áruló szervező, Martinovics Ignác, vagy Versegly Ferenc szatirikus jellemzésében (Kazinczy).

3.2. 1811-ben és 1817-ben a megváltozott politikai helyzetben nem csak a magyar nyelvnek tett 1805 engedményeket fenyegette veszély, hanem a magyar alkotmányt is (Szekfű 1926: 63–104., Miskolczi 2009: 36). Kazinczy látta, hogy ebben a helyzetben az irodalomszervezés és az irodalom marad számára a nyilvánosság területe. Körülményei között ez is a bátorság megnyilvánulása volt, hiszen volt olyan levelezője (Batsányi), aki válaszlevelében figyelmeztette, hogy az „okosság” azt javasolja, hogy „a világnak figyelmetességét magunkra ne vonjuk” (Szauder 34. levél).

3.3. A *Pályám emlékezetében* és a *Fogságom naplójában* Kazinczy a „szellem emberének” formálódását írja le, iskolái, felügyelői munkája, illetve a fogság megpróbáltatásai során. A *Pályám emlékezetének* fordulópontja, amikor pataki tanára, Szentgyörgyi István vallási kételyeire válaszul azt feleli, hogy „leld fel, amit keressz s

fel fogod, ha tiszta elmével fogod” (Kazinczy). A művészetek, irodalom, a nyelv és a vallás világában az értékkeresés volt jellemző szellemi alakulására. A *Pályám emlékezetének* egyik jellemzője, hogy művészet iránti vonzalmának, lelkesedésének novellisztikus megformálása kalandként hat, így látogatása nagybátyjával a bécsi Belvedereben, Van-Dyck hatása, vagy a látogatás Weingand könyvesboltjába, ahol Wieland műveit veszi meg, s addig olvassa őket, amíg „végre” megérti. Nem elfogult a magyar vonatkozású dolgok iránt „nekem több vala most az olasz iskola, mint az alföldiek játékos darabjai”. A *Pályám emlékezetében* Kazinczy felidéz egy Mozart koncertet is 1786-ban. Ezek az események úgy hatnak rá „mint a szerelmes ifjúra” „a megpillantott s egyszerre el is tűnt lány”, s keresi azokat a helyzeteket, melyekben megismételheti a szellemi életnek ezeket az élményeit.

3.4. Dienes Dénes Szentgyörgyi filozófiai ismereteiről és Kazinczyra tett hatásáról szólva kiemeli, hogy Szentgyörgyi elsősorban Christian Wolff (1679–1754) nézeteinek hatása alatt állt, ami a teológiai racionalizmus értelmében azt kívánta, hogy a hívők gondolkodni merjenek (Dienes). Ebben a helyzetben a „szellem embere” a valláshoz a művész és gondolkodó elvárásaival közeledett. Kazinczy gondolkodására nagy hatással volt Sipos Pál (1759–1816), akivel akkor ismerkedett meg, amikor Sipos matematikát és fizikát tanított Sárospatakon. Sipossal a filozófia kérdéseit vitatja meg, például a „vulgus ész” és a „fentebb valóságú ész” közötti ellentétet (ami Kant „praktischer Vernunft” és a „reiner Vernunft” meghatározására utal) (Szauder 84. levél).

3.5. Kazinczy protestáns családból származott, de anyai nagyapja katolikus volt, s ez és a protestáns hitűek iránti kedvezőtlen megkülönböztetés, valamint a protestáns közösség szerveződése végigvonul a *Pályám emlékezetén*. Kazinczy diákévei alatt „belé csömörlött” a teológiába. Kölcsynek beszámol Tóth Ferenc, pápai professzorral folytatott teológiai vitájáról, amelyben Luther érdemeit elismerve azt vallja, hogy „Luther nélkül, mondtam, a keresztyén vallás is *szívnek és imaginációnak* szép vallása fogott volna lenni” és a katolicizmusnak tulajdonítja „az elsőséget, aki poltolékul muzsikát, festést, architekturát ad” (Szauder 116. levél). Értékelése szerint a protestantizmus elszegényedett a katolikus vallás kínálta zene, építészet nélkül.

3.6. A *vallástalan* című töredékben, 1786-ban megkülönbözteti a „vakhitet” elhagyó „eszteleneket”, akik újabb tévedések áldozatai, és egy világosságon alapuló vallástalanságról ír. Ennek a gondolatnak több értelmezési lehetőséget nyújt *Prof. Sipos Pálhoz* írt verse 1812-ben, amelyben a manicheizmusra hivatkozva kétféle istenről ír, a világosság és a sötétség istenéről; a világosság istene, akit az olvasó a felvilágosodással azonosít, egyben az ész istene is „szelíd s jóltevő szeret/ Segélni”, a másik isten csak megtévesztésül öltözik fénybe (Kazinczy). Kazinczy a természetes vallás híve, a *Pályám emlékezetében* vallomást tesz hitéről

(2) „...engem sem boldog, sem boldogtalan napjaimban sohasem hagyta el még theodicaei szent hitem; az mélyen lakik lelkemben-e, képzeletemben-e vagy idegeimben, nem tudom, és nem kértem.”

3.7. Kazinczy nyelvművelési munkássága szorosan fűződik nyelv- és irodalom-szemléletéhez, s összekapcsolódik a költői-írói vezető szereppel, amely a század végén kovácsolódik ki és a magyar irodalom jellemzője marad a következő két évszázadban. E szerint a költészet testesíti meg a nemzet leglényegesebb értékeit, s a költők akár a nemzet vezetésére is hivatottak (Margócsy 1997: 371).

3.8. Kazinczy fogsága előtt a nyelv bővítésén munkálkodott, elsősorban a tudományok és a közélet magyar nyelvi szókincsén és frazeológiáján, szerkesztőként és irodalmi fordításokon keresztül. Korai levelezéséből már kitűnik, hogy vezető, szervezői képességei vannak, amellett, hogy kapcsolatai kiterjedtek, „legfőbb gyönyörűségemet a barátságban találom.”, s hogy kapcsolatait utazásai során személyes találkozásokkal erősíti meg (Szauder 3. levél). Barátaival is az újabb munkákat, fordításokat beszéli meg, sajátos, könnyed stílusban, jó jellemábrázoló erővel, ami *Pályám emlékezetében* és a *Fogságom naplójában* is leköti az olvasót. Saját irodalom iránti érdeklődését „nevelkedő”, munkát igénylő tehetségként értékeli. Pártfogóját, Prónay Lászlót, Csanád megye főispánját az írók, költők támogatására, egy magyar szintársulat felállítására kéri. Magyar vándorszínházak már a tizennyolcadik században voltak, 1790-ben megalakul az első magyar szintársulat Kelemen László vezetésével. Kazinczy Shakespeare, Goethe, Lessing fordításainak előszavában, a nyelv és a nemzet megújulásáról ír:

(3) „...ki ne fakadozzon örömsikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét, és visszavéven nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, amik dicső eleink voltak”.

3.9. Bessenyei és Kazinczy sürgette “a tudós magyar társaság” felállítását mint a nyelv megújulásának legfontosabb intézményét, de a Magyar Tudományos Akadémiát Széchenyi István csak 1825-ben alapította meg. Széchenyi Ferenc 1802-ben alapította Nemzeti Múzeumot, amelynek része volt a Nemzeti Könyvtár is. A közélet nyelvi megújulásának legfontosabb eszközei az újságok és a folyóiratok voltak és Kazinczy Batsányival és Baróttal a *Magyar Museum* (1788–1793) című folyóiratban dolgozott szerkesztőként, majd 1789-ben megalapította az *Orpheus* című folyóiratot (1789-1790), ahol egyedüli szerkesztőként több döntési lehetősége volt. Harischandra Bharatendu a nyelv megújítása legfontosabb eszközeként hindi nyelvű újságokat és folyóiratokat szerkesztett, a leghosszabb ideig a *Kavivachan Sudha* és a *Harischandra Patrika* folyóiratokat sikerült fenntartania (Dalmia 1997: 146–221).

4. Kazinczy a Gessner fordítások előszavában „a nyelv szűk voltát” „hamis vádnak” ítéli, de azt javasolja, hogy ahol káros, ne erőltessék a fordítók a magyar szavakat, illesszék be az idegen eredetűeket. Sonnenfels *Adolphs gesammelte Briefe* című

munkáját *Bácsmegyei gyötrelmei* címen Kazinczy kétszer is, fogsága előtt és fogsága után is lefordította. A *Bácsmegyeiben* néhány idegen szó megtartása miatt szabadkozik, ezt a magyar személynevek használatával igyekszik jóvátenni. Bharatendu bengálból és angolról fordított, a műveket szabadon szerkesztette vagy írta át. Shakespeare *Velencei kalmár* fordítása a színpadon is sikeres volt.

4.1. A nyelv modernizálása különböző területeken szükségessé tette a szakszókincs kialakítását, s 1790-ben, a nyelvrendelet visszavonása után Kazinczy a magyar bevezetését javasolja az iskolában. Javaslatát azzal támasztja alá, hogy bizonyos területen már elkészült a szakszókincs, az építészet területén Révair, a természettudomány területén Novákra, a történelemtudomány területén P. Leo Maria Szaiczra hivatkozik, de korszerű tankönyvek csak az 1840-es években készültek (Szauder 11. levél; Szekfű 1926: 195).

4.2. A börtönévek után Kazinczy nézetei börtönbeli olvasmányai, a német neoklasszicizmus tanulmányozása, Goethe, Lessing, Wieland és Winckelmann művei, Herder és Jenisch nyelvészeti munkái nagy hatást tesznek rá, esztétikai, nyelvészeti és nyelvművelő nézeteik befolyásolták. Megerősödik meggyőződése az irodalom szerepéről a nyelvművelésben, s ezt a német írók példáján keresztül világítja meg:

(4) „Mi leve a németek göröngyös nyelvekből, amiolta Klopstock, Wieland, Ramler, Schiller és Goethe, ... azt nézik, hogy neológizmusok mint bővítheti, szépítheti nyelveket!” (Szauder 67. levél)

A német klasszikához hasonlóan Kazinczy figyelmet fordít a műfajok, a stíluszintek elkülönítésére. Úgy érzi, hogy a külföldi minták, például a versformák követése ösztönzik a nyelvet. Kazinczy ekkor az átláthatóság, a jóhangzás, a műfaji stíluszintek betartásának követelményét emeli ki a klasszikus stilisztika, a felvilágosodás kultúrájának megfelelően. Bharatendu három szintre különíti el a hindi nyelvet: 1. a hétköznapiak, az otthon nyelve, 2. a költészet nyelve, 3. a próza nyelve.

4.3. Kazinczy fogsága után a magyar nyugati eredete mellett áll ki, vagyis nyugati mintát kell követnie, a debreceniekkel szemben, akik a keleti nyelv érvével belső, magyar mintákat ismertek csak el. A német irodalom fejlődésére hivatkozik, s ezzel indokolja a fordítás elsőbbségét:

(5) „Én többet használok azzal, ha Emilia Galottit a legnagyobb gondal adom a nemzetnek, mintha egy silány originált faragok. Remek originált írni nem nekünk adatott, hanem unokáinknak fog adatni.” (Szauder 67. levél)

Kazinczy olvasmányainak, táguló műveltségének, ízlése határainak megfelelően változtatta viszonyát ezekhez az elvekhez (Csetri 1990: 48–49). Fáy András verseit éppen az eredetiségükért dicséri, még akkor is, ha ezt követően ugyanabban a levélben szemére hányja helyesírását és Révai nyelvtanát ajánlja a magyar helyesírás megtanulására (Szauder 66. levél). A nyelvújítás munkája folytatódik: szóképzéssel, szóösszetételekkel, elvonásokkal hoztak létre új szavakat,

4.4. A tübingeni Cotta-könyvkereskedés pályázatát 1807-ben hirdették meg, az osztrák belügyi megbízottak, Hager és Baldacci államérdeknek tekintették, hogy megismerjék a hivatalos magyar nyelv ügyét ellenző értelmiségiek tudományos érvelését és indokokhoz jussanak meggyátolására (Szekfű 1926: 62–73, 304–305). Kazinczy 1808-ban nyújtotta be a *Tübingeni pályaművet*, amely magyarul csak töredékben maradt fenn, tükrözi Kazinczy képét a magyar nyelv állapotáról a tizenkilencedik század első évtizedében, egyben tájékozottságát, politikai éleslátását. Annak ellenére, hogy a hirdetés módjából nem tudhatott a pályázat igazi hátteréről, a bevezetésben „megtévedésnek” vagy „ravaszkodásnak” nyilvánítja a kérdést, amelyben „a neveletlen” szövegező „a német nyelvnek köz auctoritást tulajdonít”. Az idegen nyelv használatát szellemesen Caligula rendelkezéseihez hasonlítja: „Ki magas oszlopokra függeszteté rendeléseit, honnan azokat senki sem olvashatta.” A demokratikus politikai kultúra értelmezését vezeti be azzal, hogy az ország polgárai számára közérthető rendelkezéseket kíván. A három kérdés külön felvetése a 1. kívánt polgári nyelvről; 2. a nemzetiségek érdekeiről; 3. a magyar nyelv fejlettségi szintjéről, az összefoglalás a magyar irodalmi hagyományról, Kazinczy áttekintését mutatja.

4.5. Kazinczy a *Tübingeni Pályaműben* kiemeli a patriotizmus és a kozmopolitizmus összetartozását, s a magyar „polgári nyelvvé emelésének” jogosságát. Említi az összehasonlítás szükségességét a többi nyelvvel, hasonlóan a *Mi nyelvünk* című verséhez, ahol a magyart a göröghöz, franciához, némethez, olaszhoz és lengyelhez hasonlítja. A magyar vers modernizációja Kazinczy célja, s ennek kedvéért vezeti be a szonettet, és javasolja a szonett írást tanítványainak és barátainak is, A *Sonetto műzsájában* a szonettet a menüettel társítja. A *Mi nyelvünk* második részében, a magyar leírásában háromféle mozgást idéz fel: „szaladva, szökelve, sikamva.” S ez szintén táncot idéz fel. A *Magyar verselésnek négy nemeiről* esszéjében a szonetttről Herdert idézi, aki szerint csak barbár fülek nem érzik a szonettformának a zenéjét.

4.6. Csokonai munkája, értékelése és halála körül bontakozott ki Árkádia-pör, az első folyóiratvita a magyar irodalomban, ami Kazinczyt a támadások keresztüzébe helyezte. Kazinczy levelezése mutatja, hogy a kilencvenes években Csokonait könyvekkel és tanácsokkal látta el és segített neki bekapcsolódni az irodalmi életbe. Csokonai halála után a költő sírfeliratában a Kazinczy által javasolt, „Árkádiában éltem én is” az *Arcadia* szó adott okot az összeccsapásra. A vita a magyar irodalomban a modernség és hagyomány, a konvenció és ízlés szembenállását jelképezte, Kazinczy megfogalmazásában a „kozmetopolitizmus” és „provincializmus” vitája volt. Kazinczy után modern magyar költők gyakran hivatkoznak a „debreceni szellemre”, ami nem enged a változásoknak. Kazinczy értelmezésében a kozmetopolitizmusnak a mai értelmezéstől eltérő színezete van „Bujjon el az a patrióta, aki nem kozmetopolita egyszersmind” (Szauder 68. levél). Kazinczy Csokonai megítélésében klasszicista ízlésszempontokra támaszkodott, egyes verseit zseniálisnak tartotta („a Lepéhez, Reményhez, és a Szemrehányás”), másokat durvának tart a művek tónusa

és a műfaj keveredése miatt. Csokonai kiadásában a műveket átíró kiadói gyakorlatot támogatta, ezt a gyakorlatot említi és erősíti bírálataiban, Dayka és Kisfaludy műveinek kiadásában.

4.7. A Csokonai-vitában kibontakozó ellentéteket a *Tövisek és Virágok* epigrammaiban bontotta ki tovább, ahol a cím – gyakorlatra és eszményre, régire és újra, közönségesre (durvára) és kifinomultra, természetre és művészetre utal. Az epigrammák az ellentéteket fejezik ki, amelyek egy mondatra, egy sorra, vagy fél sorra terjednek, például a *Himfy*, vagy a *Kész írók* című epigrammája. A *Misoxenia* című epigrammájában az első sorban „Jó nem kell, ha nem nemzeted adja”, a „misoxeniát”, az idegengyűlöletet mutatja be, második sorban, „ , Pest ” a költő állásfoglalását, ami az ellentétes a Kazinczy által megfogalmazott kozmopolitizmus fogalommal. Kazinczy értékelésében Pestet és pesti íróbarátait, Szemere Pált, Horvát Istvánt, Vitkovics Mihályt a patriotizmus és kozmopolitizmus keveréke jellemezte, a nemzet emberiségben feloldódó fogalmában.

4.8. 1813-ban megjelent a Kazinczy ellen irányított pamflet, a *Mondolat*, amelyet szatirikus éllel állítottak össze Kazinczy munkáiból. A pamflet hatása volt, hogy újítás és hagyomány, neológia és az ortológia kérdéseire sokkal tudatosabban közelítettek a fiatalok. Kazinczy két követője, Kölcsey és Szemere megírta a választ, *Felelet a Mondolatra*, mely a *Mondolat*-nál sokkal színvonalasabb és erőteljesebb volt. Kazinczy 1819-ben összefoglalta a vitát az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című írásában. A szélsőségeket Kazinczy „a különbözőség egységével (concordia discors)”, a szellemi és esztétikai élmények sokféleségének befogadásával, a szépirodalom elsőbbségével egyeztetve a nyelvtan felett; az ortológusokkal szemben ezt úgy foglalta össze, hogy az ortológusok számára „az író nem ura, hanem őrije, sőt szolgálja a nyelvnek”.

5. Összefoglalás

Kazinczy egyéniségének és munkásságának azokat az elemeit emeltem ki, amelyek a közélet, a politika, a kultúra, a vallás, a társadalmi együttélés területére vonatkoznak. Ezekben a szférákban Kazinczy klasszikus értékei, politikai érzéke irányítja világszemléletét; a magyar nyelv fontosságát úgy illesztette a klasszikus értékvilágba, hogy ez harmonikus összhangban volt más kultúrák iránti fogékonyságával. Az indiai nyelvújítók munkássága (elsősorban Harischandra Bharatendué, akit Kazinczy összefüggésében csak futólag említettem meg) hasonlóan sokrétű életvilágot fednek le, amelyben a nyelv megújulása egész kulturális közösség felemelkedését szolgálja.

Irodalom

Bessenyei György 1993. *Magyarság*. In: Sík Eszter (szerk.): *Felvilágosodás és romantika a magyar irodalomban*. Holnap kiadó, Budapest.

- Bojtár Endre 2008. „Hazát és népet álmodánk...”, *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*. Typotex, Budapest.
- Csetri Lajos 1990. *Egység vagy különbözőség? Nyelv és irodalomszemlélet a felvilágosodás korában*. Budapest.
- Dalmia, Vasudha 1977. *The Nationalization of Hindu Traditions, Bharatendu Hari-schandra and Nineteenth Century Banaras*. OUP, Delhi.
- Dienes Dénes: Szentgyörgyi István pataki tanár, mint Kazinczy Ferenc vallásosságának lehetséges formálója. <http://www.rgy.hu/dienes.htm>
- Kazinczy Ferenc *Versei, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. (Szerk.: Szauder Mária). Budapest. <http://www.mek.sk/07000/07016/html/>
- Kopf, David 1969. *British Orientalism and the Bengal Renaissance, The Dynamics of Indian Modernization 1773–1835*. K. L. Mukhopadhyay, Calcutta.
- Kosáry Domokos 1987. *Culture and Society in Eighteenth Century Hungary*. Corvina, Budapest.
- Margócsy István (szerk.) 1993. *A magyar romantika*, Válogatás. Unikornis Kiadó, Budapest.
- Miskolczi Ambrus 2009. *Kazinczy Ferenc, a politikus*. http://www.kommentar.info.hu/miskolczi_ambrus_kazinczy_ferenc_a_politikus.pdf
- Pollock, Sheldon 2009. *The Language of the Gods in the World of Men. Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India*. Permanent Black., New Delhi.
- Rai, Alok 2001. *Hindi Nationalism*. Orient Longman, New Delhi.
- Szauder Mária (szerk.) *Kazinczy Ferenc Levelei* <http://mek.oszk.hu/05600/05606/html/>
- Szekfű Gyula 1926. *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (1790–1848)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szerb Antal 1993. *A felújulás szellemi okai: a felvilágosodás*. In: Sík Eszter (szerk.): *Felvilágosodás és romantika a magyar irodalomban*. Holnap kiadó, Budapest.

Szili Katalin*

SZAVAK DIALÓGUSA

A szójelentésről a forma szintjén

1. Bevezető

A föld sorsa a kultúrák kommunikációjától függ”, összegzi az emberiség előtt álló kihívást Deborah Tannen egy, a 80-as évek közepén írt munkájában (Tannen 1986: 30). Arról, hogy a szerző a közös nyelvet használó, de más-más anyanyelvű és kultúrájú interlocutorok sikeres kommunikációjában a legnagyobb nehézségnek a beszélő részéről a jelentés megfelelő formába öntését, a hallgató oldaláról pedig annak pontos kikövetkeztetését érti, munkájának címe is árulkodik: *That's not what I meant!*, vagyis 'Ezt én nem így értettem'. Nem kis feladat hárul tehát a nyelvek és kultúrák párbeszédével foglalkozó, az interkulturális nyelvészet körébe sorolható újabb keletű diszciplínákra, az interkulturális kommunikációra, interkulturális szemantikára, valamint pragmatikára.

Az előbbi rokon tudományterületeket mindenekelőtt a kultúra és nyelv szoros összefonódásáról vallott, a romantika nyelvfelfogásában gyökeredző s egészen a kognitív nyelvészetig végigkövethető nézetek kötik össze, amelyeknek summázata a következő: a nyelv történelmi képződmény, társadalmi produktum, amely mélyen beépül az őt létrehozó közösség világába. Az egyén az anyanyelv elsajátításával a közösen birtokolt világlátást, hiteket, hiedelmeket, érzelmi attitűdöket, értékeket (axiológiai rendszereket is) stb. is magáévá teszi, ebből következően a minél teljesebb megértés lehetősége leginkább az azonos nyelvet beszélő és kultúrájú embereknek adatik meg, mert egyfelől közös emlékezetet, tudást, tapasztalatokat jelenítenek meg a nyelv segítségével, másfelől a beszédet teljesen érthetővé az együtt birtokolt kultúra teszi a számukra.

Csakhogy miképpen a közös nyelv és kultúra összeköt, el is választ bennünket a más nyelvet beszélő, eltérő kultúrájú népektől. Szótárak garmadája ide, jó nyelvtudás oda, nem ritkán kell tapasztalnunk, hogy még a legegyszerűbbnek tűnő kijelentések is megtréfálnak bennünket, mert nem úgy és azt értjük rajtuk, amit a más kultúrából érkezett partnerünk. A *Szép karácsonyunk lesz az idén* mondat hallatán mi, magyarok a szűkebb családukkal eltöltött bensőséges együttlétre gondo-

* Szili Katalin, ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátus, szili.k@t-online.hu

lunk, a jóízű étkekre, a családi otthon átvitt és valós melegére. A nyelvünket kiválóan beszélő amerikai diákjaim körében végzett kisebb felmérésem szerint ők a karácsonyt inkább a barátokkal eltöltött vidám, mozgalmas ünnepnek tartják, az időjárással kapcsolatos felvetésemet (*milyen időt várnának el karácsonykor?*) nem is értették igazán. A példákat tovább folytathatnánk: *Az erkélyen madarakat látott* mondat tárgyát egy tengerparton élő biztos, hogy sirályokként azonosítaná, mi rigókként vagy verebekként (l. Rosch prototípus-elméletét).

Ha feltesszük a kérdést, hogy a nyelvek mely szintjén mutakozhatnak meg jelentésbeli különbségek, a válasz az, hogy mindegyiken: 1. a formarendszerükben, vagyis a grammatikájukban; 2. a lexikájukban; 3. a nyelvhasználatukban. Jelen munkám ihletője a második terület, a szókincs. Választott szempontom sajátos: elemzéseimből tudatosan kizárom az egyértelműen szociokulturális töltettel bíró szavakat, szókapcsolatokat, tulajdonneveket, reáliákat (*48, veszett több is Mohácsnál, egy garast sem ér, sok lúd disznót győz* stb.), a nemzeti kulturális komponensek jelenlétét leginkább bizonyító lexikai egységek ugyanis gyakori és kedvelt témái a kontrasztív szemantikai kutatásoknak. Jóval kevesebb ellenben az olyan írás, amely azt vizsgálja, hogy a nyelvi jelek formai sajátosságai milyen jelentéskülönbségeket eredményezhetnek interlingvális összefüggésben, holott a fordítók, nyelvtanulók, idegen nyelven beszélők a megmondható: két nyelv szavainak jelentése között elég ritkán beszélhetünk teljes megfelelésről.

2. Szavak dialógusa a „formák” szintjén

A szókincs a világ nyelvi formalizációjának az eredménye, az emberi megismerési folyamatok, a világ koceptualizációjának hű tükre. Mivel a természetes nyelvek nem azonos módon és nem azonos történelmi-szociológiai miliőben interpretálják, regisztrálják az objektív valóságot, hozzák létre saját nyelvi világképüket, a szavak vagy azoknál nagyobb egységek jelentésébe más és más expresszív, morális, esztétikai, ideológiai, pragmatikai, nyelvtörténeti, kultúrtörténeti komponensek épülhetnek bele. Amikor tehát a szavak jelentését e komplex értelemben vetjük össze két vagy több nyelv esetében, eltérő világképek, értékek, érzékek, érzelmi viszonyulások, eszmei tartalmak stb. összemérésére vállalkozunk.

A szókincs fenti kognitív színezetű értelmezése, minthogy a nyelvet teremtő ember aktív, értelmező tevékenységét feltételezi a körülötte lévő világ nyelvi leképezésében, egyértelműen ellentmondani látszik a nyelvi jel természetéről vallott egyik legelterjedtebb nézettel, Ferdinand de Saussure-nek a nyelvi jel önkényességéről (*l'arbitraire du signe*) vallott tanításával. Éppen ezért fő célom, a nyelvi jelek formai jegyeiben rejlő jelentésbeli különbségek taglalása előtt indokoltnak tűnik Saussure ide tartozó gondolatainak, illetve azok vitatott pontjainak összegző ismertetése.

2.1. A nyelvi jel önkényes vagy motivált voltáról

Mint ismeretes, a hangoknak és az általuk jelölt tárgyaknak, dolgoknak a viszonya a nyelvfilozófia, a nyelvészet egyik legrégebbi, megoldásra váró kérdése: „Régi közmondás az, hogy nem könnyű a szép dolgot megérteni, és hát bizony, ami a neveket illeti, az sem könnyű kérdés”, figyelmezteti Szókratész Hermogenészt a *Kratüloszban* (Platón 1984: 728). A tanítvány, Hermogenész gondolatmenetét tekinthetjük a konvención alapuló névadási mechanizmus első meghatározásának is: „...sehogys tudom elhinni, hogy a névben valami másféle helyesség, valóság is legyen, mint a megegyezés, azaz a konvención” (Platón 1984: 728).

A jel és a jelölt közötti viszony általános, napjainkig ható leírásának fő elveit Ferdinand de Saussure (Saussure 1967–1968) és Charles Sanders Peirce filozófus (Peirce 1931–1935) dolgozta ki. A szó motiválatlan volta Saussure megfogalmazásában a nyelvi jel, a jelölő és jelölt önkényes kapcsolatát jelenti: gondolatmenetét idézve a 'tó' fogalmat semmiféle belső kapcsolat nem köti össze a *t-ó* hangokkal, elméletben éppen olyan jól képviselhetné bármely más hangkapcsolat is, vagyis a hangsor kifejező ereje csupán társadalmi konvención alapul (a konvencionális és önkényesség Saussure-nél szinonim jelentések). Az abszolút önkényességet a tőszavak, a platoni „prōta onomata”-k tulajdonságának tartja. A hangutánzó és hangulatfestő szavakkal, valamint a felkiáltásokkal óvatos, csak részben ismeri el, hogy a nyelvi jelölő megválasztása esetükben nem teljesen véletlenszerű. Igyekeznek is a jelentőségüket a minimálisra csökkenteni: kisszámú, az elv általános érvényességét csekély mértékben befolyásoló elemeknek mondja őket. Mellőzésük – jegyezzük meg – több okból sem tűnik indokoltnak. Először is mindhárom szócsoporthoz, de leginkább az első kettőre igaz az, hogy kialakulásában meghatározó szerepet játszott az a tény, miképpen ítéli, éli meg az adott beszélőközösség nyelvének hangjait, vagyis milyen „jelentést”, emocionális tartalmat tulajdonít nekik. A beszédhangok jelentése, esztétikai jegyeik megítélése, illetve a hangszimbólum az ókortól kezdve élénken foglalkoztatta a nyelvvel foglalkozó filozófusokat, nyelvészeket, de költőket is (a szakirodalom felsorolása l. Szathmári 1961; a téma összefoglalása Péter 1991: 227–234), így kellő alappal mondhatjuk, hogy a hangok már önmagukban is valamilyen érzést, képzetet keltenek. A hangutánzó, hangulatfestő szavak száma a szótárakban valóban nem magas, de a szóbeli nyelvhasználatban az egyik legdinamikusabban változó, gazdagodó, valóban a pillanat ihlette képződményekből álló szócsaládot képviselik. Arról se feledkezzünk meg értékelésünk során, hogy az anyanyelvvel való találkozásunk első, mélyen beágyazódó élményét jelentik.

A másik relatív önkényességű (*l'arbitraire relatif*) csoport a képzett szavak tömörülése Saussure-nél. A *chanteur* 'énekes' szó például motivált a francia nyelvben, mert létezik a *chanter* 'énekel' ige, illetve az *-eur* foglalkozásnév-képző. (A képzésmódot azonban nem tekinti motiváltnak.)

A nyelvi jel önkényességének elvével szembehelyezhető véleményeket tulajdonképpen a Saussure előtti időkből is bőven idézhetnénk, gondolok itt Wilhelm von Humboldt munkásságára (1985: 55–67), Michel Bréal jelértelmezésére (1897: 191–198), illetve Nietzsche felfogására (Nietzsche 1917, idézi Györfy 2008). Az

utóbbiak közös vonása, hogy a megnevezés aktusában meghatározó szerepet tulajdonítanak a világ megismerési folyamatainak, illetve hol hangsúlyosabban, hol kevésbé úgy, az abban részt vevő érzékelésnek. Hasonlóképpen tesznek később született tanulmányaikban az alábbi szerzők is: Bally 1940; Fónagy 1966, 1971, 1972; Horváth 1993: 16–65; 2004 (a témáról bővebben a 2.2. alfejezetben).

A kifogásokat megfogalmazók között (Spang-Hanssen 1954; Engler 1962) érdekes módon Saussure követőit is megtaláljuk. Így Émile Beneviste-et (1902–1976), akire főként munkásságának utolsó szakaszában volt nagy hatással. Ő pragmatikai megfontolásokból mond ellent a svájci mesternek. Szerinte a nyelvi kódrendszer milyenségének meghatározásában az a lényeges, hogyan ítéli meg és regisztrálja a jelrendszert a nyelvhasználó; márpedig az anyanyelvi beszélő számára a jelölő és jelölt között bensőséges, természetes és mindenekfelett szükségszerű kapcsolat áll fenn (Beneviste 1939). Véleményét azzal egészíthetjük ki, hogy szinkrón szempontból a tőszavakat olyan motivált elemeknek tekinthetjük, amelyek motiváltságukat a belőlük alkotott új lexémáktól nyerik: *asztal* ← *asztalos*, *asztali*, *asztalláb*, *asztalterítő* stb.

Az önkényesség-motiváltság mibenlétének megítélésében a további előrelépést azok a megközelítések jelentették, amelyek a verbális jel tulajdonságait nemcsak két alkotóelemének viszonyán keresztül „vertikálisan” akarták leírni, hanem az adott jelnek más jelekhez való kapcsolatán keresztül mind a jelöltek, mind a jelölők szintjén. Miképpen T. V. Gamkrelidze megjegyzi, Saussure elméletének egyik fő hiányossága éppen az, hogy a nyelvi jel két összetevőjének „vertikális” viszonyával foglalkozik csak, s figyelmen kívül hagyja az egymással kölcsönös összefüggésben álló jelek érintett komponensei közötti „horizontális” megfeleltetéseket, vagyis egyrészt a jelöltek közötti, másrészt az ezeknek megfelelő jelölők közötti kapcsolatot (Gamkrelidze 1983: 448–449). Az utóbbi esetben kettős függőségről van szó, amely egyfelől feltételezi a jelöltek közötti párhuzamos viszonyt, például az 'asztal' és 'asztalok' jelöltek között (ez a tartalmi sík), másfelől a jelölteknek megfelelő jelölők (*asztal* – *asztalok*) közötti ugyancsak párhuzamos kapcsolatot (ez a kifejezés síkja). E kettősség így ábrázolható:



Ha az idézett egyes és többes számú formák relációját nézzük, az történik, hogy a jelöltek szintjén meglévő viszonyokat a hozzájuk rendelt jelölők szintjére vetítjük, másképpen fogalmazva a zéró morfémás vagy többes alakok használatát a jelöltek jellemzőitől (egyedüli vagy többes előfordulásuktól) tesszük függővé, „következőképpen a nyelv tartalmi síkján az egyik motivált viszonsornak a másik által való motiváltságáról beszélhetünk” (Gamkrelidze 1983: 451).

Roman Jakobson szintén motiváltnak tartja a nyelvi jelet, mely motiváltság a jelölő és jelölt közötti belső (pontosabban a grammatikai fogalmak és a fonológiai kifejeződés közötti) ikonikus kapcsolatban nyilvánul meg (Jakobson 1965). Mind ő, mind Wescott (Wescott 1971) a morfológia területéről vett számos példával illusztrálja a jelöltek és a hozzájuk rendelt szavak korrelációját: az egyes számú igealakok rövidebbek a többes számúaknál (*je finis – nous finissons; tu finis – vous finissez* stb.); a melléknevek fonémikus hossza hűen követi a tulajdonságok fokozódását (*high – higher – highest*); a jelölők közötti fonetikai hasonlóságot nemegyszer a jelöltek közötti közeli kapcsolat ihleti, illetve az összecsengő szócsoportok rokon szemantikai mezőkre utalhatnak: az orosz *devjat* 'kilenc', *deszjat* 'tíz', a német *zwei* 'kettő', *drei* 'három' (idézi Gamkrelidze 1983: 451–452). Az angol *father, mother, brother*, az azonos értelmű francia *père, mère, frère* vagy a német *Bube* 'fiú', 'gyerek', *Bursche* 'fickó', 'krapek', *Bengel* 'fickó', 'csibész' megegyező fonémái szintén a jelöltek szemantikai közelségét sejtetik (Deeters 1955: 31). Bolinger megfigyelése, hogy a *tw* hangkapcsolat monoton ismétlődése sajátos fonetikai viszonyt teremt a jelölők szintjén az alábbi szavakban: *twist* 'csavar', 'sodor', *twirl* 'forgatás', 'pörgés', *tweak* 'csíp', 'csavar', *twill* 'sávozott, bordázott szövet', *tweed* 'gyapjuszövet', *tweeze* 'csipesz', *twiddle* 'pödör', 'forgat', *twine* 'zsinórt teker', *twinge* 'szúr' (Bolinger 1950: 117–36). A fenti jelenségek mindegyikére akadna példa bőven a nyelvünkben is: *tanulok – tanulunk; magas – magasabb – a legmagasabb; bat, hét* stb.

Megjegyzem, az ikonikus viszony fogalma eléggé ellentmondásos a szakirodalomban. Az „ikon” terminust bevezető Peirce definíciójában olyan nem önkényes intentionális jel, amely belső hasonlóságot hordoz azzal a dologgal, amelyet jelöl (Peirce 1931–1935 vol. 2.). Gamkrelidze – ellentmondva Jakobsonnak – azt hangsúlyozza, hogy a fentebb idézett példákban a jelölők a hozzájuk tartozó jelöltek által meghatározottak, de nem ikonikusan tükrözik őket: „egyrésről mennyiségi, tulajdonságintenzitásbeli, közvetlen szomszédsági viszonyokkal stb. állunk szemben, másrésről a hozzájuk rendelt jelölők között a fonémikus hosszúság és fonetikus hasonlóság viszonyait találjuk” (1983: 453).

Tanulmányom tárgyát tekintve meghatározó fontossággal bírnak azok a munkák, amelyek nemcsak elismerik a motivált nyelvi jelek létét, de osztályozásukra is kísérletet tesznek. Ismereteim szerint az első klasszifikáció Stephen Ullmann nevéhez köthető (Ullmann 1952: 103). Ullmann már határozottan elkülöníti az önkényes jeleket a motiváltaktól. Az utóbbiakat olyan transzparens szavakként definiálja, amelyeknek a formája nem véletlenszerű a beszélő számára. Három fajtájukat különíti el:

- a) fonetikai motiváció (a *piailleur* 'csipog', 'csiripel' motivált, mert hangjai az auditív benyomást imitálják);
- b) morfológiai motiváció (a *chanteur* kapcsán már szóltam róla). Szinkrón szempontból minden képzett szó motivált, mivel a beszélők annak érzik őket.
- c) szemantikai motiváció (a *mouche* 'légy' szó 'rendőrkopó', 'hekus' értelemben).

Ullmannhoz igen hasonló felosztást alkalmaz W. von Wartburg (1963: 139–140), sőt Károly Sándor is az *Általános és magyar jelentéstanában* (1970: 346). Károly rendszere annyival teljesebb az előző kettőnél, hogy kilép a szavak köréből, s a szóösszetételeket, sőt a szókapcsolatokat is bevonja a motivált lexikai egységek családjába. Az ő felosztását alapul véve én a szavaknak alábbi típusait vetem össze egymással az egyes nyelvekben:

1. motiválatlan (monolexikális) szavak: a hangalakok és a hozzájuk tartozó jelentések között semmilyen materiális összefüggés nincs (*asztal, szék*).

2. motivált szavak: a hangalakok és jelentéseik között különböző természetű kapcsolat létezik. Két alcsoportra oszthatók.

2a közvetlenül motivált szavak: hangutánzó, hangulatfestő és indulatszavak, állathívogatók, amelyekben a hangalak utal a neki megfelelő valóságreszletre: *brummog, cammog, pszt* stb.

2b közvetve motivált szavak: a hangalaknak nincs motiváló szerepe, de a lexéma egészének a jelentése más jel vagy jelek jelentésére épül, mintegy azokon át utal a valóságra. A közvetett motiváltság kétféle módon valósulhat meg:

2b₁ szerkezetileg-szemantikailag motivált szavak: a lexéma az elemeinek a segítségével utal a valóságra (l. képzett és összetett alakok, jelkapcsolatok). Mint ismeretes, az utolsóként említett frazeológiai egységek tagjai szerkezetileg szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. Ami a legnagyobb nehézséget okozza a lehető legpontosabb idegen nyelvi megfelelőik megjelölésében: jelentésük nem egyszerűen az alkotórészeik tartalmának összege, hanem valami több vagy éppen más amazokhoz képest. Bemutatásuk szétfeszítené munkám kereteit, így Károly Sándor osztályozásának rövid leírására szorítkozom csupán (Károly 1970: 392–394).

1. Olyan szókapcsolatok, amelyekben semmi jelentéstöbblet, illetve szerkesztéssel köthettség nincs: a két szó a denotatív jelentésvizony korlátozottsága miatt kerül gyakrabban egymás mellé (sablonos, divatos, illetve műfajokhoz köthető fordulatok): *szívélyes üdvözléssel, szíves tudomására hoz, fokozódó nemzetközi helyzet, kék ég*). Csak egyetérthetünk Károly Sándor azon véleményével, hogy „A nyelvtanításban és nyelvtanulásban az ilyen tág értelmű frazeológiai egységeknek is nagy a szerepük, mert ezek által lesz valaki az élő nyelvközösség teljes értékű tagjává, ezek által tud a megfelelő szituációban a megfelelő kifejezéssel élni” (1970: 392).

2. Ebben a csoportban már beszélhetünk bizonyos jelentéstani sűrítésről és némi szerkesztéssel köthetőségről, a két szó együttes előfordulása tehát egy más nyelv szemszögéből nem teljesen magától értetődő: *erős szél, erős étel, magas árak, enybe kávé*. Jómagam ezt a társulást tartom a klasszikus kollokatív jelentések gyűjtőhelyének.

3. Igazi frazémák: tagjaik többletjelentést hordoznak, vagy új jelentést hoznak létre (*testi-lelki jó barát, esküdt ellenség, ég és föld, állást foglal, kifejezésre jut-tat, fekete, mint a szurok*). Ebbe a típusba tartoznak az újraértelmezve lefordított földrajzi nevek is: *Magas Tátra, Vörös Tenger*.

4. Képes frazeológia egységek: alkotó részeik konkrét jelentése teljes mértékben elválik a képes jelentéstől (*szájába rág, törbe csal, kigyót melenget a keblén*).

Mivel „a nyelv hasznos feleslegeihez tartoznak” (Károly 1970: 394), inkább erős hangulati, emocionális töltetük érzékeltetése jelenthet feladatot idegen nyelven, mintsem tartalmuké, mivel az egyszerűbb alakzattal helyettesíthető: *törbe csal ≈ becsap, rászed*.

5. Elhomályosult motivációjú frazémák, idiómák: ezekben a motiváltság sorsát jellemző körforgás már részben megtörtént, szemléltető erejükből veszítettek, de a hozzájuk fűződő emocionális, hangulati értékeket őrzik (*egy füst alatt, kiteszi a szűrét, dugába dől*). Kialakulásukban hangsúlyos szerepe van az adott beszélőközösség életmódjának, értékvilágának, hiteinek, hiedelmeinek, egy szóval kultúrájának, ebből következően idegen nyelvi megfeleltetések összetett átváltási folyamatot követelnek.

2b₂ szemantikailag motivált szavak: a nyelvi jel egyik jelentése a másikkal összefüggésben, mintegy arra utalva funkcionál (l. a *fül* érzékszervre utaló szó 'fogó' értelemben való használata).

2.2. A motivált és motiválatlan jelentések párbeszéde

És most tegyük fel a kérdést: mi történik a jelentés szintjén interlingvális vonatkozásban, ha motiváltságukat tekintve eltérő tulajdonságú nyelvi jeleket kell megértenünk, lefordítanunk. Két találkozástípussal foglalkozom tüzetesebben: $1 \leftrightarrow 2b_1$ (amikor *A* nyelv motiválatlan szavával a *B*-ben motivált, szerkezeti jellemzőit tekintve analitikus forma - képzett vagy összetett szó, szókapcsolat – áll szemben); $2b_1 \leftrightarrow 2b_1$ (amikor *A* nyelv analitikus alakjának párja a *B*-ben is analitikus szerkezetű). A harmadik, $2b_2 \leftrightarrow 2b_2$ esetről (amikor a többjelentésű szavak jelentéseit kell megfeleltetnünk egymásnak *A* és *B* nyelvben) a téma terjedelme, de leginkább a kellő számú empirikus munka hiányában csak érintőlegesen teszek említést.

$1 \leftrightarrow 2b_1$: monolexikális (nem motivált) \leftrightarrow motivált/analitikus szavak. Mint azt megállapítottuk, a motiválatlan szavak nem foglalnak magukba közvetlen formai utalást a jelentésükre. Szerkezeti motiváció esetén ezzel szemben a lexéma már morfológiai felépítésével is tükrözi az adott valóságelem értelmezésének, feldolgozásának mikéntjét: információt nyújt arról, milyen más szemantikai családokhoz, kognitív terminológiát alkalmazva, megismerési tartományokhoz köti a nyelvhasználó a fogalmat, hogyan osztályozza azt, milyen alá- és fölérendeltségi (hiperonímia – hiponímia) viszonyokba helyezi. Mindez jól nyomon követhető az alábbi, igazán találomra kiemelt szavak összehasonlításakor.

monolexikális	motivált/analitikus
<i>báty</i>	<i>older brother</i>
<i>öcs</i>	<i>younger brother</i>
↓	↓
<i>nagyobb ↔ kisebb gyerek</i>	<i>idősebb ↔ fiatalabb gyerek</i>
↓	
<i>kiskoromban,</i>	

kisfiú, kislány, nagyfiú, nagylány
biurko

íróasztal (dobányzóasztal, ebédlőasztal,

műtőasztal...)

cough

köbög

köbint

köbécse

kígyó

gör. *drakón* 'csillogó tekintetű'

lat. *serpens* 'csúszómászó', *angnis* 'összehúzódo'

or. змея ('kígyózó', 'hajló')

БОЛК, wolf

farkas

Vegyük őket közelebből sorra! A *báty* és *öcs* nem motivált szavak a magyarban. A legtöbb indoeurópai nyelv, így az angol is a testvérek közötti időbeli különbséget megnevező jelzős szerkezettel alkotja meg a szóban forgó jelentéseket (a francia és az orosz az *öcs* esetében használja a 'kicsi' értelmű melléknevet is: *petit frère*; младший брат). Egy-egy szó összevetésekor – mint most is – természetesen csak azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a szerkezetileg áttetsző változatok betekintést engednek a megnevezés folyamatába. Nem feledkezhetünk meg azonban a szókincset érintő tágabb összefüggésekről. Az 'idősebb', 'fiatalabb' jelzős szerkezetek és a motiválatlan lexémák szembenállása ugyanis másfajta korfelosztást tükröz. A minap amerikai tanítványom említette, hogy az egyik gyermeke megbetegedett. A kérdésemre, hogy melyik, így válaszolt: *az idősebbik*. Feleletének az eset ellenére megmosolyogtató furcsasága abban rejlett számomra, hogy egy kétéves fiúcskáról beszélt. Mi minden bizonnyal a *nagyobbik* szót használtuk volna a helyében, mert nagyjából a felnőtté válásig a gyermekek növekedését tesszük meg a megkülönböztetésük mércéjével (ami általában arányban van a korukkal). Ez a felosztás lehet az ihletője a *kiskor* szónak, ahogy a *kislány, kisfiú, nagylány, nagyfiú* lexémaként is. (Az utóbbiak alkalmi szókapcsolatok az idézett nyelvekben.)

Az 'íróasztal' jelentésű motiválatlan *biurko* lengyel szó azt bizonyítja, hogy a lengyelben ez a bútordarab nem tagolódik be az asztalfajták családjába (Bańcerowski 2008: 277), helyette bizonyára a 'hivatal' tartományba sorolható fogalmak köréhez kötődik.

Gondolom, nem igényel hosszas bizonygatást az, hogy jelentésbeli „hiány” két nyelv vonatkozásában leginkább akkor jön létre, ha az egyik nyelv egyedi képzőformával létrejött származékai a másokban monolexikális elemmel állíthatók szembe: *köbög, köbint, köbécse* ↔ *caugh*. A nem létező alakok jelentése alkalmasint visszaadható egy-egy szintagmával (*give a little cough; cough a slightly*), de utóbbiak bőbeszédűsége, esetlegessége nem tud versenyre kelni az előbbieket tömörségével, de legfőképpen azzal az erős, motiváló kifejezőerővel, amit morfológiai családjuk kölcsönöz nekik (*pattint, pisszent; pattog, piszeg* stb.).

Az utolsó bal oldali *kígyó, волк, wolf* szavak motivált idegen nyelvű megfelelői jól példázzák a megnevezési tevékenység sajátosságait: egyfelől a valóságból való

kiindulás tényét, másfelől azt, hogy a szóba belefoglalt jelentés valójában nem a valóság hű visszaadása, hanem annak csupán alanyi szubjektív interpretációja. Míképpen Nietzsche hivatkozott művében, *Az antik retorika vázlatában* (1917) kifejti, a szójelentés soha nem tükrözi az adott dolog, tárgy összes tulajdonságát. A fogalomalkotó ember csak a meghatározó jegyeket emeli ki belőlük, mégpedig a tapasztalatára, érzékszerveire támaszkodva. S mivel az emberi érzékelés részleges, mindig a leginkább szembetűnő jegyre összpontosít: a magyar a *szarvas* vagy a *farakas* élményét úgy alakította hangképpé, hogy az állatok egészének egy lényegi jegyét rögzítette. A latin és az orosz a *kígyóból* a mozgását, a görög a tekintetét, a szanszkrit az *oroszlánból* a sörényt, az *elefántból* az agyart stb. A leírt jelenség tulajdonképpen a szinekdoché egyik fajtája, az ún. *pars pro toto* 'rész az egész helyett' megnevezésmód (a témáról l. bővebben Horváth 1993; 2004). Az eredeti érzékszervi inger motiváló szerepét kutatja Kovács Ferenc az értést kifejező igékben (Kovács 1957: 21), Tolcsvai Nagy Gábor pedig az *átlát* igét elemzi kognitív szempontból (Tolcsvai Nagy 2005: 36–41).

2b₁ ↔ 2b₂: motivált/analitikus ↔ motivált/analitikus szavak. A morfológiai-lag motivált szavak összetételek vagy szóképzéssel létrejött származékok, illetve szókapcsolatok. Mivel a következtetések levonásához látnom kellett, hogy a háromféle alakzat hogyan viszonyul egymáshoz több nyelv esetében, jelesül, hogy a képzett, illetve az összetett szavaknak milyen formák feleltethetők meg, a példák kiválasztásában a magyarból indultam ki. (Az összetételek és a különféle szintagmák elkülönítése nem tűnt lényegesnek, mivel legtöbbször valóban a helyesírás szeszélyes szabályai magyarázzák, hogy összetétellel vagy valamilyen szókapcsolattal van-e dolgunk: *Familienbeihilfe* – *családi segély*.)

A képzett szó – képzett szó relációt megtestesítő univerzálisnak mondható alkotásmódokkal (l. infinitívus-, participium- és főnévképzés, a kicsinyítés stb.) nem foglalkozom, mivel szemantikai tekintetben nem bírnak jelentőséggel. De persze ez messze nem jár együtt azzal, hogy az érvényességi körük, használatuk pragmatikai vetülete is ugyanaz! Szempontomból érdekesebbek a specifikus szerepű képzők, amelyeknek vagy nincs megfelelőjük a másik nyelvben (a mozzanatos, gyakorító képzők kapcsán már szóba kerültek), így valamilyen – lazább vagy kötöttebb – szókapcsolattal írhatók körül. Az alábbi alakok közül az első kettő a magyarban meglehetősen leterhelt *-zik* denominális verbumképzős származék, amellyel vagy igei alaptagú szerkezet (orosz, francia, német), vagy a főnévvel formailag megegyező ige (angol: *boat* - *to boat*), ritkábban a magyarhoz hasonló főnévi alaptagú képzett ige (német *schiffen* 'hajózik'; *radeln* 'biciklizik') állítható szembe. Mint tapasztaljuk, a főtagok más-más szemantikai és formai rendszerekhez kötik őket az egyes nyelvekben. A nominális tövű származékokban a szemantikai hangsúly az eszközre esik (*bajózik* ≈ 'hajón utazik'), míg az igei alaptagúaknál a helyváltoztatás módjára: az orosz 'gurul', 'gördül', a német 'utazik' a szóban forgó közlekedési eszközön, a francia hol 'emelkedik' (*monter à bicyclette*), hol 'navigál' (*naviguer à la voile* 'vitorlázik'), hol pedig 'csinálja' a rajta végbe vihető mozgást (*faire du canotage* 'csónakázást csinál').

csónakázik
biciklizik
anyós

кататься на лодке
кататься на велосипеде
mother in law

Az utolsó példa, az *anyós* idegen nyelvi megfelelői beszédesen mutatják a jelölthöz való eltérő szociokulturális viszonyulást: míg nyelvünkben a szó formája a személyes, családi kötődést idézi, az angol a kapcsolat hivatalos, jogi jellegét emeli ki, a francia gálánsan bókol: *belle mère* — 'szép anya'. A német *Schwiegermutter* elhómályosult összetétel, első tagja az ófelnémet *Swigar* ('növelő', 'fejlődni engedő') szóra vezethető vissza.

Az összetételeknek a következő alakzatok feleltethetők meg: a) azonos vagy eltérő jelentésű tagokból keletkezett összetételek vagy szókapcsolatok; b) képzett szavak; c) ritkábban nem motivált, monolexikális elemek (l. az alábbi elkülönített példasort). Kisebbségi felmérésem alapján ez a sorrend hozzávetőlegesen tükrözi a valós arányokat. Az a) típusnál a tökéletes szerkezeti egyezések azonos jelentéseket eredményeznek (*boldfény* - *moonlight*), az eltérő felépítésűek pedig ugyanannak a valóságelemnek nyelvenként változó értelmezésmódjáról, minősítéséről, klaszszifikációjáról stb. vallanak.

boldfény	moonlight
fájdalomcsillapító	painkiller ('fájdalomölő')
édesvíz	пресная/питьевая вода ('ízetlen', 'ivó-'), fresh water ('friss'), !d'eau douce ('édes')
édestestvér	подной _____ ('született'), full/blood _____ ('teljes', 'vér'), _____germain ('német')
baleset	несчастный случай ('szerencsétlen eset')
	↓
	несчастный человек, день, -ая любовь
	accident
golyabír	king-cup ('királycsésze'); cowslip ('tehénlepeny')

A *fájdalomcsillapító* magyar és angol kifejezésében például csak fokozati különbség érzelhető, az ivásra alkalmas víz megnevezése eltérő tapasztalásokon alapul (a franciák „érzik” hozzánk hasonlóan 'édes'-nek), az egy szülőtől való testvérek megfelelői merőben más konceptualizációs folyamatokat sejtetnek. A rosszul végződő, hirtelen bekövetkező eseményeket a magyar a *bal* szóhoz köti, annak 'rossz', 'kedvezőtlen', 'fonák' metaforikus jelentéseire támaszkodva (*balszerencse*, *bal-sors*, *balcsillagzat*, *balfogás*, *balbiedelem*, *balítélet* stb.), az orosz a történet szerencsével ellentétes jellegét emeli ki, s mint látjuk, a szintagma a magyartól különböző szemantikai családba sorolódik: 'szerencsétlen ember/nap/szerelem'. (Nyelvünkben létezik a *baleset*-nél tágabb értelmű *szerencsétlenség* lexéma is.) Az angol

az *accident* tőszó származékainak (*accidental*, *accidentally*) tanúsága szerint a véletlenszerűséggel, akaratlansággal hozza összefüggésbe a történést. A 'kis sárga tavaszi virág' idegen nyelvi megfelelői viszont arról szólnak igen ékesen, hogy a szavak felépítése önmagában is komoly hangulati eltérések forrása lehet: a magyar *gőlyabír* igazán szép költői kép; az angol *king-cup* inkább könnyed, humoros hangulatú metafora, a *cowslip* elhomályosult eredeti jelentése ('tehénlepény') ellenben elég közönséges, tapasztalati érzékelésen alapul.

2b₂ ↔ 2b₂ szemantikailag motivált szavak párbeszéde. A poliszemantikus szó jelentései közötti viszony zömében képi jellegű, metaforikus (ilyen-olyan hasonlóságon alapul) vagy metonimikus (a jelentések közötti érintkezésre épülő), következésképpen egy alapszó jelentésekkel való feltöltődése, a közben végbemennő változások a legalkalmasabb eszközök lehetnek annak feltérképezésében, hogyan értelmezi, látja, tagolja egy-egy közösség a körülötte levő világot. A szóképeket eredményező eljárások lehetnek univerzálisak és egy nyelvre jellemzőek. A kétféle jelleg arányainak, sajátosságainak meghatározásához elengedhetetlenül szükségesek tehát olyan intralingvális vizsgálatok, amelyek végigkövetik egy-egy szó jelentésváltozatainak létrejöttét, s az így nyert következtetéseket szembesítik a más nyelveken végzett hasonló kutatások eredményeivel, mert „csak nagyméretű összehasonlító anyagnak az összegyűjtése alapján lehet megállapítani: milyen összefüggések vagy összefüggéstípusok általános emberiek, azaz az emberi gondolkodásmód, szemléletmód és kulturális megegyezések eredményei; mely összefüggések jellemzők egy-egy nyelvcsoporthoz, esetleg kultúrzónára; melyek a több nyelvben fellelhető poliszemantikus sajátosságok, amelyek kölcsönzés és nyelvközségek egymásra hatása útján jönnek létre, s melyek az egészen sajátos, egy-egy nyelvre jellemző sajátosságok” (Károly 1970: 386). Öröndetes tényként jelenthetjük ki, hogy a metaforizációs folyamatok nálunk is a nyelvészeti érdeklődés homlokterébe kerültek az utóbbi évtizedekben (l. többek között a Kemény Gábor szerkesztette kötetet: Kemény 2001; Kövecses Zoltán magyarul is elérhető összegző művét: Kövecses 2005), sőt léteznek kognitív aspektusú szóelemzések is, gondolkodunk mindenekelőtt Bańcerowski Janusznak a pozitív és negatív érzelmeket, valamint az *anya*, *apa*, *család*, *fej*, *kéz*, *föld*, *baza* (Bańcerowski 2008: 165–254) és Nyomárkay Istvánnak a *bazugság* fogalmát feldolgozó dolgozataira (Nyomárkay 2006: 389–399), illetve az előbbi szerző összevető szempontú írásaira (Bańcerowski 2008: 255–281). A hasonló szemléletű kutatások – a fordításban, a nyelvoktatásban alkalmazható eredményeik mellett – magyarázatot adhatnak a jelentések átváltásának nehézségeire vagy éppen problémátlanóságára a nyelvek között: a magyarban például az 'alávaló, megvetendő ember' jelzője lehet többek között a 'gyom' jelentésű *gaz* is (*gazember*), amelynek minden szempontból pontos megfelelőjét hiába keresnénk az ugyancsak gazdag német lehetőségeket között (*Gaudieb*, *Lumpazius*, *Schuft*, *Schurke*, *Hundsfoot*, *Bösewicht*, *Galkenstrick*, *Halunke*, *Kufon*, *Luder*, *Lump*, *Scweinebund*, *Gauner*), mivel a *Kraut* ('gaz'), *Unkraut* ('gyom') lexémáknak nincs ilyen metaforikus előfordulásuk a németben, de ugyanígy járnánk az angol, az orosz, a francia változatoknál is. A *markában/kezeben van/tart* kifejezést ellenben legtöbbször hasonló formulával fejezhetjük

ki, mivel létezik bennük A KÉZ A HATALOM ESZKÖZE metafora: *have sy in bands*; *он в езо pykax*; *tenir en main*.

Tanulmányomban annak vizsgálatára vállalkoztam, hogy a szavak pusztja formai jellemzői milyen jelentésbeli egyezések, eltérések forrásai lehetnek a különböző nyelvekben. Az elméleti alapvetések több, a nyelvi jel motiváltsága, önkényessége körüli, még tisztázatlan kérdésre irányították rá a figyelmet, az alkalmazott formai elemzések pedig – reményeim szerint – új szempontokat szolgáltatnak az összevető szemantikai kutatásokhoz. Érdekes és szórakoztató feladatnak ígérkezik például a szitokszavak, az eufemisztikus kifejezések, de a szleng szókincsének elemzése a formai motiváltság tekintetében, nem beszélve a poliszémiát eredményező azonos és eltérő konceptualizációs folyamatok feltérképezéséről a különféle nyelvekben.

Irodalom

- Bally Charles 1940. *L'arbitraire du signe*. Le Français Moderne VIII.
- Bañcerowski Janusz 2008. A lengyel–magyar kontrasztív szemantika kérdéséhez. *A világ nyelvi képe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 274–281.
- Beneviste, Emile 1939. Nature du signe linguistique. *Acta Linguistica* 1: 23–29.
- Bolinger, Dwight 1950. Rime, assonance, and morpheme analysis. *Word* 6: 117–136.
- Bréal, Michel 1987. Essai de sémantique. Science des signification. Chapitre XVIII. *Comment les noms sont donné aux choses*. Hachette, Paris. 191–198.
- Deeters, Gerhard 1955. Gab es Nominalklassen in allen kaukasischen Sprachen? In: H. Krahe (ed.): *Corolla Linguistica*. Festschrift Ferdinand Sommer, Wiesbaden, Harrassowitz. 26–33.
- Engler, Rudolf 1964. Compléments à l'arbitraire. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 21: 25–32.
- Fónagy Iván 1966. A beszéd kettős kódolása. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* IV: 69–76.
- Fónagy Iván 1971. Le signe conventionnel motivé. *La linguistique* 7: 55–80.
- Fónagy Iván 1972. Motivation et remotivation. *Poétique* 11: 414–431.
- Friedrich, Paul 1966. Structural implications of Russian pronominal usage. In: William Bright (szerk.): *Sociolinguistics*. The Hague, Mouton. 214–253.
- Gamkrelidze, T. V. 1983. A jel önkényességének problémája. In Dezső László–Jurij Szergejevics Maszlov (szerk.): *Orosz és szovjet általános nyelvészet*. Tankönyvkiadó, Budapest. 446–455.
- Györfy Livia 2008. A motivált szójelentéstől a konvencionális megnevezésig. <http://www.iahs.eu/doktor/gyorfyl.html>
- Horváth Katalin 1993. *A rész és az egész. A rész-egész viszony szerepe a nyelv működésében*. Budapest. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- Horváth Katalin 2004. Megnevezés és megismerés. In: Szitár Katalin (szerk.): *A szó élete. Tanulmányok a batvanéves Kovács Árpád tiszteletére*. Argumentum, Budapest. 365–372.
- Jakobson, Roman 1965. A la recherche de l'essence lu language. *Diogenes* 51: 22–38.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kemény Gábor (szerk.) 2001. *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kovács Ferenc 1957. The verb *понять* (понимать), begreifen, verstehen and some of its Synonyms in Russian. *Studia Slavica* III: 207–21.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora*. Typotex, Budapest.

- Nyomárcay István 2006. A *bazugság* fogalmának képe a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 389–399.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Platón 1984. *Platón összes művei* I–III. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Peirce, Charles Sanders 1931–1935. *Collected papers*. Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- Saussure, Ferdinand de 1967–1968. *Cours de linguistique générale*. Edition critique par Rudolf Engler. Wiesbaden, Harrassowitz. (Magyarul: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. (Szerk.: Kiefer Ferenc.) Corvina, Budapest.
- Spang-Hanssen, Henning 1954. *Recent theories on the nature of language sign*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 9.
- Szathmári István 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tannen, Deborah 1986. *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks relationships*. Ballantine, New York.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 27–43.
- Ullmann, Stephen 1952. *Précis de sémantique française*. Berne.
- Wartburg, W. von 1963. *Problèmes et méthodes de la linguistique*. Paris.
- Wescott, Roger W. 1971. Linguistic iconism. *Language* 47: 416–428.

Horváth Judit*

AZ ETIMOLÓGIAI KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉHEZ

1. Bevezetés

Az etimológiai munkálatok és módszerek történetének a tanulmányozása bepillantást enged többek között a magyar történeti nyelvészet tudománnyá válásának a folyamatába. A szómagyarázat a 16. századtól kezdve foglalkoztatta a magyar nyelv iránt érdeklődők táborát. A tanulmány e kezdetektől a 19. század közepéig tekinti át vázlatosan, inkább csak kiragadott példákon keresztül az etimológiai kutatás fejlődésének néhány állomását.

Az etimológiai vizsgálódásnak fontos szerep jutott a 19. századi történeti–összehasonlító módszer kidolgozásában is. Az ábrándos, dilettáns etimologizálás helyett a történeti–összehasonlító módszer alkalmazását sürgetik azok a cikkek, amelyek az első nyelvtudományi folyóiratunkban, a Hunfalvy Pál (1810–1891) által szerkesztett *Magyar Nyelvészet* 1856-ban megindított hat évfolyamában jelentek meg.

2. Az etimológiai gondolkodás kezdetei: a magyar és a héber, a magyar és a „napkeleti nyelvek”

A magyar nyelv eredetét hosszú ideig a szavak történetének a magyarázatával próbálták megfejteni. E korai szómagyarázatokat többnyire uralta a mesébe illő fantázia és ábránd. A helyzetet jól jellemzi Halász Ignác (1855–1901): „Mennél érettebb, mennél csekélyebb a nyelvtudomány, annál merészebben száll el a kezdet kezdetére, a nyelv, a szók eredetének legnehezebb problémáira, s útjain a tudomány helyett annál jobban uralkodik az ötlet. Mennél több azonban a tudományban a tartalom, mennél mélyebbek, szélesebbek az alapjai, annál inkább visszavonul a meggyőző igazságok szűkebb körébe” (Halász 1900: 5).

A magyar szófejtési kísérleteknek az egyik, méreteiben tekintélyes, bár nem tudományos vonulata a XVI. századtól egészen a XIX. századig ível. Hívei először a héber–magyar nyelvrokonságot, később a magyar és a napkeleti nyelvek és népek

* Horváth Judit, lektor, Aarhus Universitet, Århus, linjh@hum.au.dk

összetartozását hirdetik. A héber–magyar elmélet elfogadta az akkortájt Európában általános érvényű gondolatot, miszerint minden nyelv az ősi héberből származik. Ezzel összefüggésben természetesnek látszott az a módszer, hogy a szavak eredetét egy nyelvből, csakis a magyarból merített adatok alapján a hasonló hangzásra építve meg lehet fejteni. Régi magyar nyelvtaníróink közül azonban már Sylvester János (1504–1551) ennél sokkal árnyaltabban fogalmazott. Szerinte a szavak eredetét nem lehet kizárólag a kutatás alá fogott nyelvből magyaráztatni, mivel a helyes etimológiákhoz más nyelvek adatainak az ismerete is szükséges. Sylvester úgy gondolta, hogy a szómagyarázatokon túl kívánatos a nyelvek közötti szerkezeti egyezések tanulmányozása is. Ennek szellemében mutat rá Sylvester a héber és a magyar nyelv néhány szerkezeti hasonlóságára (l. Sylvester 1539).

A héber–magyar, illetve a napkeleti–magyar nyelvrokonítás alapján teremt tudománytalan, de népszerű etimológiai iskolát a történész Otrokocsi Fóris Ferenc (1648–1718). Otrokocsi a magyar nemzet igaz eredetét akarta bemutatni magyar nyelvi adatokkal kizárólag a magyaron keresztül. Főneveket, igéket, névmásokat származtatott a héberből szabadon, rendezőelv nélkül, többnyire a hasonló hangzás alapján. Meghökkenítő, általa azonban történetinek vélt szófejtéseivel (például *Attila* – 'acélos'; *magyar* – 'megjáró') elindít egy elfogult, az elszabadult fantáziára támaszkodó irányt a magyar nép őstörténetéről (l. Otrokocsi 1693).

A történeti szemléletet nélkülöző szószármaztatás és elfogult keletieskedés jellemzi Beregszászi Nagy Pál (1750–1828) etimológiáit, bár a tatár–magyar szóhasznításai között sok helyes finnugor egyeztetés található. Megjegyzendő, hogy Beregszászi a tatár gyűjtőnév alá bevonja a lapp, a finnugor és a szamojéd nyelveket is (l. Beregszászi 1796).

Az Otrokocsi által megteremtett iskola folytatásaként értékelhetjük Horvát István (1784–1846) történész romantikus, hazafias nyelvészeti dilettantizmusát. Horvát a magyar nép őstörténetét az általa megteremtett nyelvtörténeti mítosszal magyarázta. Szerinte a magyar a legősibb népek egyike, és így a magyar civilizáció volt a példaadó más kultúrák számára is. Úgy véli, hogy Mózes a *Teremtés könyvét* a magyar nemzetről írta. A szkítákra vonatkozó görög tulajdonneveket a magyarból származtatja. Ezek a tulajdonnevek azt bizonyítják, hogy a magyarok ősei Kiszásziától Indiáig, a Dunától Görögorszáig húzódó hatalmas területen laktak, és az emberiség ősi nyelve a magyar volt (l. Horvát 1825).

3. Nyelvtörténet és nemzeti romantika

Az elfogult és dilettáns keletieskedés a romantika meggyökeresedével a 19. század első felében tovább élt. A nyelvek és népek rokonságát nem választották szét egymástól, az erősödő nemzeti öntudatot pedig a napkeleti ősökkel és nyelvekkel táplálták. Polihistorok, történészek, jogászok, természettudósok lelkesedtek a témáért. Ebben a szellemben írta például Engel József (1807–1870) akadémiai pályamunkáját 1839-ben, amelyben bizonyítani kívánta a magyar nyelv eredeti ősiségét. Ezek a tanulmányok hevesen tagadták az időközben erősödő finnugor–magyar rokonság elméletét, mivel a finnugor eredet mélyen sértette a romantikus nemzeti büszkesé-

get. Horvát Endre (1778–1839) a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent cikkében azzal vádolta a finnugor rokonság híveit, hogy céljuk a dicső nemzeti származás és múlt elfeledtetése, egyben a nemzet lekicsinylése (l. Horvát 1823). Időnként ismét felbukkant az a meggyőződés, hogy a nemzetek között az egyetemes nyelv szerepét egyedül a magyar tölthetné be (vö. Sasku 1838).

Az ötletgazdag, délibábos – Zsirai Miklós szavaival élve – betűtologatós etimológizálásnak egy másik iránya a hasonló hangzású szavakban szógyököket és gyök-elemeket kívánt azonosítani. Ez a gondolat húzódik Kassai József (1767–1842) ötökötetes etimológia szótára mögött is. Kassai külön fejezetekben tárgyalja a szószármaztatás oktatását. Itt leírja a szavak megrövidülését, meghosszabbodását és megfordítását, a betűk áttételét és fölcserélését, valamint a szavaknak olyan változásait, amelyek a szép hangzatra való törekvés és a hosszúság elvesztése miatt következtek be. A szavak történeti magyarázatát és származását a korabeli élőbeszédben fellelhető alakváltozatokkal világította meg. A beszélt nyelvben a szavak különböző okok miatt gyakran megrövidülnek (például *nem tudom ~ nem tom*). Kassai ezt a jelenséget fontosnak tartotta ahhoz, hogy a nyelvtörténeti változások mechanizmusát megértsük. Fantáziája azonban különösen meglódul, amikor etimológiáiban a szórövidülést alkalmazza (például az *alapost* a *talaposból*, az *ollót* a *torló-*, *~tarló*ból 'tárolni való szerszám' származtatja rövidülés útján). Kassai gyök-elméletének óriási hatása volt a Czuczor–Fogarasi-féle nagyszótár (1862–74) etimológiai felfogására is (l. Halász Ignác 1903).

4. A tudományos történeti-etimológiai gondolkodás kezdetei

A korai magyar etimológiai vizsgálatoknak az előzőeknél összehasonlíthatatlanul több tudományos sugarat felcsillantó vonalához tartozik Sajnovics János, Gyarmathi Sámuel és Révai Miklós munkássága.

Sajnovics János (1767–1842) *Demonstratio*ja (1770) az etimológiai kutatások történetében is új korszakot nyithatott volna. Sajnovics a magyar és a lapp nyelv közötti egybevetéseket a szókincs mellett kiterjesztette a nyelvtani alakokra is. A nyelvek közti különbségeket a nyelvi változásokkal magyarázta. Szóegyeztetései azonban túlnyomórészt hasonló hangzásokon alapultak, és hangmegfelelési szabályokról sem tudott. Néha azt is megengedte magának, hogy hol a lapp, hol a magyar szóalakot mintegy egymáshoz „igazítsa” annak érdekében, hogy a két szó alakját tekintve jobban megfeleljen egymásnak.

Gyarmathi Sámuel (1751–1830) érdeklődése az *Affinitas*-ban (1799) a lapon kívül más finnugor nyelvekre is kiterjedt. Sok értékes megállapítást tett a nyelvek nyelvtani szerkezetére vonatkozólag, szóegyeztetéseiben azonban Gyarmathi is főleg a hasonló hangzás nyomán indult el. Annak ellenére, hogy legtöbb etimológiája nem állta ki az idő próbáját, szóegyeztetéseiben már bizonyos szabályos hangmegfeleltetéseket (például a szókezdő *p ~ f* hangváltozást) is leírt. Figyelembe vette, hogy nem rokon nyelvek is hathatnak egymásra, így könyvében a rokon nyelvek egyeztetési kísérlete mellett szólt török, szláv és német átvételekről is. A jövevényszavakról megállapította, hogy azok elsősorban a gazdaság és a mesterségek

terminológiájához tartoznak, kölcsönzésük oka pedig a nyelvek közötti kultúrhatásban keresendő.

Révai Miklós (1750–1807) nyelvészeti működése (*Antiquitates literaturae Hungaricae* 1803, *Elaboratio* 1803, 1806) a 18–19. század fordulóján a nyelvtörténeti módszer első példája. Révai arra figyelmeztetett, hogy a nyelvi változások jelenségeit kronológiai sorrendben kell tárgyalni, és a nyelvi jelenségeket oksági viszony alapján szükséges származtatni egymásból. A hangváltozásokat Révai is többnyire a szép hangzásra való törekvéssel magyarázta, de magyar és finnugor hangtani és alakítani egybevetései sok helyes észrevételt tartalmaznak (l. Szinnyi 1879).

Révai tévedéseinek nagy része a nyelvek monogenezisének a gondolatából származott, amelyet Olaf Rudbeck 1717-ben megjelent nagy hatású munkája nyomán vallott lelkesen. E nyelvszemlélet értelmében Révai jogosan gondolhatta, hogy az egyes nyelvi egységeket sokféle heterogén nyelvvel vesse össze, a finnugor rokonságot pedig hozzácsatolhatta a héber rokonsághoz.

5. Az etimológiai tanulmányokról a *Magyar Nyelvészet* (1856–1862) cikkeiben

Bármennyire is megtermékenyítően hathatott volna Sajnovics, Gyarmathi és Révai nyelvészeti törekvése a magyar nyelvtudományra, sajnálatos módon munkásságuk elszigetelt maradt. Riedl Szende (1831–1873) ennek okát így magyarázza: Sajnovics „(...) 1770-ben (...) a lapp és a magyar nyelvek rokonságát bebizonyította (...) Sajnovics műve valamint az ugyanazon irányban haladó Gyarmathi Sámuelnek (...) 1799-ben napvilágra jött munkája (...) képesek voltak volna némi fényt nyújtani, 's a' magyar nyelvészetben ép oly mozgalmat előidézni, mint a' szanszkrit a' külföldön. Azonban a félreértett nemzeti büszkeség, mely ez által az „Isten ostorá”-töli származást veszélyeztetve vélte látni, 's mélyen irtózott a rút külsejű lappok rokonságától, az érintett férjfiak nyomozásainak eredményeiben semmi áron osztozni nem akart” (Riedl 1856: 30).

Azt a nyelvészeti „mozgalmat”, amely a magyar történeti nyelvészetet tudományos alapokra helyezi, Hunfalvy Pál (1810–1891) indította el az 1850-es években. 1851. január 18-án Hunfalvy megkezdte felolvasásait az Akadémián, ez után pedig dolgozatok sorozatában fejtette ki az összehasonlító módszert az *Akadémiai Értesítő*ben, a Toldy Ferenc által szerkesztett *Új Magyar Múzeumban* és mindenekfölött saját folyóiratában, az 1856-tól hat évfolyamot megért *Magyar Nyelvészet*ben, amelyet az 1872-ben megindított *Nyelvtudományi Közlemények* előfutáraként értékelhetünk.

A *Magyar Nyelvészet* cikkei nagyban hozzájárultak a finnugor összehasonlító nyelvészet és a magyar nyelvtörténet modern megalapozásához. A munkatársi gárdában ott találjuk a korszerű nyelvészeti műveltséggel rendelkező Riedl Szendét (1831–1873), aki 1854-től 1860-ig a prágai német egyetem magyar nyelv és irodalom tanára volt. Riedl Prágában személyes kapcsolatba került August Schleicherrel (1821–1868), a „természettudományos” nyelvész, Darwin népszerűsítőjével. A természettudományos nyelvészeti szemlélet a *Magyar Nyelvészet* egyes cikkeiben is jelen van.

A *Magyar Nyelvészet* szerzőgárdájának egy másik jelentős egyénisége Budenz József (1836–1892). Budenz 1858-ban Hunfalvy hívására érkezik Magyarországra. Magyarországi működésében a *Magyar Nyelvészetben* megfogalmazott elvek (Hunfalvy 1856) fokozatosan szilárd tudományos alapokon nyugvó művekké érnek (l. Budenz 1873).

A XIX. század első negyede jelentős fejlődést hozott az európai nyelvtudomány történetében. A nyelvváltozáshoz, a nyelv történetiségének a vizsgálatához a nyelvek összehasonlítása látszott a legmegfelelőbb módszernek. Franz Bopp (1791–1867) 1816-ban felvázolta a nyelvhasonlítás elméleti-módszertani elveit. Schlegel, Grimm és Humboldt tevékenysége nyomán még tovább fokozódott az egzaktágra való törekvés a nyelvtudomány módszereit illetően.

Hunfalvy ismerte a korabeli indoeurópai nyelvtudományt. A *Magyar Nyelvészetben* megjelentetett programadó cikkében (1856) hangsúlyozta, hogy a cél a magyar nyelvészet tudományosságának megteremtése, a tudományosságot pedig a nyelvhasonlító módszerrel lehet elérni: „(...) magyar nyelvtudományra sem úgy nem tehetünk szert, ha nyelvünket csak magából akarjuk megfejtetni (...), sem úgy nem, ha más fajtabéli nyelvekkel hasonlítjuk azt, nem a' magáéival” (Hunfalvy 1856: 17). A szóhasonlítás szükséges, de nem elégséges feltétele a nyelvek közötti genetikus kapcsolatok felfejtéséhez. Ha a nyelvet csak önmagában vizsgáljuk, az nem értesíthet „(...) nagy rakás szógyökről (”viszonyítóktól és képzőktől lefosztott szók”-ról), még kevésbé a szóidom lényegének felfogásáról (...) miben pedig a nyelvtan egész súlya fekszik” (Hunfalvy 1856: 18).

6. A Magyar Nyelvészet és a szótörténet

A dilettáns szófejtés hosszú évszázadai után a *Magyar Nyelvészet* cikkei előmozdították, hogy a XIX. század második felétől a nyelvészek az etimológiai munkálatokban a történeti-összehasonlító módszert alkalmazták, és az etimológia továbbra is a magyar nyelvtörténet kedvelt szakterülete maradt.

A *Magyar Nyelvészet* cikkeit áttekintve három témakör érdemel különös figyelmet. Az első a hangváltozások lefolyásához, a második a nyelvjárások kérdéséhez, a harmadik pedig a szócsaládosítás körül kialakult vitához kapcsolódott.

6.1. Szótörténet és hangváltozások

Fábián István (1809–1871), a finnugor nyelvrokonság lelkes támogatója volt, és a finn nyelvet több cikkben ismertette a *Magyar Nyelvészetben*. A finn nyelv bemutatását összekötötte a hangváltozások történetének a magyarázatával. Kifejtette, hogy a szótörténet és a nyelvrokonság megállapításában korábban alkalmazott módszer, amely főleg a szavak hasonló hangzását vette alapul, milyen tévutakra vezethet. Fábián a finn és a magyar nyelv közti hangzásbeli különbségeket azzal magyarázta, hogy a nyelvek, miután elszakadtak egymástól, saját szabályaik szerint változtatták a közösen megtartott ősgyököket és szókat (Fábián 1856: 78). Példaként említette, hogy a „magyar nyelv gyökszoi nagy részt egytaguak, például *báz*, *bal*,

kéz, száj stb. Mire nézve a' finn és a magyar nyelvek közt a' gyök szók tekintetében nagy különbséget lehetne észre venni (...) régi nyelvemlékeink tanúságot tesznek, hogy mai egy tagu gyökeink 's szavaink általán hajdantán önhangzóval végződtek, miszerint *Borsu, Tasu, Szabolcsu*" (Fábián 1856: 78).

Magyarázata szerint a régi magyar szövegemlékek arra engednek következtetni, hogy a magyarban is „kéttagú gyökszók” voltak eredetileg, de az első szótagon lévő hangsúly miatt a második szótag magánhangzója először gyengült, majd eltűnt. A rokon nyelvek a hangváltozások miatt egymástól fokozatosan többé-kevésbé eltérnek. Ezek a hangváltozások szabályosan, az egyes nyelvek külön életében kifejlődött és érvényesülő törvények szerint mennek végbe. Hunfalvy Pál Fábián cikkéhez írt megjegyzéseiben hangsúlyozta, hogy a nyelvek közötti hangváltozások törvényszerűségeit és saját nyelvünk történetét csak abban az esetben felfedezhetjük fel és ismerhetjük meg, ha a rokon nyelveket megtanuljuk, elsajátítjuk, majd mélyrehatóan tanulmányozzuk. A hitelt érdemlő tudományos nyelvhasznításnak a rokon nyelveken túl az áltáji körre is ki kell terjednie.

6.2. Szótörténet és a nyelvjárások

A *Magyar Nyelvészet* több cikket közölt a magyar nyelvjárásokról. Torkos Sándor (1833–1865) a göcseji nyelvjárást tárgyalva azzal érvelt, hogy a rokon nyelvek vizsgálata mellett a nyelvjárások tanulmányozása adhatja a legjobb fogódzót a szószármaztatáshoz és a nyelv általános szabályainak a megismeréséhez, mivel a nyelvjárások egyes szóalakjai megőrzött régiségek lehetnek. Példaként említette a göcseji nyelvjárás *firho, velláve, kapáve* alakjait. Torkos ezeket megőrzött régiségeknek tartotta. „Mondják ugyanis: *velláve, kapáve* de sohasem *késsal, székkal* vagy *székval* (...) Hasonlóképpen: *kerná, kiná, enná*, de sohasem: *bázné* vagy *nél, bugomnél, annél*”. Ezekből a szóalakokból Torkos azt a következtetést vonta le, „hogy val, nál és hoz régi gyökök és a viszonyítóknak eredeti alakjai, melyek változatlanul azért függednek a' törzshöz, minthogy még nem változtak tökéletesen ragokká, mint a kor és kép viszonzszók, melyeket még most is változatlanul ragasztjuk al és felhangu törzsökhöz” (Torkos 1856: 221).

Hunfalvy Pál (1856) megerősítette Torkos következtetéseit a nyelvjárási adatok és a nyelvtörténeti vizsgálódások kapcsolatáról, és a nyelvtudomány soron következő sürgős feladatát abban jelölte meg, hogy minden nyelvjárásról pontos és megbízható szótárt kell készíteni. Elfogadta, hogy bizonyos nyelvjárási alakzatok valóban megőrzött régiségek lehetnek, így a nyelvjárásoknak a rokon nyelvi adatokkal történő párhuzamos tanulmányozása a történeti-összehasonlító nyelvtudományt újabb eredményekhez juttathatja. Jó példa erre Torkos feljegyzése a *fél* ige és *fél* főnév szóról. A „közönséges” magyarban a két szó hangalakja között nincs különbség, ezzel szemben a göcseji nyelvjárásban az ige 'fil'-nek, a főnév pedig 'fiel'-nek hangzik, és ez összhangban áll azzal, hogy a finnben ugyancsak megtalálható a két szó közötti hangzásbeli különbség (Hunfalvy 1856: 233).

6.3. Szótörténet és szócsaládosítás

A szótörténeti, szóalaktani kérdések metodikai tisztázásához fontos adalékokkal járult hozzá a szócsaládosítás körül kialakult vita. Lugossy József (1812–1884) *Szócsaládrendszer – nyelvészeti egymásután* (1857) című cikkében kiinduló példa *fél* szavunk. Lugossy itt ugyanahhoz a szóhoz négy jelentést rendelt: 1. 'testvér, rokon, barát'; 2. 'valaminek a fele'; 3. 'ajtófél'; 4. 'fél valamitől'. Hunfalvy szerint az ilyen esetekben nem elég a szavakat ugyanazon nyelv rendszerében vizsgálni. A rokon nyelvi adatok segíthetnek annak eldöntésében, hogy milyen szemantikai kapcsolat van a homonimák között: „A magyar fél 'dimidium, valaminek a fele' és a fél 'ajtófél' (külsőleg) egészen azonos: de ha összevetjük a' szuomi vagy a finn és a szürjån hasonmásaival, kitűnik a különbség...” (Hunfalvy 1857: 199).

Lugossy nem értett egyet Hunfalvy okfejtésével. Szerinte nem „a' szétkülönülésre, elszagztatásra csalogató jeleken kellene kapva kapnunk s' a rokon nyelvek példáit is e' romboló célra idézgetnünk, hanem inkább a csoportosítás, rokonítás felé indikáló mozzanatokot megragadnunk s' kutatnunk azon rejtettebb bel- és küllelegzeti fonal után, mellyel szavainkat a' nyelv alkotó szellemcsaládonként egybefűzve tartja; és ha e' fonalat megtaláltuk, ha szavunkat több társszavakhoz mint ugyanazon család tagjaihoz családtagnak köthetjük: ezzel azon szavunk első fokú értelmezése külső segély nélkül végre van hajtva, visszamenőleg előállítva, 's más szavakhoz viszonya elhatározva” (Lugossy 1857: 145).

Lugossy szerint a szócsaládrendszer felállítását az összehasonlító nyelvészeti vizsgálatok előtt kell elvégezni, mégpedig a szavak rendszerében levő „belső összefüggés” alapján, mégpedig a nyelv mindenkori állapotából kiindulva. Munkájában a leíró nyelvész a saját nyelvérzékére, nyelvi intuíciójára támaszkodhat.

Hunfalvy válaszában elvetette Lugossy szinkron alapon nyugvó nyelvreírását. Szerinte az anyatejjel beszívott nyelvérzék eltörpül az egész nyelv történeti változatainak gazdagságához képest: „a nyelv az emberi történetek egyike (...) A szócsaládosítás a' nyelvtörténetbe nyúlik, mert a' szócsaládok épen annak eredményei (1857: 191). Az élő nyelv vizsgálata és a nyelvérzék nem ad elegendő anyagot a szavak történetéhez. Hibás az út, ha előbb „családosítunk”, s aztán fordulunk a rokon nyelvek felé. Égető feladat a rokon nyelvek tanulása, „kiváltképp hogy csak ez által szabadulhatunk meg előítéleteinktől, mellyek nyelv- és őstörténeti kutatásainkat elferdítik!” (Hunfalvy 1857: 220).

A vitához hozzászól Szilády Áron is, aki a két szempont egyesítését javasolja (Szilády 1861). Szilády cikkére Budenz József válaszol (Budenz 1861). „Szócsaládosítás nem lehet egyéb, mint azon szóalapok kitudása és meghatározása, mellyekből valamely nyelv egyes szavai különbféle szóképzési eszközök által voltaképpen eredtek, s' egyszersmind az egy szóalaphoz tartozó származékok csoporttá összeszedése. A' szóalapnak mind fogalom mind hangalak tekintetében egybe kell tartoznia... A' nyelv egész szókincsén keresztül vive az illy szócsaládrendszer magában foglalja egyszersmind annak miből mivé lettének, fejlesztett életének szemmel látható rajzolatját” (Budenz 1861: 150).

Budenz elismeri, hogy a szócsaládrendszerek megrajzolása a történeti nyelvtudomány tiszteletreméltó végcélja lehet, ez a folyamat azonban sok buktatót rejt magában. Az egyik gyakori probléma abból származik, ha a szóalapokat, amelyekből az egyes nyelvek szavai voltaképpen eredtek, belső keletkezésű szavakkal azonosítanánk („az édes magyar nyelvem maga fejlesztette és alkotta szókincse” szavával), ugyanis a szóalapok abban a nyelvben voltak meg, amelyekből az egyes nyelvek származtak, és arról „a már nem található nyelvről” csak a leszármazott nyelvek, a „szakadékok” segítségével kapható igaz információ.

A megfelelően gazdag adatokkal dokumentált szóhasonlítás újabb csapdákat állíthat a kutató elé, mivel ilyen anyag alapján első ránézésre túl sok hasonlóság kínálkozik az etimológiák megadásához. Különösen nagy munkát jelent az alapszó és a képzett szó elhatárolása, mert a képzők roppant kopásoknak és alaktani elváltozásoknak vannak kitéve a nyelv történetében. A szófejtésben is a legfontosabb feladat a hangváltozási törvények megállapítása, amelynek a leírását kizárólag a nyelvhasonlítás módszerével lehet elvégezni.

7. Összegzés

A szófejtési kísérletek már a XVI. század óta fontos szerepet töltek be a nyelv- és néprokonsági nézetek alakulásában. A délibábos dilettáns nyelvészet a reneszánsz végétől a XIX. századi romantikával bezárólag sokféle úton járt, így például a héberrel vagy a „napkeleti” nyelvekkel és népekkel kereste a rokonságot. A nyelvészeti és történeti tanulmányok szerzői között nagy klasszikus műveltséggel és elmélyült elemzőképességgel felvértezett polihisztor tudósok is voltak szép számmal, akiknek a munkája nyomán kialakult a máig tartó mély és széleskörű érdeklődés a magyar nyelv és nép múltja és jelene iránt. A XIX. század elején előtörő magyar–finnugor összehasonlító nyelvészet jól felkészült ellentáborral izgalmas szakmai vitákban erősödött meg. Ebből az érdekes és pezsgő szakmai légkörből adnak ízelítőt az első tudományos nyelvészeti szakfolyóirat hat évfolyamának, a *Magyar Nyelvészet*nek a szótörténetre, szófejtésre vonatkozó tanulmányai.

Irodalom

- Beregszászi, Paulus 1796. *Ueber die Aehnlichkeit der húngarischen Sprache mit den morgenländischen*. Leipzig.
- Budenz József 1873–1881. *Magyar–ugor összehasonlító szótár*. Budapest, MTA. Reprint kiadás. Budenz József 1966. *A Comparative Dictionary of the Finno-Ugric Elements in the Hungarian Vocabulary*. Indiana University Publications Uralic and Altaic Series vol. 78. The Hague, Mouton.
- Budenz József 1861. *Magyar Nyelvészet* VI. 149–156.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára* I–VI. Pest–Budapest.
- Éder Zoltán 1972. *Révai Miklós*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Engel József 1839. *A’ magyar nyelv’ gyökérszavai*. Nyelvtudományi pályamunkák II. Kiadja a Magyar Tudós Társaság, Buda.
- Fábián István 1856. A finn nyelv ismertetése. *Magyar Nyelvészet* I: 77–95, 97–121, 273–327.

- Fábián István 1856. Száz finn és magyar néptalány. *Magyar Nyelvészet* I: 362–375.
- Gyarmathi, Sámuel 1799. *Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata. Nec non Vocabularia dialectorum Tataricarum et Slavicarum cum Hungarica comparata*. Gottingae. (Reprint kiadás angolul: Gyarmathi, Sámuel. 1983. *Grammatical Proof of the Affinity of the Hungarian Language with Languages of Fennic Origin*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science Vol. 15. Amsterdam, John Benjamins.)
- Halász Ignác 1900. A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvi Pál fölléptéig. *Akadémiai Értesítő* 129: 5–19.
- Halász Ignác 1903. A magyar szófejtés és történeti fejlődése. *Nyelvtudományi Közlemények* XXXIII: 1–45.
- Horváth István 1825. *Rajzolatok a magyar nemzet legrégiebb történetiből*. Anahita-Ninti Bt. 2001., az 1825. évi kiadás mása.
- Horvát Endre 1823. A' Magyar Nemzet nem Finn származású. *Tudományos Gyűjtemény* II: 3–69.
- Hunfalvy Pál 1856. Mit akar a' Magyar Nyelvészet? *Magyar Nyelvészet* I: 1–19.
- Hunfalvy Pál 1856. Miért szükséges a magyar nyelvjárások és a tájszólások kinyomozása? *Magyar Nyelvészet* I: 233.
- Hunfalvy Pál 1857. Válasz a szócsaládrendszerre és nyelvészeti egymásutánra. *Magyar Nyelvészet* II: 190–220.
- Kassai József 1833–1836. *Származtató és gyökerésző magyar – diák szókönyv, a mely a magyar szavakat gyökeröknél fogva nyelvtanítólal s ítéletesen adja elő*. I–V. Pest.
- Lakó György 1973. *Sajnovics János. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakó György 1980. *Budenz József. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lugossy József 1857. Szócsaládrendszer. Nyelvészeti egymásután. *Magyar Nyelvészet* II: 138–189, 161–189.
- Imre Sándor 1880. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* VIII: 10.
- Magyar Nyelvészet* I–VI. 1856–61. Pest.
- Otrokocsi Fóris Ferenc 1693. *Origines Hungaricae*. Franequera.
- Riedl Szende 1856. A nyelvészetről általában. *Magyar Nyelvészet* I: 20–30.
- Rudbeck, Olof 1717. *Specimen usus linguae gothicae*. Olavi Rudbecki Fil. *Specimen Usus Linguae Gothicae*. 2009. Kessinger Publishing Co. United States.
- Sajnovics János 1770. *Demonstratio. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos*. (Ford. Constantinovitsné Vladár Zsuzsa.) Bibliotheca Regulyana 2. Budapest.
- Sasku Károly 1838. Értekezés egy közönséges nyelvről. *Tudományos Gyűjtemény* XI.
- Sylvester János 1539/1989. *Grammatica Hungarolatina*. Bibliotheca Hungarica Antiqua 22. Sárvár, Budapest.
- Szinnyei József 1879. Révai magyar–ugor nyelvhasználása. *Nyelvtudományi Közlemények* XV: 248–286.
- Szilády Áron 1861. *Magyar Nyelvészet* VI: 143–149.
- Torkos Sándor 1956. A' göcseji nyelvjárás. *Magyar Nyelvészet* I: 215–225.

Pelcz Katalin*

A 18–19. SZÁZADI NYELVMESTEREK BETŰTANÁRÓL ÉS A HELYESÍRÁSRÓL

Az akadémiai nyelvtan megszületéséhez (1840) nem kizárólag a tudományos grammatika létrehozásának igénye vezetett, amint erről a mű előszava is tanúskodik:

„A’ magyar nyelv általános tantervvé váltával mind inkább érezhető lett olly munkának szüksége, melly magát e’ tanulási közeget alaposan ’s egyszersmind a’ tudomány jelen fokához mérten terjeszti elő. Az académia, sok oldalról nyilvánult obajtásokhoz képest is, hivatta érezte magát egy illy munka’ előállítására; ’s noha ez nyelvünk ismeretének jelen szakaszában, távolról sem lehet vég szava a’ nyelvkérdések’ mezejének: jobbnak hitte egy, habár csak aránylag a’ célnak megfelelő, munkát adni, melly nyelvünk’rendszere’ felfogására, számos kétes pontok eligazítására, ’s biztosb és gyümölcsözőbb haladásra már most nyújtson segédkezet; mint azon várni be, mikor tökéletesebet nyújthatand kétségkívül, de a’ nélkül, hogy e’ tökéletesbüléshez ez úton a maga részéről is hozzá járult volna” (1847: III–IV). Tehát világosan kirajzolódik a nyelvi korpusz tervezésének, valamint a kodifikációnak az igénye.

A tárgyalt grammatikák szabályrendszerének elemzése kapcsán kirajzolódik a nyelvleírás fejlődésének, tudatosodásának folyamata, melyet a kor deskriptívnek szánt, s a kortársak által preskriptívként értelmezett akadémiai nyelvtannal való összevetésben tekintek át a leírásban és a táblázatokban. A kontrasztivitás megjelenik egyrészt az akadémiai nyelvtannal való összevetésben, másrészt magukban a vizsgált nyelvmesterekben, melyek a magyar nyelvtani elemeket többször a német nyelvi szabályokkal egybevetve mutatják be. Itt azért is lényeges az egybevető módszerre felhívni a figyelmet, mert a kontrasztív szemlélet sokszor rendező elvként jelenik meg a grammatikai szabályok leírása során. A latin grammatikai szemlélet is jelen van a nyelvtani leírásban, összevetésben és rendszerezésben, de ezekben a nyelvkönyvekben világosan látható az a felismerés, hogy – elsősorban a nyelvhasz-

* Pelcz Katalin, Pécsi Tudományegyetem, Oktatási Igazgatóság, Nemzetközi Oktatási Központ, pelcz.kata@isc.pte.hu

nálatból adódóan – a holt nyelv nyújtotta ismereteket nem tartják elégségesnek; más módszert kell alkalmazniuk a funkcionalitás érdekében, mely csak élőnyelvi példák segítségével lesz hiteles. A grammatikai elemzés a magyar és a latin nyelv között fennálló tipológiai különbségeket helyezi a középpontba, ezáltal követi nyomon a magyar nyelvtanok önállósodását.

A grammatikai elemzés a nyelvmesterek szerkezeti tagolását és sorrendjét követi, tehát szól a *helyes kimondásról* és *írásról*, a *szónyomozásról* és a *szókötésről*.

Szinte valamennyi nyelvmester követi a nyelvléirási hagyományt, és a nyelvi szabályok bemutatását a magyar ábécé leírásával kezdi. Ennek a máig élő szerkezeti felépítésnek a nyelvelméleti magyarázata abban áll, hogy az ábécét tekintették a grammatika kulcsának (Adamikné 2001); a nyelvtani leírás a hangok és leírt jelek kapcsolatával kezdődött.

Deme László (1955a, 1955b), Fábíán Pál (1967) és Keszler Borbála (2004) kutatásaira hivatkozva megállapíthatjuk, hogy a *magyar helyesírás* napjainkban is érvényes *alapelvei* már tisztázódtak a nyelvmesterek vizsgált korszakára. Ebből következően a nyelvmesterek helyesírása kapcsán nem az alapelvek vizsgálata a feladat, hanem annak feltárása, hogy miként viszonyulnak a részletekhez, milyen módon jelölik a még nem rögzült jegyeket, valamint az, hogy mennyire következetesek a jelölésben, tehát, hogy mennyiben segítik elő az egységes jelölési rendszer elterjedését.

Annak ellenére, hogy a *hangok* és a *betűk* grammatikai *szétválasztása* már évszázadokkal korábban megtörténik, több nyelvmester nem különíti ezeket el. A gyakran használt *betűtan* fejezetcím is mutatja, hogy a kor tudományos felfogása nem választja még el a hangot a betűtől. Például Kis: *Ungarische Grammatik, theoretisch und praktisch* (1834) nyelvmesterének első részében (1 paragrafus) és második rész (7 paragrafus) címében szétválasztja a betűket és a kiejtést, de az első szakaszban az ábécé betűit hangokként definiálja. A hosszú magánhangzók jelölésének megjelenése az ábécében az 1820-as évekre tehető. A szövegek elsősorban a minőségükben is eltérő hosszú magánhangzókat jelölik (*á, é*), de nem alkalmazzák következetesen a kvantitatív eltéréseket jelölő mellékjeleket (*í, ó, ú, ő, ű*).

Tehát rögzült a *magánhangzók* tekintetében az egyjegyes mellékjeles *jelölés*, a *mássalhangzók* esetén pedig a mellékjel nélküli többjegyes megoldás. A latintól eltérő többjegyes mássalhangzós betűket minden nyelvmester külön felsorolja, ismerteti: azok a nyelvtanok is, amelyek nem tekintik a többjegyes vagy mellékjegyes betűket a magyar ábécé szerves részének.

A latin ábécére épülő írásrendnek a magyar hangokhoz való igazítása, szabályozása lassú történeti folyamat. A helyesírás szabályainak fontos gyakorlati célja, hogy a beszédet minél pontosabban tükrözze, és a nyelvet – az idegen anyanyelvűek számára is – írásban egyértelművé tegye. Például a rövid és hosszú magánhangzók közötti eltérését évszázadokon keresztül nem jelölték írásban, a hosszúságára eleinte semmi gondot nem fordítottak. A *ő* és *ű* hangokat csak a 17. században kezdték megkülönböztetni, úgy hogy a két pont közé ékezetet tettek. Misztótfalusi Kis Miklós: *Ratiocinatio de Orthographia* (1697) című írása alapozta meg, és Tsétsi János,

Pápai Páriz Ferenc szótárához kapcsolva megjelent műve, az *Observationes Orthographica Grammaticae* (1708) terjeszti el a hosszú magánhangzók közül legkétsőbb rögzült hosszú *ő* és *ű* használatát.

Az ábécében található eltérések a mellékjeles magánhangzók, a kétjegyű mássalhangzók és a *dz/dzs/ds/y* besorolásánál tapasztalhatók. Az akadémiai nyelvtan külön kiemeli, hogy a *dz* nem egy, hanem két betű, ennek magyarázata pedig az, hogy a „kimondásban mindig hosszú szótagot alkot” (1847: 5). Ugyanitt találjuk annak az indoklását is, miért tekinti a *ds*-t külön betűnek: „*A' ds babár igen kevés, idegen alakúnak látszó 's hibatőleg kölcsönzött szókban találtatik is, mindazonáltal önálló egyhangot alkot, dsida, findsa, bandsa, bandsár, lándsá, dsindsa*” (1847: 5–6). A magyar nyelv rendszere valamint Riedl a *Magyarische Sprache*-ben elkülöníti a nyílt *e*-t és a zárt *e/ë*-t az ábécében, ugyanakkor a nyelvtan egyéb részeiben vagy – A magyar nyelv rendszere esetén – egyáltalán nem, vagy nem következetesen alkalmazták.

A betűk ikeralakjait (nyomtatott kis és nagy betűk) Szaller (1793), Zimmermann (1836), Hammerschmidt (1836), Prágay (1841), Ballagi (1854) és Riedl a *Kisebb Magyar Nyelvtanban* (1866) tünteti fel. Ez utóbbi esetben érdekes, hogy a *Magyarische Sprache* nem tartalmazza a két írásmód felsorolását.

Márton (1816) és Reméle (1856) a betű ejtését is közli:

1. ábra. Márton (1816: 2)

— 2 —

Erster Abschnitt.

Von der Rechtlesung, Tonmessung und Rechtschreibung.

Erstes Kapitel.

Von den Buchstaben und ihrer Aussprache.

§. 1.

Von dem Alphabete der Ungarn.

Die Ungarn bedienen sich der lateinischen Buchstaben. Da aber in ihrer Sprache verschiedene Töne durch einzelne lateinische Lautzeichen nicht ausgedrückt werden können, so suchen sie diesem Mangel durch zusammengesetzte Buchstaben abzuhelfen.

Ihr Alphabet ist folgendes:

A.	B.	(Cz.	Cs.)	D.	E.	F.	G.	GY.	H.	I.	J.
a.	b	(cz.	cs.)	d.	e.	f.	g.	gy.	h.	i	j.
a.	bé.	(czé.	csé.)	dé.	e.	ef.	gé.	gyé.	há.	i	jé.
K.	L.	LY.	M.	N.	NY.	O.	Ö.	P.	R.	S.	SZ.

2. ábra. Reméle (1856: 1)

I.

Practische Uebungen über die ungarische Aussprache.

Das Alphabet. (betürend.)

Große und kleine Buchstaben. (nagy és kis betűk.)

A, a.	Á, á.	B, b.	Cz, cz.	Cs, cs.	D, d.	Ds, ds.	E, e.	É, é.	F, f.
a.	áh.	be.	ge.	tsche.	dáh.	dsch.	e.	áh.	ef.
G, g.	Gy, gy.	H, h.	I, i.	Í, í.	J, j.	K, k.	L, l.	Ly, ly.	M, m.
gáh.	gyáh.	ha.	i.	ie.	jáh.	ka.	el.	ef.	em.
N, n.	Ny, ny.	O, o.	Ó, ó.	Ö, ö.	Ő, ő.	P, p.	R, r.	S, s.	Sz, sz.
en.	enj.	o.	öh.	ö.	öh.	páh.	er.	es.	sz.
T, t.	Ty, ty.	U, u.	Ú, ú.	Ü, ü.	Ű, ű.	V, v.	Z, z.	Zs, zs.	1).
táh.	tjáh.	u.	uh.	ü.	űh.	w.	sch.	sch.	

Selbstlaute ¹⁾. (hangzók.)

Kurze.	Lange.
a, e, i, o, u, ö, ü.	á, é, í, ó, ú, ő, ű.

²⁾ A, a,	Pad,	kar,	marta,	varta.
klingt	Want,	Arm,	hat ihn gebissen,	hat es genächt.
zwischen	Asztal,	sal,	hall,	tart.
a und o.	Tisch,	Band,	hört,	dauert.

¹⁾ Diese neun und dreißig, wesentlich von einander verschiedenen Buchstaben sind die Bezeichnung eben so vieler einfachen Laute, deren wie in der ungarischen Sprache bedürfen, um uns vollständig ausdrücken zu können. Die zusammengelegten Buchstaben werden demnach als einzelne Laute betrachtet, und als solche gelesen, z. B. Cz nicht tje, sondern tje. Cs nicht ke-sch, sondern tsche. Gy nicht ge-ppfion, sondern bje. Ly nicht el-ppfion, sondern elj. Ny nicht en-ppfion, sondern enj. Sz nicht esch-se, sondern es. Ty nicht te-ppfion, sondern tjäh. Zs nicht se-esch, sondern je.

²⁾ Die Ungarn haben 14 Selbstlaute von welchen sieben kurz, und sieben lang sind. Ein jeder Selbstlaut mit einem Accent ist lang; ohne denselben kurz. Das Verhältniß der langen Selbstlaute zu den kurzen ist wie 2:1; oder, die langen Selbstlaute werden noch einmal so lange gebehnt, als die kurzen.

³⁾ Außer dem Zeitmaße bestimmt der Accent (ékezet) auch bei a und o den Ton A, a, klingt kurz und ist ein Mittelton zwischen a und o; so wie im österreichischen Volksmunde das a in waschen, was, das (statt dieses). Á, á, hingegen lang und ist vollkommen ähnlich dem deutschen a h in den Wörtern a a h e, w a h r

1

Mint az fentebb látható, Márton a magyar kiejtési módot ismerteti (1816: 2), Reméle pedig a német ábécé segítségével szemlélteti a betűk hangzóná formálását (1856: 1).

A grammatikák elkülönítik a magánhangzókat és a mássalhangzókat, valamint mindkét csoportnál bemutatják a rövid és a hosszú ejtési módot. Rögzült a magánhangzók tekintetében az egyjegyves mellékjeles jelölés, a mássalhangzók esetében pedig a mellékjel nélküli többjegyves megoldás. Ezeket a latintól eltérő, többjegyves mássalhangzós betűket minden nyelvmester külön felsorolja, ismerteti, még azok a nyelvtenok is, amelyek nem tekintik a többjegyves vagy mellékjegyves betűket a magyar ábécé szerves részének.

A c jelölése a vizsgált tankönyvekben ingadozó, leggyakrabban a cz jelölést alkalmazzák a szerzők, így tesz az akadémiai nyelvten is. Érdekes, hogy a 18. század vé-

gég a *c* betűt nem tekintették magyar betűnek, valamint az is, hogy míg Riedl a *Magyarische Sprache*ben (1858) a *c* jelölést részesíti előnyben, addig a később megjelenő *Kisebb Magyar Nyelvtan*ban (1866) – az akadémiai nyelvtanhoz igazodva – a *cz* jelölésmódot alkalmazza. A *cs* jelölése a negyvenes évekre egységesülni látszik, a *k* és a jésített mássalhangzók jelölése pedig Bél Mátvás nyelvemesterétől folyamatos, a mai jelöléssel megegyező képet mutat.

A *s*, *sz* jelöléstechnikailag mutat ingadozást a 18. század közepéig, a *zs* pedig a 18. század végétől egységesen jelenik meg.

Ugyan megjelenik az ipszilonista – jottista írásmód kérdése, a nyelvemesterek jelentős többsége a jottista felfogást részesíti előnyben.

Bizonytalan a kétjegyű betűk kettőzése. „*Hol az összetett betűk eredetikepen magában az egyes szóban már kettőztetve hallatnak; csak az első iratik kétszer: faggyú (nem fagygyú), illy (nem ilyly), asszony (nem aszszony), battyú (nem batytyú). Ellenben hol a' kettőztetés ragozás vagy összetétel által támad, a' rövidítésnek a' gyökér fentartása miatt nincs helye, p.o. öcs-cse, királylyal, tudomány- nyal, veszszen, nem pedig öccse, királlyal, stb.*” – olvashatjuk a szabályt A magyar nyelv rendszereben (1847: 11), ami e vitás kérdés esetében is az alaktanon nyugvó szabályozás mellett érvel. Az elválasztásban a mai szabályhoz hasonló (ssz, elválasztásban sz-sz) megoldások a leggyakoribbak. Az alaktani megközelítés dönti el az ipszilonista – jottista kérdést, ahol a szóelemeknek megfelelően írásmód válik általánossá.

A nyelvemesterek helyesírását tanulmányozva még megfigyelhetünk néhány bizonytalanságot az artikulációval, a nyelvjárást követő írásmóddal és az igekötők kötőjeles jelölésével kapcsolatban (például *üzeni/izeni, meg-néz/megnéz, illy/ily* stb.).

3. ábra

	Betűk száma	Az ábécében felsorolt betűk	Idegen nyelvi kiejtési példák	Magyar kiejtési példák	Nehéznek ítélt hangzók magyarázata	Magánhangzók hangrend szerinti kiemelt bemutatás	Idegen szavakban és neveken megtalálható hangok külön leírása
Bél (1729) <i>Sprachmeister</i>	23	<i>a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, y, z</i>	–	X	X	–	X
Adámi (1763) <i>Sprachkunst</i>	22	<i>a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, y, z</i>	X	X	X	X	X
Vályi (1792) <i>Fundamenta</i>	–	–	–	X	–	–	–

	Betűk száma	Az ábécében felsorolt betűk	Idegen nyelvi kiejtési példák	Magyar kiejtési példák	Nehéznek ítélt hangzók magyarázata	Magánhangzók hangrend szerinti kiemelt bemutatás	Idegen szavakban és neveken megtalálható hangok külön leírása
Szaller (1793) <i>Hungarica Grammatica</i>	23	<i>a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, t, u, ü, v, z</i>	–	X	X	–	–
Márton (1816) <i>Ungarische Grammatik</i>	34	<i>a, b, cz, cs, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, s, sz, t, ts, ty, tz, u, ü, v, y, z, zs</i>	X	X	X	–	X
Kis (1834) <i>Ungarische Grammatik, theoretisch und praktisch</i>	31	<i>a, b, cs, cz, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, s, sz, t, ty, u, ü, v, z, zs</i>	–	X	X	X	X
Zimmermann (1836) <i>Erster Unterricht in der ungarischen Sprache</i>	39	<i>a, á, b, cs, cz, d, ds, e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, v, z, zs</i>	–	X	X	X	X
Hammerschmidt (1836) <i>Kurzgefaßte ungarische Sprachlehre</i>	29	<i>a, b, cs, cz, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, p, r, s, sz, t, ty, u, v, z, zs</i>	–	–	X	X	–
Prágay (1841) <i>Leitfaden Ungarisch zu lernen</i>	32	<i>a, b, cs (ts), cz (tz), d, e, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, s, sz, t, ty, u, ü, v, y, z, zs</i> nem magyar hangok: y, c (!), q, w, x	X	X	X	X	X
Mailáth (1841) <i>Ungarische Sprachlehre</i>	39	<i>a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, t, u, ü, v, z; cz, cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs, ds; á, é, í, ó, ő, ú, ü</i> nem magyar hangok: c (!), q, w, x	X	X	X	X	X
Ballagi (1854) <i>Ausführliche Grammatik</i>	39	<i>a, á, b, cz, (c), cs, d, ds, e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, v, z, zs</i>	X	X	X	X	X
Reméle (1856) <i>Lehrbuch</i>	39	<i>a, á, b, cz, cs, d, ds, e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, v, z, zs</i>	X	X	X	–	X
Riedl (1858) <i>Magyarische Sprache</i>	39	<i>a, á, b, cs, c, (cz) (!), d, ds, e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, v, z, zs</i>	–	X	X	X	X
Dallos (1865) <i>Lebrgang</i>	39	<i>a, á, b, cs, cz, d, ds, e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, v, z, zs</i>	X	X	X	X	–

	Betűk száma	Az ábécében felsorolt betűk	Idegen nyelvi kiejtési példák	Magyar kiejtési példák	Nehézneki íelt hangzók magyarázata	Magánhangzók hangrend szerinti kiemelt bemutatás	Idegen szavakban és neveken megtalálható hangok külön leírása
Riedl (1866) <i>Kisebb Magyar Nyelvtan</i>	39	a, á, b, cs, cz, (c) (!), d, ds , e, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ő, ö, ó, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs	–	X	–	X	X
A' MAGYAR NYELV RENDSZERE	40	a, á, b, cs, cz, d, ds , e, eÿ, é, f, g, gy, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ő, ö, ó, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs	–	X	–	X	X

A 3., összegző ábrát kiegészítve az is elmondható, hogy a (magán)hangzók kategorizálása, illetve a magyar **hangrendszer** sajátosságairól, az illeszkedés szabályairól szóló paragrafusok általában megtalálhatók a nyelvtankönyvekben. A nyelvtani szemléletet jól tükrözik a megnevezések is. A magyar nyelv rendszere elkülönít *vastag* vagy *albangú*akat (a, á, o, ó, u, ú); *vékony* vagyis *felbangú*akat (e, é, ő, ö, ü, ű); valamint *középbangú*akat vagyis *élesek*et (é, i, í). Ezt a hármas felosztást találjuk meg Zimmermannnál (*Tieflaute, Hochlaute, Mittellaute*) Ballaginál (*Tieflautende* oder *barte*; *Hochlautende* oder *weiche*; *Mittellaute*), Dallosnál (*Hochlautende, Tieflautende, Scharflautende*) és Riedl műveiben, a *Magyarische Sprache*-ben (*barte, weiche, mittlere*), valamint a *Kisebb Magyar Nyelvtan*-ban (*albangú* vagy *tiszta*; *felbangú* vagy *lágýtott*; *közlő* vagy *lágýtó*). Kis, Hammerschmidt, Prágay két csoportba – *kemény* (a, o, u) és *lágý* (e, i, ő, ü) – sorolja a magánhangzókat. Kis Pál a zenei példával világítja meg a hangrendi törvényt: „*Gleichwie in Musik in barte und weiche (dur und moll) Töne zerfällt, eben so werden die Selbstlaute bei den Ungarn die barte und weiche eingetheilt. Die barte sind: a, o, u, die weiche: e, ö, ü. Das i ist halb hart halb weich. – Diese Eintheilung ist äußerlich wichtig, den auf ihr beruht die ganze Sprachlebre*”* (4).

* Miként a zene, amely kemény és lágý (dúr és moll) hangokra oszlik, éppen úgy a magyar nyelv magánhangzói is a kemény és a lágý hangok csoportjába osztódnak. A kemények: a, o, u, a lágýak: e, ö, ü. Az i félig kemény félig lágý. – Ez a felosztás különösen fontos, mert ezen alapszik az egész nyelvtanulás. [Ford. P. K.]

Bél, Vályi, Márton és Reméle nyelvmesteréből hiányzik a hangrend szerinti tárgyalás, ezekben a művekben a szerzők csak hosszú és rövid magánhangzókat különböztetnek meg.

Vályi tankönyve az egyetlen a vizsgált nyelvkönyvek között, ami eltér az általános gyakorlattól, nem foglalja szabályba az ábécével, az írásmóddal és a kiejtéssel kapcsolatos szabályokat, hanem az előszavában ad általános érvényű utasításokat a kiejtés elsajátításáról.

A betűk és hangok bemutatása érinti a helyes ejtés, a helyesírás, s esetleg különítve a helyes olvasásra vonatkozó szabályokat (l. például Márton 1816: 6–7, Ballagi 1854: 9–13).

A **mássalhangzók** legrészletesebb felosztását A *magyar nyelv rendszerében* (1847: 10–12) találhatjuk, mely három szempont alapján kategorizál:

1. *egyszerű és összetett* mássalhangzók,
2. *félhangzók*

a) <i>folyékonyak</i> (l, m, n, r)	b) <i>elegyültek</i> (ly, ny)
c) <i>kemény</i> (f)	d) <i>sziszegő</i> (s, sz)
- és *némák*

a) <i>kemények</i> (k, p, t)	b) <i>szelídek</i> (b, d, g)
c) <i>lágys</i> (j, v)	d) <i>sziszegők</i> (z, zs, cs, cz)
e) <i>elegyültek</i> (ds, gy, ty),	

A sziszegőket a munka tovább bontja *keményebbekre* (s, sz), *gyengébbekre* (cz, cs) és *lágysabbakra* (z, zs).

A 2. felosztásban az elkülönítés azon alapul, hogy a hang önálló artikulációjában előre vagy hátra helyezzük az ejtést könnyítő magánhangzót.

A 3. felosztás a „beszéd műszereit” alapul véve elkülönítenek:

- | | |
|---|--|
| a) <i>fogbetűket</i> (s, z, sz, zs) | b) <i>ínybetűket</i> (k, g, j) |
| c) <i>ajakbetűket</i> (b, p, f, v, m) | d) <i>nyelvetűket</i> (d, t, l, n, r) és |
| e) <i>torokbetűket</i> (h, ’s némileg a k, g is). | |

Hasonlóan részletes ismertetést Riedl könyveiben találunk, aki a kor neves hangtani szakembere volt, nagy elismerést vívott ki 1859-ben megjelenő *Magyar hangtan* című műve, amely egy nagyobb lélegzetű, funkcionális szemléletű nyelvtan első része lett volna, amennyiben elkészül a folytatás. Riedl grammatikáiban és az előbb citált művében szól 1. *A’ szóhangról általában* 2. *A’ szóhang állományi elemei, melyben tárgyalja a magyar magán- és mássalhangzórendszert* 3. *A’ szóhang mellékes tulajdonságai (mennység és hangsúly)* 4. *A hangváltozások részletes elemzése, mely szól a hangcseréről, a hanghasonításról, a hangátvetésről, hangbővítésről, összevonásról, hangelvetésről* stb. Riedl a hangváltozás törvényeit a magyar diákoknak sokkal részletesebben írja le, mind a külföldi nyelvtanulók számára. Nézete szerint a hangtörvényeket nem a szépre való törekvés, hanem a célszerűség alakítja, az, hogy a nyelv minél tökéletesebben tudja továbbítani a gondolatot.

A többi nyelvmester – mint az az alábbi, 4. ábrában is megfigyelhető – a mássalhangzók esetén az artikuláció magyarázatára szorítkozik, különös tekintettel a két-jegyű betűkre:

4. ábra

	c jelölése	cs jelölése	k jelölése	ő és az ű jelölése	s jelölése	sz jelölése	zs jelölése	kétjegyű hosszú mássalhangzók az asszony szó példáján	a jésítettek mássalhangzók jelölése	ipszilonista – jottista írásmód
Bél (1729) <i>Sprachmeister</i>	tz, cz	t, ts	k	hiányzik. Ő, ű és ő, ű jelölése: o, u fölött kis e betű	, s	z, sz	'z, 's	a z zony	gy, ly, ny, ty	fára ztja
Adámi (1763) <i>Sprachkunst</i>	cz	c	k	ő, ű jelölése: o, u fölött kis e betű, ő. Ű jelölése: ö, ü	, s	z, sz	'z,	a z zony olyan melly	gy, ly, ny, ty	láltja
Vályi (1792) <i>Fundamenta</i>	tz	ts	k	ő, ű két pont között vessző	s	z	zs	asszony mennyi de! megygy, dínynye	gy, ly, ny, ty	mondgyák szolgálattýára ajánlyák
Szaller (1793) <i>Hungarica Grammatica</i>	tz	ts	k	ő, ű két pont között vessző	, s	z	z	a z zony	ty	kívánnya
Márton (1816) <i>Ungarische Grammatik</i>	ts	ts	k	ő, ű két pont között vessző	s	sz	zs	asszony viszsza de! mennyi	gy, ly, ny, ty	mondjon
Kis (1834) <i>Ungarische Grammatik, theoretisch und praktisch</i>	cz	cs	k	ő, ű (az alkalmazásban nem következetes)	s	sz	zs	asszony könnyen (167) megleszsz (168)	gy, ly, ny, ty	folytattya ragadgyák
Zimmermann (1836) <i>Erster Unterricht in der ungarischen Sprache</i>	cz	cs	k	ő, ű	s	sz	zs	asszony	gy, ly, ny, ty	cselekedjenek
Hammerschmidt (1836) <i>Kurzgefaßte ungarische Sprachlehre</i>	Cz	cs	k	ő, ű	s	sz	zs	asszony ereszszen	gy, ly, ny, ty	szolgálátja bontja
Prágy (1841) <i>Leitfaden Ungarisch zu lernen</i>	cz	cz/ cs	k	ő, ű	s	sz	zs	asszony rosz	gy, ly, ny, ty	adajatok
Mailáth (1841) <i>Ungarische Sprachlehre</i>	cz			ő, ű				asszony	gy, ly, ny, ty	állítja
Ballagi (1854) <i>Ausführliche Grammatik</i>	cz	cs	k	ő, ű	s	sz	zs	asszony rossz kincscsel	gy, ly, ny, ty	mondjon adjon

	c jelölése	cs jelölése	k jelölése	ő és az ú jelölése	s jelölése	sz jelölése	zs jelölése	kétjegyű hosszú mássalhangzók az asszony szó példáján	a jésítettek mássalhangzók jelölése	ipszilonista – jottista írásmód
Reméle (1856) <i>Lehrbuch</i>	cz	cs	k	ő, ú	s	sz	zs	asszony roszszal viszszade! kolbásszal	gy, ly, ny, ty	maradj
Riedl (1858) <i>Magyarische Sprache</i>	c (cz)	cs/ ts	k	ő, ú	s	sz	zs	asszony, hosszú ácssal, királylyal	gy, ly, ny, ty	kertje
Dallos (1865) <i>Lehr-gang</i>	cz	cs	k	ő, ú	s	sz	zs	asszony medgy könnyű rosz	gy, ly, ny, ty	maradjon
Riedl (1866) <i>Kisebb Magyar Nyelvtan</i>	cz	cs	k	ő, ú	s	sz	zs	asszony, hosszú ácssal, királylyal	gy, ly, ny, ty	basítja
A' MAGYAR NYELV RENDSZERE 1847	cz	cs	k	ő, ú	s	sz	zs	asszony	gy, ly, ny, ty	fonja adjon

A vizsgált korban fontosnak tartották a **kiejtés** oktatását. Megtaláljuk az egyes hangok kiejtési szabályait, melyeket német vagy francia kontrasztív példákkal, illetve valamely magyar szóval szemléltetnek. Olyan megközelítést csak Adámi nyelvmes-tere tartalmaz, amely szókezdő és nem szókezdő helyzetben is bemutatja a tanuló-nak a kihívást jelentő hangot. A *gy* kapcsán például felhívja a figyelmet, hogy ne *gj*-nek mondják a diákok, hanem mintha franciául mondanák: *dj*, majd a következő ejtési gyakorlatsort írja elő:

gyanú – nagyon gyere – egyél gyilkos – igyál
 gyom – bogyan gyűlés – ugyan.

A nyelvmenterek nagy hangsúlyt fektetnek a helyes hangképzés kialakítására, mellyel párhuzamosan az írást is tanítják, folyamatosan szem előtt tartva a helyesírás és a helyes kiejtés összefüggéseit. A magyar artikuláció kialakítása során megtaláljuk a betűk, a szótagok és a szavak helyes ejtésének koncentrikus magyarázatait, melynek során a helyes hangsúly elsajátítása kerül az oktatási anyag középpontjába. Általában elmondhatjuk, hogy napjaink legtöbb nyelvoktatási anyagához viszo-

nyítva részletesebb hangtani magyarázatokat találunk a nyelvkönyvekben. Különösen érdekes Reméle ábécé leírása, ahol mindjárt az első oldalon megragadja az alkalmat, hogy a betűhöz esetlegesen kapcsolódó nyelvtani jelenséget is kiejtési példa gyanánt, mintegy bevezetésként megemlítsé. Például a *k* bemutatása során a diák azt olvassa, hogy amennyiben a *k* kerül a szótóhoz, ez az egyetlen módja a magyar (névszói) többes szám képzésének: *ruha-rubák, asztal-asztalok, ember-emberke*. Ugyanakkor a *k* betű bemutatása során megjelenik a magyar kicsinyítő képző is: *asztalka, emberke*.

Szavak vagy mondatok olvasásával precízen gyakorolják a megtanultakat, helyenként rögvést a szavak/mondatok fordításával egybekötve. A szavak és mondatok tartalmából feltételezhető, hogy a diákok memoriterként adtak róla számot. Íme néhány, a kiejtést gyakoroltató példa:

- a) *ts, tz, ?z:* *atzél, tsá?zár* (Szaller: 1793: 2)
A, a: *pad, asztal, kar, ball* (Reméle 1856:1)
Ny, ny: *anya, nyúl, nyak* (Márton 1816: 4)
- b) *Az Isten az égnek és földnek ura. A bölcs embert se a szerencse se a szerencsétlenség meg nem változtatja. Ferencz Császárt és Királyt az Isten éltesse. A Magyaroknak nemzeti billege hazáját szeretni. Az igaz barátság csak nemes szívben lakik. Nagy szégyen szokta követni a kevélységet. A zsidók el vannak szórva az egész világon. Madarat tolláról, az embert társáról öszmerbetni* (Kis 1834: 7).

Találunk oktatás-módszertanilag kevésbé sikeresnek mondható kiejtési gyakorlatot is:

A vitézség meggyőzhetetlen, ha magának mindenütt ösvényt törni tud. A' nyíltszívűség előtt kedves, azért mond ki az igazat, de ügyesen és vigyázva. Ha kéjelmessé akarod tenni létedet, tanulj meg idején hallgatni. A' bölcs alapelve, senkit meg nem báborítani békességében. A' biú góg kacajos, és a' döllyfösök hasonlítanak az üres kalászhoz, mert ezek is annál fellyebb tartják fejeket, mennél kevesebb benne a' szem. Gazdag az, a' ki meg van elégedve; és szerencsés á ki más bibáiból tanul. A' nem kívántató hogy az alak tudományos legyen, ott ne gáncsolja a' szabadabb batást (Prágay 1841: 12–13).

Riedl a magyar hangok helyes megkülönböztetésére nem a német közvetítőnyelven készült tankönyvében fűz példákat, hanem a *Kisebb Magyar Nyelvtanban*. Igaz, az ilyen mondatok elolvasása nagy kihívást jelentene a kezdő nyelvtanulónak:

A ki a jónak nem örül, az örült. A tunya szeret dunyba alatt lenni. Ha poros a levegő, bort iszik a gazda, vizet a pór. A fagyos fülnek nem jók oly szobák, melyek jól fülnek. A rosz roszból rosz kenyér lesz. A főtt rákot rágják és szopják. A só két betűből álló szó. A kör görbe vonal. A gyászoló nő fekete főkötőt visel. Túrva eszik a durva. Holnapon túl az ellenség nem dúl stb. (Riedl 1866: 3).

Az írás, mint a beszéd rögzített alakja, szabályokhoz kötött. A nyelvi normáktól eltérően, a helyesírásnak szabályai vannak, nincs normája, az ettől való eltérés pedig

hiba. Ebből az állításból következik, hogy az explicit szabályok alkalmazhatóságának előfeltétele egy közmegegyezésen alapuló helyesírási rendszer.

A 18–19. századi nyelvemesterek a helyesírás területén alkalmazzák a fonetikai elv, a szóelemző elv és a hagyomány egyensúlyát. A hangállományban meglévő ingadozásokat megfigyelhetjük a nyelvemesterek hangtani részében, de a használt szóállományban is. A vizsgált grammatikák rugalmasan alkalmazzák az új jelölési módokat és szabályokat, melyeket a gyakorlati alkalmazás és az oktatás területén is megjelenítenek.

Irodalom

- A' magyar nyelv rendszere 1847. második, javított kiadás. Budán. A' Magyar Tudós Társaság.
- Adámi, Michaël 1763. *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst*. Wien.
- Adamikné Jászó Anna (szerk.): 2001. *A magyar olvasástanítás története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ballagi (Bloch) Moritz 1854. *Ausführliche theorisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche*. Vierte Aufgabe, Pest.
- Dallos J. L. 1865. *Praktischer Lebrgag zur schnellen und leichten Erlernung der ungarischen Sprache*. Pest.
- Deme László 1955a. A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1–27.
- Deme László 1955b. Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárások. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 27–83.
- Fábián Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hammerschmidt, Jon 1836. *Erste Unterricht in der ungarischen Sprache, oder kurzgefaßte ungarische Sprachlehre*. Güns.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kis Pál 1834. *Ungarische Grammatik nach einer neuen und leicht faßlichen Methode theoretisch und praktisch bearbeitet*. Wien.
- Mailáth, A. 1841. *Ungarische Sprachlehre*. Wien.
- Márton József 1816. *Ungarische Grammatik für Deutsche. Neunte Aufgabe*. Wien.
- Meliboeo/Bél Mátyás 1729. *Der Ungarische Sprachmeister oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache, nebst einen Anhang von Gespräche*. Dritte Aufgabe, Pressburg.
- Misztótfalusi Kis Miklós 1697. *Ratiocinatio de Orthographia*. Kolozsvár.
- N. Prágay, N. 1841. *Leitfaden in kürzester Zeit Ungarisch zu lernen*. Wien.
- Reméli, Dr. Joh. U. 1856. *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Fünfte Aufgabe, Wien.
- Riedl Szende 1866. *Kisebb Magyar Nyelvtan*. Pest.
- Riedl, Anselm Mansvet 1858. *Leitfaden den Unterricht in der magyarischen Sprache*. Wien.
- Szaller, Georgio 1793. *Hungarica Grammatica*. Posonii.
- Vályi K. András 1792. *Fundamenta linguae Ungaricam practice docendi et discendi*. Pest.
- Fundamenta linguae Hungaricae. Grundlinien der Ungarischen Sprache*. Pozsony.
- Zimmermann Jakab 1836. *Erster Unterricht in der ungarischen Sprache*. Pest.

Máté Judit Eszter*

EGY MAGYAR NYELVKÖNYV A 19. SZÁZAD VÉGÉRŐL:

Josef Holtzmann: *Methodischer Unterricht in der ungarischen Sprache* (1880)

1. Bevezetés

A magyar mint idegen nyelv tanításának története számos kutatási lehetőséget nyújt. Az oktatók személye, az oktatás színhelyei, intézményei, a szervezési formák és a célcsoport vizsgálata mellett a nyelvkönyvek elemzése is segíti a magyar nyelv oktatástörténetének feltárását. A régi magyar mint idegen nyelv tankönyvek (akárcsak a mai oktatóanyagok) eltérnek egymástól a módszertan, a nyelvreírás és a tanításhoz használt szövegek tekintetében.

2. Az idegennyelv-oktatás fellendülése a 19. században

A 19. század kiemelkedően fontos a magyar mint idegen nyelv oktatás szempontjából. Kétirányú fejlődés figyelhető meg. Egyrésztől elkezdődik a sztenderdizált és kodifikált nemzeti nyelv iskolai oktatása, illetve az országban élő kisebbségek számára a magyart mint második (környezet) nyelvet kezdik tanítani. Másrésztől fellendül az idegennyelv-oktatás is (többek között) a Magyarországra érkező külföldiek számára (Nádor 2006: 28). Az élénkülő nyelvoktatás szükségleteket és problémákat vetett fel, megfelelő tankönyvekre és tanulást segítő eszközökre volt szükség.

A tankönyvek írását és kiadását több tényező segítette. A 19. század második felétől az anyanyelvi magyar beszélőnek már lehetősége volt arra, hogy nyelvét a korábnál jóval tudatosabb és tudományosabb szemlélettel közelítse meg. Az írott nyelv szabályrendszere erre a korszakra már kidolgozottnak tekinthető. A nyelvújítás kora, eseményei és a történeti-összehasonlító nyelvtudomány fejlődése töretlen érdeklődést eredményezett a nyelvreírás kérdései iránt. Elindult egy (az addigaknál jóval gyorsabb) nyelvtervezési folyamat. Az Akadémia megalakulása után megszületett az első helyesírási szabályzat, útjára indult a *Magyar Nyelvőr*, továbbá egyre több egy- és többnyelvű szótár jelent meg. Nem véletlen tehát, hogy számos

* Máté Judit Eszter, PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, matejuditeszter@gmail.com

grammatika és nyelvkönyv született ebben az időszakban. A nyelv rendszerének megismerésére irányuló érdeklődésen túl a tankönyvek szerzőit egy erősödő társadalmi igény is motiválta: az Osztrák–Magyar Monarchia területén többszörösére nőtt a nyelvtanulók száma. Ezenkívül a környező országokban élők érdeklődése is általánosan felélénkült az 1848-as események nyomán Magyarország és így a magyar kultúra és nyelv iránt. A történelmi és művelődéstörténeti kapcsolatok lehetővé tették, hogy az ország határain túl magánóra keretében vagy csoportos formában egyre többen tanulhassák a magyar nyelvet idegen nyelvként.

2.1. Uralkodó nyelvoktatási módszerek

A korszakot két eltérő módszertani irányzat jellemzi: a fordító-grammatizáló és a direkt módszer. Használatuk a célzott tanulói csoport szerint megoszlott. A direkt módszer általában gyermekkortól alkalmazott, az anyanyelv elsajátítását imitáló, a beszédet középpontba állító nyelvoktatási módszer. Magyarországon elsősorban a kisebbségek intézményes oktatásában használták, bár nem teljesen tiszta formában, és a célja az állam hivatalos nyelvének megtanítása volt. A külföldi magyar nyelv-oktatásban használt tankönyvek többnyire a fordító-grammatizáló módszerre épültek. Magyarország határain kívül (legtöbbször magánóra keretében) többnyire felnőttek tanulták nyelvünket idegen nyelvként. Nekik sokkal erősebb tanulói motivációjuk volt, hiszen saját érdeklődésből kezdték tanulni a nyelvet, és a nyelven keresztül a kultúrát és a magyarságot kívánták megismerni. Így főleg magyar irodalmi, földrajzi, történelmi szövegeket olvastak és fordítottak anyanyelvük segítségével, a magyar nyelv rendszerét vetették össze saját anyanyelvükével.

2.2. A 19. századi magyar mint idegen nyelv tankönyvek általános felépítése

A legtöbb nyelvkönyvünk ebből az időszakból még követi a latin hagyományokra épülő leíró szemléletű grammatikákat, de már megjelennek a különböző beszéd-szituációkat szem előtt tartó gyakorló könyvek is – eleinte könyvfejezetek formájában. Általában három fő részből állt egy tankönyv: az első részben a szerzők részletesen leírták az adott nyelvet, ezután következtek a fordítási gyakorlatok, a könyv végén pedig beszédmintákat tartalmazó, téma vagy nyelvtani szerkezet alapján csoportosított feladatokat, szöszedeket, szótárakat találunk.

A magyar mint idegen nyelv oktatása nem merült ki a nyelv (meg)tanításában, a tankönyvek szerzői törekedtek a magyar kultúra minél mélyebb megismertetésére, ezért a tankönyvek végén sokszor találunk szöveggyűjteményeket országismereti és irodalmi szövegekkel. Szívesen használták a kortárs (19. századi) írók és költők műveit. Az azonban ritka, hogy egy tankönyvet egyetlen irodalmi alkotásra épített fel a szerző.

3. Josef Holtzmann: *Methodischer Unterricht in der ungarischen Sprache* című nyelvkönyvéről

Josef Holtzmann külföldieknek szánt magyar mint idegen nyelv gyakorlókönyvét a Franklin Egyesület támogatásával 1880-ban adták ki Temesváron. A könyv címe: *Methodischer Unterricht in der ungarischen Sprache*. Kisméretű formátumban jelent meg, de közel 200 oldalnyi segédanyagot tartalmaz a nyelvtanulók számára. Címlapján a szerzőn és a címen kívül csak a kiadó szerepel. Nem tudjuk (akárcsak oly sok másik 18–19. századi nyelvkönyv esetében), hogy a szerző kinek szánta művét: milyen szinten lévő nyelvtanulóknak, forrás- vagy célnyelvi környezetben való használatra? A korszak más nyelvkönyveihez hasonlóan élő idegen nyelvet, a németet, a tanulók anyanyelvét használja közvetítő nyelvként. Egyedül az alkalmazott módszer árulkodik arról, hogy valószínűleg Magyarországon kívül élő német ajkú tanulók forgathatták. A tankönyv a fordító-grammatizáló módszerre épül.

A könyv kétoldalas előszóval kezdődik, ahonnan a mű szerkezetét és a szerző forrásmunkáit ismerhetjük meg. A tankönyv különlegessége, hogy a fent vázolt hagyományos 19. századi nyelvkönyvfelépítéstől eltérő módon az egész könyv egyetlen mesére épül, ezt dolgozza fel 12 leckében. Holtzmann Gyulai Pált választotta ki az akkori kortárs magyar írók közül, és a szerző *A gonosz mostoha* című meséjét osztja szét fejezetekre. A könyv alapja, hogy a mese által felkínált nyelvtani, stilisztikai, szó- és kifejezés-készletbeli lehetőségeket mindenhol megragadja, miközben leckéről leckére a történet egy-egy új fordulatát ismerhetjük meg. Holtzmann hangsúlyozza, hogy a választott mese nyelve „naív”, ezért könnyen érthető, kezdő szinten is olvasható. Célja, hogy a magyar nyelv megtanulását könnyítse, irodalmi, esztétikai gyarapodással egybekötve (Holtzmann 1880: 4).

A kornak megfelelő díszes betűtípust használ, ami mai szemmel nehezen olvasható. De előnye, hogy jól tagolt a szöveg, sok bekezdést használ, megfelelően elválasztva az egyes szövegrészeket. Ez már önmagában segítséget jelent a nyelvtanuló számára.

Mind a 12 lecke azonos szerkezet szerint épül fel: 10 egységből áll. Az első részben (*Text und interlineare Übersetzung*) a mese szövegének fordítását olvashatjuk, közvetlenül a magyar szöveg alatt német mondatláírással. Már itt következetesen leválasztja a szerző a szótóról a toldalékot.

A leckék második része (*Deutsche Übersetzung*) a magyar szövegrészlet német fordítását tartalmazza megszakítás nélkül. Ezáltal az esztétikai élményt és a pontos szövegértést biztosítja. A későbbi leckékben azonban – sokszor feleslegesen – a korábban már megismert szerkezeteket ismét lefordítja a szerző. A leckék felépítése és a teljesség iránti igény arról árulkodik, hogy Josef Holtzmann egyéni tanulásra (is) szánhatta könyvét.

A szerző a leckék legfontosabb részének a harmadik részt tekinti (*Grammatische Erklärungen*), amely nyelvtani magyarázatokból épül fel. Ezekben az adott meserészlet kifejezéseit csoportosítja, különválasztja a szótótól a toldalékot, megmagyarázza a kifejezések jelentését, és nyelvtani szabályokat rendel hozzájuk.

A negyedik részben (*Wörterbuch*) a mesében szereplő szavakat szótározva találjuk, így gyorsan áttekinthető a magyar szó német megfelelője. Ennek alapjául az

akkori akadémiai szótárt használta a szerző. A szótár néhány kifejezést körülírással magyaráz, de ez nem fordítási hiba: a német és a magyar nyelv eltérő gyakorisággal használ analitikus szerkezeteket, ebből erednek a hosszabb meghatározások egyes kifejezéseknél.

Az ötödik részben (*Gruppierung der grammatikalischen Regeln*) a szerző táblázatok segítségével csoportosítja a harmadik egység grammatikai magyarázatait. Ezzel a nyelvtanulót segíti az új ismeret elsajátításában, illetve a tananyag rendszerezésében. Talán célszerű lett volna a szótár részt a harmadik egységbe helyezni, hogy a két nyelvtani rész egymást követhesse.

Ezután a nyelvkönyv legterjedelmesebb része: a mondatelemzés (*Syntaktische Analyse*) következik. Eleinte csak tő, majd később bővített mondatok elemzése található meg ebben a részben. A nyelvkönyv ezen részének előszavában a szerző elmondja, hogy a mondatrészek meghatározásánál igyekezett magyarul feltenni a kérdéseket, vagyis bár többször használ közvetítőnyelvet, a terminusokat magyarul tanítja a könyv. A rész kidolgozásához forrásként Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvtan mondattani alapon* című könyvét jelöli meg a szerző (1880: 4).

A hetedik (*Nähere Bestimmung der Redetheile*) és a nyolcadik rész (*Reproduction mittels Fragen*) a szövegértést és a kommunikációt célozza meg: a szövegből vett beszédfordulatokat és a mese történetét elevenítik fel. A szövegértő kérdések eleinte németek, de a leckék előre haladtával egyre több a magyar kérdésfeltevés. A válaszadás és a szövegalkotás a kezdetektől magyarul történik.

A kilencedik rész (*Übungen*) gyakorlatokat tartalmaz a szövegből megismert nyelvtani jelenségekhez, a leckék végén pedig szóképzést és szóalkotási módokat (*Wortbildung*) ismerhet meg a tanuló. Ez nagyon fontos nyelvhasználati szempontból, hiszen nem csak a megértést, de a hatékony, kreatív kommunikációt is lehetővé teszi.

A könyv egészében egyszerre van jelen a magyar szöveganyag mellett a német nyelvi magyarázat. Például: **1. Leczke = Első Leczke = Erste Lection, A gonosz mostoha = Der /Die /Das böser Stief** (1880: 5). A szerző különböző betűtípus használatával a két nyelvet következetesen elválasztja egymástól: a német dőlt, míg a magyar álló betűvel van jelölve. (A tanulmány további részében – amennyiben a két nyelv tankönyvbeli nyelvi adatai egymás mellett szerepelnek – következetesen a tankönyv kiemelési formáját használok.)

Gyulai Pál meséjéből eleinte csak 3-4 mondatot vesz ki a szerző, de az ötödik leckétől kezdve egyre növeli a szövegrészek hosszát, így az utolsó leckében már egy 22 mondatból álló meserészletet kell feldolgoznia a tanulónak. Ezzel arányosan a nyelvtani ismeretek száma is egyre növekszik. A mese azonban nem válik élvezhetetlenné, mert a szerző figyel arra, hogy mesei fordulatot félbe ne szakítson, tematikus csoportonként osztja szét a részleteket. A szerző fenntartja az érdeklődést azáltal, hogy a mese teljes története 12 leckén keresztül bontakozik ki.

A megértést és a szövegben való tájékozódást nagyban segítik a leckék szélén elhelyezkedő német és magyar nyelvű margójegyzetek. Ezek kiemelik a kulcsfogalmakat, az összefüggéseket, megkönnyítik a visszakeresést, és folyamatossá teszik

az ismétlést a tanuló számára. A szövegen belül is jó a tagolás: az egyes nyelvtani részeket fekete vonal választja el egymástól.

Az **első leckében** (1880: 5–16) már megismerkedik a tanuló az ige fogalmával. A példamondat a következő: *Írta Gyulai Pál*. A könyv alapvető jellemzője, hogy – a mai megszokott tanítási sorrendtől eltérően – nem lépésről lépésre halad az egyes nyelvtani jelenségek tanításában, hanem a mese szövegében éppen előforduló jelenségeket emeli ki és magyarázza meg. A szerző az *írta* alakból vezeti le például az alanyi ragozású formát is (*írt*), természetesen közli a német megfelelőjét és megmagyarázza funkcióját. A következő lépés a jelen idő megalkotása: *ír* (1880: 6).

Gyulai Pál neve kapcsán a szerző a könyv elején felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarban a vezetéknev áll elől (1880: 7). A szövegből vett idézet alapján („*Volt neki két fiacskája*”) bemutatja a birtoklás kifejezését (1880: 7), és leválasztja a toldalékot a főnévről. Továbbá ebben a fejezetben tisztázza az alany, az állítmány és a jelző fogalmát, a meséből vett példák alapján funkcióját, illetve németül elmagyarázza, hogy mi a rag (1880: 8).

A könyv szerkezetére jellemző, hogy mindig felhasználja a már ismert elemeket a továbblépéshez. Például a *fia* szóból körülírással a tanulónak kell kitalálnia a *gyerek* szó jelentését (1880: 8). A már ismert mondatokból és szavakból a tanulóval alkottat új mondatokat, például: *aranyhajú két szép gyermek*, „*Írta Gyulai Pál.*” → *Két gyermek írta* (1880: 10).

A könyv a szavakat szótárba sorolja, majd ezek alapján rendszerezi a nyelvtani szabályokat németül, például: „*Im Ungarischen steht zuerst der Familienname, dann der Laufname: Gyulai Pál*” (1880: 9). Ez elengedhetetlen, mivel a mesében véletlenszerű sorrendben jönnek elő a nyelvtani jelenségek, és a megértéshez szüksége van a tanulónak a rendszerezésre.

A szerző a mondatnyi elemzéseknél megadja a magyar mondatot, majd kiemeli a „főszót” (állítmány vagy szintagma alaptag). A kérdéseket németül teszi fel, de egyből melléírja a magyar megfelelőjét is, például: *Was für eine Stiefmutter?* = **Milyen mostoha?** (1880: 13). Megismerteti a jelző és a jelzett szó fogalmát: „**Mostoha** ist das mit einer Beifügung versehene Wort: **jelzett szó**”. Valamint bevezeti a mondat fogalmát is: „*Írta Gyulai Pál. Paul Gyulai hat es geschrieben. Dies ist ein Satz*” (1880: 10).

A *népmese* példáján keresztül ebben a fejezetben a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvben gyakran alkotunk szavakat szóösszetétellel. Ezután szófaji rendszerezést végez (1880: 11). Külön veszi a névelőt (*egy, a*), a főnevet (*népmese, Gyulai Pál, király, fiacská*), a melléknevet (*gonosz, vitéz, aranyhajú*), a névmást (*neki*), az igét (*volt, írta*) és a számnevet (*egy, két*).

Majd szövegértő feladatok következnek. Számozott német és magyar kérdéseket találunk itt, vegyesen felváltva, mint például: „1. *Wie ist das Gedicht betitelt?*”, „5. **Ki írta?**” (1880: 13).

A leckék végén német gyakorlatok találhatók a megismert nyelvtani jelenségekhez. Az első leckében egyfelől a jelzőt és a jelzett szót gyakoroltatja a szerző, különválasztva a melléknévi jelzőt a számnévitől. Másfelől háromoldalmi példaanyaggal

begyakoroltatja a tő és a bővített mondatokat (1880: 14). A gyakorlatok előtt hiányoznak az utasítások, így a tanulónak magától kell rájönnie, mi a feladat. A 19. számban a fordító-grammatizáló módszerre épülő nyelvkönyvek hasonló gyakorlat-típusokat tartalmaztak, így aki nyelvet kezdett tanulni, már ismerhette ezt a feladattípust.

Az első lecke zárásaként a szerző kiemeli a szövegrészletben előforduló szóalkotási módokat: a szóképzést és a szóösszetételt. Gondolkodtatja a tanulót: analógiás megoldást vár a következő példában: „**egyszer, egy + szer: einmal, ein + mal, zweimal, Wie sagt man ungarisch: zweimal?**” (1880: 16).

A következő leckék is fentebb bemutatott módon épülnek fel. A **második leckében** (1880: 17–25) a szerző a kérdő szavakra fektet nagy hangsúlyt. A tanuló megtanulhatja az igei paradigma többes szám harmadik személyű, jelen idejű, kijelentő módú személyragját: *búsulnak, szomorkodnak*. Emellett a birtokos személyjelekkel is megismerkedhet: *atyjuk, atyja* (1880: 18). A szerző a nyelvtanulás elősegítése végett táblázatszerűen két hasábjában közli a személyjeleket és az igei személyragokat.

A második részben a szerző az előző leckéhez képest visszalép abban, hogy itt csak német nyelvű szövegértő kérdéseket tesz fel. Ugyanakkor mondatsemák megtanításával segíti az önálló mondatalkotást. Ehhez több esetben kihagyja a behelyettesítendő szó helyét a mondatban, a hiányos mondat fölött ugyanakkor a teljes példamondat azonos mondatrészi funkcióban lévő szava pontosan a hiányzó szó fölött áll (1880: 23). Ez egyrészt segíti a kezdő tanulót a mondatalkotásban, és a különböző szófajú szavak mondatbeli funkciójának elsajátításában, azonban félrevezeti a szórendet illetően.

A második lecke szóképzés fejezetében a *vitézség* mintájára a szerző megtanítja az elvont főnévképzőt, és a már tanult szavakon keresztül mindezt begyakoroltatja. Az *aranyhajú* szó kapcsán pedig a melléknévképzőt mutatja be (1880: 25).

A **harmadik leckében** (1880: 26–35) a szerző a névutót és néhány alapvető helyviszonyt jelölő ragot (*-ba, -be, -hoz*) vezet be (1880: 27), továbbá bemutatja a birtokos jelzőt (*anyjuk sírbalmához*) és a helyhatározókat (1880: 28) is. A mese itt idézett szövegrészletében két igekötős ígét is találunk: *kimennek a temetőbe, leborul* (1880: 26). Ebben a részben a nyelvtani szabályok összefoglalásánál már sokkal több a magyar meghatározás. A gyakorlatokban a szerző a helyviszonyt jelölő nyelvtani szerkezetekkel foglalkozik, és a szövegben előforduló *futkározás* szó mintájára az *-ás/-és* főnévképzővel új szavakat alkot, például: *szomorkodás, írás, érés* (1880: 33).

A **negyedik lecke** (1880: 36–46) legfőbb nyelvtani ismerete a felszólító mód a következő alappéldákkal: *kelj föl, foldd meg, varrj egy újat*. Új igekötőket is megtanulhat az olvasó: *föl, meg* (1880: 37). A szövegből vett példákban továbbá megjelenik a *-t* tárgyrag is.

A szerző a fejezet mondattani részében a kiemelt mondatról mindent kikérdez. Ebben kérdések segítik a tanulót (modalitás szerinti mondat-típus, alany, állítmány, tárgy, határozó, jelző, hogyan kérdezzünk az adott mondatrészre, milyen szófajú az adott szó stb.) (1880: 40). Illetve a szóképzési részben a módhatározó ragokat

(*szépen, édesen*) és a folyamatos melléknévi igenév képzőjét gyakoroltatja (*főlkelő, szakadozó, író*) (1880: 46–47).

Fontos kiemelni, hogy a nyelvkönyv csak az **ötödik leckében** (1880: 47–63) – ahol már a ható ige és az ikes ige is jelen van – veszi végig a létige paradigmáját. Ebben a leckében már egész paradigmásorokat is végigvezet: *nekem, neked, neki, nekünk, nektek, nekik; rám, rád, rája, ránk, rátok, rájuk; velem, veled, vele, velünk, veletek, velük; bennem, benned, benne, bennünk, bennetek, bennük; hozzám, hozzád, hozzája, hozzánk, hozzátok, hozzájuk* (1880: 49).

Az ötödik fejezet a szóképzésben a következő példákra hívja fel a figyelmet: *szipdalom, siralom, kérelem, élelem; ház, lábas, asztalos; királyné, Gyulai Pálné* (1880: 59). Továbbá az igeekötők jelentés-megkülönböztető szerepével és az ikerítéssel is foglalkozik, például: *dúl-fúl, mozog-robog, zúgnak-búgnak, csillog-villog, meg-megfogja, fel-felzokog* (1880: 60–2).

Mint látható, minden leckében egyre több nyelvtani jelenséget sajátíthat el a tanuló. Nemcsak arra figyel Holtzmann, hogy a meserészletek egyre hosszabbak legyenek, egyre kevesebb német magyarázattal, hanem a szövegrészletekben újra és újra előforduló nyelvtani jelenségekkel szinten tartja a korábban elsajátított ismereteket is. A nyelvtani szerkezetek tanításának sorrendje a mai olvasó számára furcsa, nehézkes, a könyv alapját képező meséhez köthető, de mégsem következetlen. Holtzmann minden szabályt részletesen elmagyaráz, ha szükséges, oldalakon keresztül gyakoroltatja, és a lapszéli jegyzetekkel, oldalszámokra utaló szerzői betoldásokkal visszakereshetővé teszi.

A könyv második felétől a leckék egyre több új grammatikai szabályt tartalmaznak, de a szerző mindig a már ismert szavak segítségével magyarázza meg – már szinte csak magyarul – a funkciójukat és képzésüket. A **nyolcadik leckében** (1880: 101–120) már csak célnyelvi kérdéseket használ: „*Mit vert aranyhajuk és még mi van mondva róla?*” (1880: 129).

A **kilencedik leckében** (1880: 121–137) a szerző a *-z* és *-l* képzőket és a fosztóképzőt tárgyalja (1880: 134) Csak itt veszi végig az ikes igék ragozási paradigmáját, pedig már a harmadik leckétől jó pár ikes igét ismer a tanuló. Azonban figyel arra, hogy ezeket az igéket a kilencedik lecke előtt a gyakorlatokban nem használ(tat)ja, csak jelentésüket tanítja korábban.

Az **utolsó három lecke** (1880: 138–190) szövegértő feladatai már tisztán magyarok. A szerző itt foglalkozik a *batárvető raggal* (*-ig*), valamint a számhatározó ragjával is (*-szor, -szer, -ször*) (1880: 160). Itt vezeti be az ige múlt idő, kijelentő módú ragozási paradigmáit. Ezek az alakok ugyanakkor a példaszövegekben már korábban is megjelentek, ezért a szerző következetlen az igeidő magyarázata és begyakoroltatása kapcsán.

A **tizenegyedik lecke** a feltételes módot tanítja meg, valamint a hangrendi illeszkedés szabályaira hívja fel a figyelmet. A mai magyar módszertani könyvek a hangrendi szabályok tanítását a tanulási-tanítási folyamat legelejére teszik, ismerte ugyanis nélkülözhetetlen a magyar nyelvtanulás során. Tíz leckén keresztül már használta a tanuló az illeszkedés szabályait, de összefoglaló részletes magyarázatot csak itt talál.

Az **utolsó lecke** (1880: 176–190) az összes paradigmát végigvezeti a tanult igéken, és a már ismert igekötőkkel új szavakat (akár átvitt értelműeket) alkotat a tanulóval. Ezt a leckét grammatikai rendszerezésre és összefoglalásra használja a szerző, de új lexikai elemeket (a mese befejező szakasza miatt) itt is megismerünk.

A nyelvkönyv egészére jellemző a teljességre való törekvés. Bőséges nyelvtani ismeretet akar átadni. Ez túlzottan fárasztóvá válhat a kezdő nyelvtanuló számára, de a szerző megfelelően, a fokozatosságot szem előtt tartva magyarázza az új ismereteket. Azonban a nyelvtani szerkezetek sorrendje a szöveghez való kötés miatt esetleges, ezért a tanuló nehezen láthatja azokat rendszerben. A könyv a létigét, a helyhatározó ragokat, a hangrendi szabályokat későn, míg a szóképzést túl hamar tanítja. A tankönyv egészéből hiányzik a funkcionális szemlélet, azonban állandó az ismétlés. A könyv nem az egyszerűtől halad a bonyolultabb nyelvtani szerkezetek felé, hiszen a mese véletlenszerűen tartalmaz grammatikai jelenségeket. De összességében a könyvet a mennyiségi fokozatosság jellemzi, ezt mutatja a szövegrészek folyamatos növelése is. A lapszéli magyarázatok pedig kifejezetten segítik a didaktikai cél megvalósulását.

A tankönyv alapját képező mese szövege néha szokatlan, de mindig választékos, és életszerű. Jónak tartom ezt a tankönyvet a motiváció szempontjából, mivel egy kortárs magyar irodalmi mű az alapja, melyből a külföldi tanuló megismerheti a magyar irodalom egy szeletét, miközben esztétikai élményt kap. A szövegbeli párbeszéd valódi kommunikációs aktusok, tele népmesei fordulatokkal és szubjektív megnyilatkozásokkal. A történet alakulása híven tükrözi a magyar népmesei hagyományokat, a szereplők jellegzetes népköltészeti hősök: árvák, gonosz boszorkák stb. Vagyis, a magyar népmesére, és így a magyar népköltészetre, illetve a népies irodalomra jellemző sztereotípiák rajzolódnak ki Gyulai Pál Holtzmann által felhasznált művében.

Miért fontos az ilyen és ehhez hasonló nyelvkönyv a 19. században? A 18. századtól egészen a 20. század elejéig a magyar nyelv egységesülésének és felemelkedésének lehetünk tanúi. E másfél évszázad nagyon hosszú idő. A 18. század második felétől már megjelenik a tudatos nyelvi és nyelvpolitikai tervezés, a korszakra azonban még jellemző az előzmény és folytatás nélküli szórványos magyar mint idegen nyelv oktatás (Nádor 2006: 22). A nyelvtanulók Magyarországgal közvetlen történelmi, politikai kapcsolatban álló országok polgárai vagy magyarországi kisebbségi csoportok voltak kezdetben, ezért fontos számukra a magyar nyelv mellett a magyarság kultúrájának és művelődésének megismerése is.

4. Összegzés

Ha a magyarokkal kapcsolatosan külföldieket kérdezzünk, nemzeti ételeink, italaink, híres történelmi személyeink, eseményeink és helyszíneink mellett többen megemlítik irodalmunkat, valamint nyelvünk grammatikájának nehézségét. Éppen ezért, amikor a magyar nyelv tanítására vállalkozunk, nem mindegy, milyen szövegeken keresztül ismertetjük meg a nyelvtan és a lexika egységeit az idegen ajkúakkal. Ha valaki elhatározza egy idegen nyelv megtanulását, mérlegeli annak hasznát

társadalmi és gazdasági szempontból, felméri a lehetőségeket a tanulási formák és eszközök terén. A magyar nyelvvel kapcsolatosan két előítélet él: nem európai és megtanulhatatlan nyelv. Mindkét állítás cáfolható. A magyar mint idegen nyelv oktatása több száz éves múlttal és történelmi jelentőségű intézményrendszerrel rendelkezik. A magyar nyelv barbárságára pedig – többek között – irodalmunk és művészettörténetünk lehet az ellenpélda.

Josef Holtzmann *Metodischer Unterricht in der ungarischen Sprache* című tankönyve híven tükrözi, hogy a nyelv a kultúra hordozója. Gyulai Pál meséje a szerző által is megfogalmazott „naivsága” révén tanszöveggént is jól használható. A tankönyvszerző figyelembe vette azt a tanulói motivációt, hogy a nyelv megtanulása nem cél nélküli, könyvében ez a magyarság kultúrájának megismerését jelenti. A bemutatott tankönyv jó példa arra, hogyan kapcsolható össze az irodalom, a népköltészet, a frazeológia, a történelmi hagyomány és a nyelvoktatás.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dárdai Ágnes 2002. *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Holtzmann, Josef 1880. *Metodischer Unterricht in der ungarischen Sprache*. Franklin Egyesület, Temesvár.
- Kántor Györgyi 2008. Tankönyvelemzésről egy konkrét példán keresztül. *Hungarológiai Évkönyv* 9. 152–68.
- Nádor Orsolya 1998. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: Giay Béla–Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv. Hungarológia*. Janus-Orsis, Budapest–Pécs. 53–127.
- Nádor Orsolya 2006. A magyar mint idegen nyelv tanításának múltja. In: Hegedűs Rita–Nádor Orsolya (szerk.): *Magyar Nyelvemester*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 15–30.

Illés-Molnár Márta*

ANYANYELV ÉS IDEGEN NYELV KÖZÖTT FÉLÚTON

A magyar nyelv oktatása és a németországi magyar diaszpóra

A 2009. évet a Nemzeti Emlékezet Program keretében a Magyar Köztársaság Kormánya emlékévként nyilvánította. 250 éve, negyedévezrede született a magyar nyelvújítás, nyelvapolás vezéralakja, Kazinczy Ferenc (1759. okt. 27. –1831. aug. 23.). Kazinczy az irodalmi életet, az irodalmi nyilvánosságot közügyé tette Magyarországon. Az ő nevéhez fűződik a Magyar Tudós Társaság (MTA) létrejötte is, mely elsőként vallotta magáénak a magyar nyelv ügyét (vö. *A magyar nyelv éve* 2009).

1. A magyar nyelv emlékezete

A Magyar Nyelv Éve – 2009 világhálón közzétett oldalát böngészve számos eseményről, találkozóról, megemlékezésről olvashatunk. Programok sokasága követi egymást az év elejétől. 2009. március 21-én „Kivívánk a szép tusát” - A magyar nyelvújítás címmel kiállítás nyitotta meg kapuit a Magyar Nyelv Múzeumában, Széphalmon. Majd ezt követte a 43. magyar nyelv hete a Kazinczy-év és A magyar nyelv éve jegyében. A Petőfi Irodalmi Múzeumban Kazinczy Szalon nyílt, a Magyar Tudományos Akadémián 2009. május 17-én került sor a Kazinczy emlékülésre. A magyar nyelvű írásbeliség első ötszáz évét bemutató nagykiállítás „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig címmel 2009. október 29-től látható az Országos Széchényi Könyvtárban. A magyar nyelvről megemlékeztek a külföldi egyetemek magyar tanszékein, szemináriumain és a külföldi magyar kulturális képviselőken is egyaránt. A Sanghaji Egyetemen Kis nyelvek az Európai Unióban - a magyar nyelv címmel első ízben mutatták be a magyar nyelvet. Volt Kazinczy Ferenc Szépkiejtési Verseny Delhiben, Kazinczy emléknap Brünnsben. 2009. október 15-én vette kezdetét a Magyar Kulturális Hetek Göttingenben. November 7-én zajlott egy nemzetközi tudományos szimpózium Prágában: A magyar nyelv és kultúra különös találkozásai.

* Illés-Molnár Márta, PhD-hallgató, ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, mar-ta_illes@hotmail.com

A 2009-es év még minden bizonnyal tartogat számunkra több érdekes programot Magyarországon és szerte a világban. A programkínálatból kiragadott események a magyar nyelvet mint anyanyelvet és/vagy mint idegen nyelvet ábrázolják. Ezekből a megközelítésekben kiindulva egy egyén nyelvi életében a magyar nyelv mint anyanyelv vagy mint idegen nyelv szerepel. E két kategória között álló harmadikat kívánom bemutatni.

2. A magyar nyelv jelene

A magyar mint származási nyelv még nem sokat vitatott, éppen ezért kiforrotlan terminus technicus. A magyar anyanyelvnek és már a magyar mint idegen nyelvnek is múltja, története van. A mindennapi szóhasználatban anyanyelvünk az a nyelv, amit elsőként sajátítunk el, a legtöbbet és a legjobban beszélünk. Az idegen nyelvet általában az anyanyelv segítségével tanuljuk. Mindkettő esetében beszélhetünk tantárgy-pedagógiáról, kompetenciáról, a kompetencia méréséről, a nyelv tudásának fokáról stb. A származási nyelv fogalma – az előző kettőhöz viszonyítva – új. Származási nyelvről beszélünk, amikor az egyén olyan országba vándorol, ahol az államnyelv nem az anyanyelve. Az egyén anyanyelve ekkor a származási nyelv, mely utóbbi kifejezés (mint ahogy a származási országé is) a befogadó nyelvközösség szemszögéből használatos. Giay Béla (2004: 69) szerint származási nyelvről (nála *származásnyelv*) akkor beszélünk, amikor diaszpórában elő egyén nyelvtudását már nem jellemzi az anyanyelvi teljesség. Ezt a nyelvi állapotot Giay a bevándorlók második generációjától jelöli, mely állapot szerinte a kétnyelvűség különböző fokozataiban van jelen. Szépe György (Giay 2004: 69) a származási nyelvet mint a magyar származásúak számára külföldön tanított idegen nyelvet határozza meg. Ezzel szemben Éder Zoltán (Giay 2004: 70) anyanyelvi oktatásnak nevezi a külföldi magyar kolóniákban zajló magyar nyelvi képzést is.

Mint az előbb említett magyarázatokból is láthatjuk, a *származási nyelv* terminus technicusra nincs egyértelmű meghatározás. Wilfried Stölting-Richert (1988: 1570) *Bevándorlás és nyelv* című tanulmányában a származási nyelvet semlegesebbnek tartja az anyanyelvnél. Míg Szépe és Éder nem szakad el a két „nagy” kategóriától, Giay és Stölting-Richert – még ha elnagyoltan is – közelebb járnak a valósághoz. Nádor Orsolya (2007: 47) a *származási nyelv* meghatározást az anyanyelv egy alacsonyabb fokozataként azoknak az esetekben használja, akiknek a magyar már nem az anyanyelvük, mert otthon nem, vagy csak nagyon keveset tanultak magyarul.

Egy ember nyelvi életében beszélhetünk anyanyelvről, idegen nyelvről és származási nyelvről. A nyelv státuszát megragadó kategóriák közül az anyanyelv és a származási nyelv sok esetben azonos. Minden anyanyelv származási nyelv, de nem minden származási nyelv anyanyelv. A magyar nyelv minden magyar anyanyelvűnek a származási nyelve. Ám nem minden magyar származásúnak az anyanyelve. Találkozhatunk olyan, magát magyar nemzetiségűnek (is) valló magyar származású személlyel, aki a magyar nyelvet idegen nyelvként tanulta, esetleg egyáltalán nem beszéli (vö. Illés-Molnár 2009).

3. A németországi magyar diaszpóra nyelvhasználatáról

A németországi magyar diaszpórát vizsgálva körülbelül 3-4 generációról beszélhetünk. Nézetem szerint a rendszeres kulturális hatások, így a magyar nyelvvel való érintkezés elengedhetetlen feltétele a magyar nemzeti identitás kialakulásának. A kultúra egyik, meghatározó része a nyelv. Olyannyira, hogy nélküle a kultúra jelentős hányadát nem is lehet annak teljességében birtokolni. A kulturális ismeretek teljességére itt nem térek ki, azonban annyit megjegyzek, hogy a Magyarországon élő magyar egynyelvűek között is lehetnek meglehetősen nagy kulturális, kultúraismereti különbségek. Ami minden magyar emberben közös, az a magyar nyelv használata.

A németországi magyar diaszpóra első generációja szükségszerűen kétnyelvű. Az első generáció származási országa Magyarország, anyanyelve a magyar nyelv. Az első generáció felnőttként érkezett Németországba. A Németországban való élet megköveteli a német nyelv ismeretét. A németországi magyar diaszpóra második generációja vagy 18 éves kora előtt, szüleivel érkezett az országba, vagy már Németországban született. A második generáció magyar nyelvi állapotát befolyásolhatja születésének helye, illetve hogy az országba költözése előtt Magyarországon járt-e iskolába, milyenbe és mennyi ideig. Meghatározó szempont még a család nyelve, hogy otthon magyarul vagy németül, esetleg mindkét nyelven beszélnek-e a szülők a gyerekekkel. A fiatalkorúak nyelvi életére komoly befolyásoló tényező még a szülőknek a magyar nyelvhez való viszonya. Amikor a szülő nem tartja fontosnak a magyar nyelv használatát és ápolását, a gyermeket kiskorában nem viszi magyar nyelvi közösségbe, annak a magyar nyelv iránti pozitív beállítottsága eleve gátolt. Ha otthon a szülők nem, vagy csak nagyon ritkán használják a magyar nyelvet, a gyermeknek módjában sem áll azt elsajátítani. Napjainkban, amikor a kétnyelvűség kognitív előnye szinte mindenki számára ismeretesebb, kevesen vannak a németországi magyar diaszpóra soraiban, akik a magyar-német kétnyelvűséget megtagadnák gyermeküktől. Azonban még mindig jellemző több családban is, hogy a magyar nyelvet nem értékelik eléggé, más idegen nyelvek tanulásának sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A nyelvhasználat kialakulásának vizsgálatakor figyelembe kell vennünk a szülők nemzetiségét. Nem mindegy ugyanis az sem, hogy a szülőpár mindkét tagja magyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű-e, avagy csak az egyik szülő a kettő közül. Az sem elhanyagolandó, hogy a vegyes házasságokban az apa vagy az anya a magyar nemzetiségű. A vegyes házasságoknál a magyar nyelv sikertelen elsajátításának oka lehet az is, ha a szülőpár egyik tagjának sem az anyanyelve a német nyelv, ám egymás közt németül beszélnek. Szerencsés esetben a gyermek háromnyelvű lesz. Előfordulhat azonban, hogy a gyermek egyik származási nyelvét sem sajátítja el, tanulja meg.

A németországi magyarság nem őshonos kisebbség. A németországi magyarság szórvány. A szűk családi körön kívül magyar nyelvi környezetbe spontán „belecsöppenni” szinte lehetetlen. A legtöbb embernek arra sincs lehetősége, hogy egy-két szép magyar szóért átugorjon a szomszédba. A magyar nyelvi környezet (barátok, kulturális egyesületek rendezvényei vagy például a cserkészet) látogatása nem mindennapi, még ha rendszeres is. A mesterségesen kialakított „nyelvi szigetek”

időszakosak, működtetésükhöz komoly szervezési háttérmunka szükséges. A németországi magyarság második generációjától a magyar nyelv elsajátítása és/vagy tanulása sokkal inkább tudatos nyelvi fejlesztés eredménye, mint amikor az anyanyelv egyben a környezeti nyelv is. A kisgyermekkorai nyelvelsajátítás a gyermek szempontjából spontán, a szülő részéről azonban célzott odafigyelést igényel. A szülőnek a magyar nyelvhez való érzelmi kötődését át kell ültetnie a gyermekbe, hogy az iskoláskor felsőbb éveitől a tanuló már maga is jelentőséget tulajdonítson magyar nyelvi kompetenciája továbbfejlesztésének.

4. A diaszpóra második, harmadik generációjának a nyelvallapotáról

Tove Skutnabb-Kangas (1977: 13) négy kategória alapján jellemzi a nyelveket: a származás, az azonosulás, a nyelvtudás foka és a nyelv használatának mértéke szempontjából. Anyanyelvünk az a nyelv, amely származásunk nyelve, melyet magunk anyanyelvünkneként vallunk, vagy amelyet mások az anyanyelvünknek tartanak. Anyanyelvünk az a nyelv, melyet a legjobban beszélünk, illetve az, melyet a legtöbbet használunk. A Skutnabb-Kangas-féle meghatározás értelmében egy embernek lehet több anyanyelve is, s anyanyelve meg is változhat.

A Németországban nevelkedő, tanulmányaikat a német iskolarendszerben megkezdő magyar származású tanulók nyelvükben legkésőbb az iskolába lépéskor kétnyelvűekké válnak. Ugyanígy kétnyelvűvé válnak a tanulmányaikat Németországban folytatók és betelepülő első generáció tagjai is. A különbség köztük, hogy az utóbbiak később, esetleg egyáltalán nem lesznek nyelvükben német-dominánsak.

A vizsgált csoportba tartozók (egyik) anyanyelve a származásuk alapján a magyar nyelv. Az azonosulás kritériuma alapján ez változó. Mint azt az előző fejezetben megállapítottam, a gyermekeknek, fiatalokéknak a magyar nyelvvel szemben tanúsított magatartását mindenekelőtt a szülők befolyásolják. Akad olyan tanuló, aki a magyar nyelvet is anyanyelvének tartja, pedig szülei közül édesapja a magyar nemzetiségű. Ebből az okból kifolyólag megint más a németet vallja anyanyelvének, jóllehet a magyar nyelvet életkorának megfelelően szinte tökéletesen használja. Kisgyermekes magyar szülőpár állítása szerint, mivel gyermekeik Németországban születtek és nőnek fel, anyanyelvük a német nyelv. Megint más, magyar anyanyelvű szülő a vegyes házasságból származó, magasabb iskolai évfolyamot látogató, saját bevallása szerint is német-domináns nyelvhasználó gyermeke egyedüli anyanyelvének a magyar nyelvet tartja. Természetesen így vélekedik az említett gyermek is.

A németországi magyar diaszpóra első generációjának az anyanyelve a magyar nyelv. Még akkor is, ha több évtizednyi németországi tartózkodásuk során, s mert a magyar nyelvet a mindennapokban keveset használják, a mindennapi nyelvhasználatukban német dominanciára tettek szert. A második generációtól számítva a nyelvtudás foka és a nyelv funkciójának szempontjai alapján a magyar nyelv az egyén nyelvi életében szinte mindenkor a második helyre kerül. A származási nyelvet beszélők mint kétnyelvű beszélők nyelvi állapota nagyon széles skálán mozog. Amint az anyanyelvi teljesség, a származási nyelv tudása is változó egyénenként – az

életkor, a kognitív kompetencia, a szociális háttér stb. függvényében. A németországi magyar diaszpóra második és harmadik generációja nyelvi állapotának szemléltetésére a Skutnabb-Kangas-féle felosztást tartom a legmegfelelőbbnek.

1. táblázat. Az anyanyelv és a két(anya)nyelvű beszélő Tove Skutnabb-Kangas (vö. 1997: 13, 17) felosztásában

Anyanyelv	Kétnyelvű (anyanyelvi) beszélő
1. Származás	
az elsőként megtanult nyelv	a) aki anyanyelvi céllal két nyelvet tanult a családjában b) aki kommunikációs céllal két nyelvet használ
2. Azonosulás	
a) belső: az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul	a) belső: aki két nyelvvel, két kultúrával azonosul
b) külső: az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként azonosítják	b) külső: akit mások két nyelv anyanyelvi beszélőjeként azonosítanak
3. A nyelvtudás foka	
a legjobban ismert nyelv	a) aki két nyelvet tökéletesen ismer b) aki két nyelvet anyanyelvi beszélőként használ c) aki két nyelvet egyformán jól ismer d) aki a másik nyelven is értelmes megnyilatkozásokat képes tenni e) aki a másik nyelv nyelvtani szerkezeteit (részben) ismeri és használja f) aki egy másik nyelvvel is kapcsolatba került
4. A nyelv funkciója	
a legtöbbet használt nyelv	aki két nyelvet használ, vagy képes használni a legtöbb beszédhelyzetben saját és közössége(i) igényei szerint

5. A származási nyelv védelmében

A *származási nyelv* fogalmának a meghatározásával nagyon óvatosan kell bánnunk. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a *származási nyelv* megnevezés nem kisebb értékű az anyanyelvnél. A *származási nyelv* nem az anyanyelv egy alacsonyabb fokozata, nem is egy idegen nyelv magas szinten elsajátított változata. A *származási nyelv* tudásának fokában és funkciójában az anyanyelv és az idegen nyelv között helyezkedik el, amennyiben anyanyelvet a legtöbbet és a legjobban beszélt nyelvként, az idegen nyelvet pedig egy nem ismert vagy tanult nyelvként határozzuk meg.

Az időfaktor, az elsajátítás és/vagy tanulás jellege, a motiváció, a kompetencia megszerzésének közege és az attitűd tekintetében az anyanyelvi és az idegen nyelvi ismereteket megszerzésének jellemzőit jól láthatóan meg tudjuk különböztetni. A *származási nyelvi* ismeretek megszerzésének ideje változó. A magyar diaszpóra egy több tagból álló magyar családjában, ahol a szülők különös hangsúlyt fektetnek a magyar nyelv ápolására, magyar közösségekbe járnak, a fiatalabb generációk magyar nyelvi fejlesztése rendszeresnek mondható. Amíg a kiskorúak nyelvi fejlesztését a szülők akár a gyermekek megfogadásának pillanatától tudatosan teszik (mesét olvasnak, énekelnek, beszélgetnek; később magyar nyelvű foglalkozásokra viszik gyermekeiket), a gyermekek számára a nyelvelsajátítás az iskoláskor kezdeti időszakáig spontán. A magasabb iskolai évfolyamokban a magyar mint származási nyelv fejlesztése egyre tudatosabbá válik, s kell, hogy váljon a tanulók számára is. A nyelv elsajátításának, tanulásának motivációja egyrészt maga az élet, a családtagokkal a mindennapi nyelvhasználat. Másrészt – nagyobb gyermekeknél, fiataloknál – érzelmi indítatásról, sőt értelmi indítatásról is beszélhetünk: a család nyelvét helyesen használni, még egy nyelvet jól tudni. A *származási nyelv* oktatásának metodikájában egyre nagyobb hangsúlyt kap az idegen nyelvi szemlélet. Szociokulturális sokszínűségről a *származási nyelv* elsajátítása esetében kevésbé beszélhetünk. Ugyanígy nem beszélhetünk „származási nyelvi makrokörnyezetről” sem. A magyar nyelvű tanulócsoporthoz a homogenitás szintén nem általános: a tanulók életkora és tudásszintje kisebb-nagyobb mértékben különböző. A nyelvi igényesség szándékának kialakulásához – minél idősebb korosztályról beszélünk – elengedhetetlen a magyarsággal való azonosulás. Magukat magyar nemzetiségűnek (is) vallaniuk kell ahhoz, hogy a magyar nyelvet képviselni tudják, a képviselőnek fontosságot, jelentőséget tulajdonítsanak.

2. táblázat. Az egyes nyelvi formák elsajátításának, tanulásának jellemzői (vö. Szili 2008)

Magyar anyanyelv	Magyar mint származási nyelv	Magyar mint idegen nyelv
1. Időfaktor		
végtelen, folyamatos	Megszakításokkal tarkított, az ismeretszerzés nem egyenletes.	behatárolt, megszakításokkal tarkított
2. A folyamat jellege		
spontán, öntudatlan	Az iskoláskorig spontán, utána tervezni kell.	tervezett, tudatos oktatás, metodika
3. Motiváció		
maga az élet, az életélése	Érzelmi indítatás: a család nyelve, a szülőknek tetszeni.	jutalom, érdemjegyek, értelmi indítatás, szakmai szükség
4. Közeg, amelyben a kompetencia megszerzése folyik		
szociokulturális sokszínűség, anyanyelvi környezet	Elsősorban a szülők által irányított magyar nyelvű helyzetek. Magyar nyelvű tanulócsoporthoz.	azonos korú, azonos tudásszintű tanulók; általában anyanyelvi környezetben
5. Attitűd		
azonosulás	Európaiság, a híd szerepe; azonosulás.	kívülállás

A fellelhető magyar nyelvű szakirodalomban a *származásnyelv* és a *származási nyelv* kifejezéssel felváltva találkozunk. Munkáimban én a *származási nyelv* szókapcsolatot használom. Ez a különleges tulajdonságokat hordozó nyelvi formát – pontosan annak összetettsége miatt – nem ragadhatjuk meg egy jelöletlen minden esetben egyenlőségelet. A gyermekkorukban kétnyelvűvé váló (legyen kétnyelvűségük szimultán vagy egymás utáni; vö. Bartha: 2005: 195) beszélők *származási nyelve(i)* adott(ak), anyanyelvükkel azonosulnak. Az egyén egyik, vagy mindkét származási nyelvét vallhatja anyanyelvének. A németországi magyar diaszpóra, azon belül is a kiskorúak, fiatalkorúak nyelvhasználatának vizsgálatakor, származási nyelvi oktatásának elemzésekor pontos, jól körülhatárolt fogalmakat kell használnunk, melyekkel később az oktatáspolitikai színtereire léphetünk. A *származási nyelv* fogalmát mint nyelv- és oktatáspolitikai definíciót használom.

6. A származási nyelv oktatása

A németországi közoktatás nyelve a német nyelv. Most tekintsünk el a magániskolától, két vagy többnyelvű oktatási intézményektől, ahol az oktatás nyelve a német mellett lehet például angol, francia vagy őshonos kisebbségi nyelv. Németországban nincs magyar nyelvű közoktatás.

Annál a kijelentésnél maradva, hogy a németországi közoktatás nyelve a német, megállapíthatjuk, hogy a Németországban élő magyar származású tanulók iskolanyelve a német nyelv. Az oktatás nyelvét követi az első, a második stb. idegen nyelv. A német oktatási rendszerben több bevándorló nemzet elismertette már *származási nyelvét*. Van olyan általános iskola, ahol a nagyobb tanulólétszám miatt a *származási nyelv* mint iskolai tantárgy is szerepel. Általában azonban iskolán kívüli oktatási formáról beszélhetünk, amikor is a délutáni vagy hétvégi oktatás értékelése bekerülhet a német bizonyítvány „megjegyzések” rovatába. Ahhoz, hogy „teljes jogú” oktatási tantárgyként szerepeljünk, mindenekelőtt egy – az anyaország által is hitelesített – tantervre van szükség. Egynemely nemzet *származási nyelvéhez* idegen nyelvi tantervet írt, megint mások második nyelvit. A nyilvánosságban, azaz a német oktatáspolitikában jelen lévő kevés számú származási nyelvi (második nyelvi, idegen nyelvi) tanterv nyelvenként eltérő, az egyes tartományokban az adott nyelven belül is különbözőek lehetnek.

A *magyar mint származási nyelv* oktatása Németországban különböző kulturális egyesületekben, esetleg magánlakásokon folyik a közoktatáson túl. A magyar nyelv a magyar származású tanulók számára semmiképpen nem idegen nyelv, bárhol is helyezkedjen el. A *magyar mint származási nyelv* tanításakor nem állíthatjuk követelményként a magyar nyelv – az életkornak megfelelő – teljes ismeretét. Feltételként kell azonban szabnunk a magyar nyelvi kompetencia meglétét. A magyar kulturális és nyelvi kompetencia fejlesztését a magyar kulturális ismeretek integrációjával (nyelvtani, irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti, földrajzi ismeretek) látom megvalósíthatónak. Más oldalról megközelítve: a magyar nyelvi ismereteket a magyar kulturális ismeretek egy kánonjával fejlesztjük.

A magyar nyelvet értékként kell a magyar származású gyermekek, tanulók elé állítanunk. Ebben elsősorban a szülőknek van meghatározó feladata. Emellett természetesen a magyar nyelvű bölcsődét, óvodát és iskolát vezető pedagógusoknak. Célunk a magyar nyelvi és kulturális gyökerek megőrzése, melyhez elsődleges feladatunk a magyar–német stabil kétnyelvűség fenntartása. A német nyelvi többségi környezetben a *magyart mint származási nyelvet* annak tudatos fejlesztésével, ápolásával tudjuk megőrizni.

Magyarságunkat, így a magyar nyelvet Európa és a világ kulturális szivárványában kötelességünk óvni és fenntartani Magyarország határain túl is. Hogy a következő magyar nyelv éve alkalmából is beszélhessünk a *magyarról mint származási nyelvről*.

Irodalom

- A magyar nyelv éve 2009.* <http://www.maganyelve.hu/>
- Bartha Csilla 2005. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Giay Béla 2006. A magyar mint idegen nyelv fogalma. In: Hegedűs Rita, Nádor Orsolya (szerk.): *Magyar Nyelvemester. A magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 67–72.
- Illés-Molnár Márta 2009. Minden Anyanyelv származási nyelv, de nem minden származási nyelv anyanyelv. Gondolatok a németországi magyarság (anya)nyelv-pedagógiájához. *Anyanyelv-pedagógia* 3. <http://www.anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=191>
- Nádor Orsolya 2007. Az anyanyelv-oktatás és az identitás megőrzésének lehetőségei a nyugati szórványban. *Nyelvünk és Kultúránk* 149: 32–48.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Stölting-Richert, Wilfried 1988. Migration und Sprache (*Migration and Language*). In: Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J. (eds.): *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. (Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society 2.)*. de Gruyter, Halbbde, Berlin/New York. 1564–1574.
- Szili Katalin 2008. *Magyar mint idegen – magyar mint származási nyelv oktatás* (előadás). A „Magyar mint Származási Nyelv Tanterv” alapjai konferencia. A Magyar Köztársaság Stuttgarti Kulturális Intézete, 2008. 06. 22.

Irene Wichmann*

PETŐFI SÁNDOR KÖLTÉSZETE A 19. SZÁZADI FINN PARATEXTUSOK TÜKRÉBEN

A finn olvasók igen korán, már a 19. század második felében megismerkedhettek a magyar szépirodalommal. Ekkorra a szépirodalmi művek fordítása már gyakorivá vált Finnországban. A század elején a versfordítások nagy része az ország nyelvi helyzete miatt még svédül jelent meg, de 1860-ban azonban eltörölték azt a nyelvrendeletet, amely megtiltotta a szépirodalmi alkotások finnre fordítását. A nemzeti ébredés korában a műveltség fontos részének tartották a finn nemzeti irodalom megteremtését, melynek fejlesztésében a fordításoknak központi szerepet szántak (Paloposki 2002: 42–43). Így tehát a lefordított művek száma gyorsan gyarapodott, nem véletlenül nevezik a 19. század végét a finn irodalom "fordításkorszakának" (Kovala 1992: 29). A Magyarország iránti érdeklődés elsősorban a nyelvrokonságnak és a nemzeti identitás utáni váagnak volt köszönhető. A finn értelmiség figyelemmel kísérte a magyar sajtót, s a magyarországi társadalmi eseményekből igyekezett példát lelni saját törekvéseihez. Mindez nyomon követhető a lefordított művek kiválasztásában, a fordításokhoz kapcsolódó paratextusokban és korabeli újságcikkekben. A szövegek ugyanakkor arról is tanúskodnak, hogy milyen kép alakult ki a 19. századi Finnországban Petőfi Sándorról, a magyar irodalomról és általában a magyarokról.

Tanulmányomban megkísérlem bemutatni a finnek korai Petőfi-képének alakulását a paratextusok és a paratextusokkal rokonítható újságcikkek alapján. Elemzem az első két finnországi Petőfi-kötet előszavát, valamint a költőről szóló két újságcikket. A témát a Gerard Genette által meghatározott paratextus-fogalom szempontjából közelítem meg. Foglalkozom azzal is, hogy hogyan mutatják be a magyarokat és a magyar nyelvet az általam vizsgált írások.

* Irene Wichmann, Helsinki Egyetem, irene.wichmann@helsinki.fi

Sajtó és szépirodalom

Versfordítások elsősorban albumokban, újságokban, valamint a fordítást elkészítő költők saját köteteinek részeként jelentek meg a 19. századi Finnországban. Teljes verseskötet fordítása és kiadása viszont meglehetősen ritka volt, sőt, finn nyelvű könyvek általában is csak kis mennyiségben jelentek meg (Kantola & Riikonen 2007: 248; Varpio 1992: 10). A sajtó tehát lehetőséget kínált az érdeklődőnek, hogy a lap hasábjain szépirodalmat is olvashasson, és az irodalmi rovat nagyon fontos része volt az újságoknak ebben az évszázadban. Az első finn nyelvű kulturális folyóirat, a *Kirjallinen Kuukauslehti*, 1866–1880 között jelent meg. Az újság vezérelve a fennománia volt, azaz a finn nyelvi és nemzeti törekvések támogatása. Az évszázad vége felé pedig a sajtó érdeklődése a finn nyelv kiművelése és a nemzeti érzések megerősítése mellett már nemzetközi irányba is fordult (Krogius 1999: 210; Leino-Kaukiainen 2007: 150–153).

A szépirodalmi műveken kívül a sajtóban gyakran jelent meg hazai és külföldi irodalmat bemutató cikk vagy könyvismertetés is. A magyar irodalom bemutatásával elsősorban a *Kirjallinen Kuukauslehti* foglalkozott. Ez főként annak volt köszönhető, hogy a folyóirat környezetében több ismert magyarbarátot találunk, akiknek személyes kapcsolataik voltak Magyarországgal, ismerték a magyar nyelvet is, vagyis már nem szorultak csupán német nyelvű lapokra vagy fordításokra, ha a magyar irodalmat akarták tanulmányozni (Tervonen 1984: 54–55). Petőfi Sándorról összesen hét terjedelmesebb írás jelent meg a század folyamán, ezek egy része svéd nyelvű újságokban (Tervonen–Wichmann 1982). Petőfi versei egy finn és egy svéd kötetben is napvilágot láttak, mindkettőt ellátták előszóval. Kilenc Petőfi-vers fordítását közölte a magyar kultúra szorgos támogatója és hírnöke, Antti Jalava, az általa kiadott *Unkarin Albumi* ('Magyar Album') című kiadványban.

Paratextusok

A paratextus terminus az 1980-as években Gerard Genette irodalmi kutatásai alapján vált ismertté. Genette paratextusnak tekint minden olyan segédszöveget, amely egy szépirodalmi mű körül jelenik meg, és amely segíti az olvasót a szöveg megértésében. Ilyenek például a szöveg közvetlen környezetében lévő ún. peritextusok: a szerző neve, a mű címe, az ajánlás, a mottó, az előszó, a bevezetés, valamint a szövegtől távolabb lévő ún. epitextusok, mint például a szerző vagy más személy kommentárja, a szerző levele, naplója, interjúk, amelyekben kommentálják a szöveget. Lyytikäinen szerint a műről írt kritikák is a paratextus kategóriájába tartoznak. Genette maga a paratextusokat olyan küszöbnek vagy előszobának tekint, amelyen áthaladva eljutunk a szépirodalmi szöveghez. Az olvasó maga döntheti el, hogy belép vagy sem (Genette 1989: 1–13, Lyytikäinen 1991: 144–148).

A paratextusok a művel egyidőben vagy később keletkezhetnek, szerzője lehet maga az író, a kiadó vagy egy harmadik személy, például a fordító. Formájukat tekintve általában szövegek, esetleg képek. A paratextusokról Genette megállapítja, hogy azok mindig heteronóm segéddiskurzusok, melyeknek feladata a mű szolgál-

lata, annak bemutatása és könyvvé alakítása. Ezért a paratextusokat csakis a művel összefüggésben vizsgálhatjuk. Azonban az egyes paratextustípusoknak, például az előszónak vagy a címnek még más, a paratextustípustól függő funkciói is lehetnek. A paratextusok funkcióit Genette szerint éppen ezért mindig külön-külön, empirikusan és induktív módszerrel kell elemezni (Genette 1987: 10–20). Ebben a tanulmányban elsősorban az előszókkal foglalkozom.

Genette maga nem foglalkozott külön a fordítások paratextusaival (Genette 1987: 386). Abonyi-Karhunen Adrienn (2005) a magyar–finn kapcsolatok történetének szempontjából dolgozta fel a kérdést doktori értekezésében, melynek témája Rác Izvánnak a saját fordításaihoz írt paratextusai. Abonyi-Karhunen hangsúlyozza a paratextusok kultúraközvetítő és közvéleményalakító funkcióját. A fordítónak a mű, a kultúra és a nyelv ismerőjeként hatalmában áll, hogy befolyásolja az olvasatot. Ha egy olyan nép irodalmáról van szó, melyről a befogadó országban kedvező kép él, akkor a fordítást pozitív hozzáállás fogadja. A fordításnak a paratextusok társadalmi, politikai jelleget is adnak. A fordítók beszélhetnek az előszóban fordítási alapelveikről, módszereikről, a társadalom fordítókkal szembeni elvárásairól. Úgy kell elkészíteniük a fordítást, hogy megfeleljen az olvasók igényeinek, valamint a fordító saját céljainak. Ezért a paratextusokban gyakran olvashatunk a kiválasztás vagy a szerkesztés szempontjairól is (Abonyi-Karhunen 2005: 163–165, 173–175).

A 19. században a finn fordítók is gyakran kommentálták fordításaikat paratextusokban, például a verseskötetek előszavában vagy a műhez írt magyarázatokban. A szövegek ugyanakkor árulkodnak a kor eszményeiről és a fordítói munkáról vallott nézetekről is. Kantola és Riikonen egyfajta küszöbszöveggként utalnak az újságokban a fordításokkal együtt megjelenő egyéb írásokra, amelyek leírást közölnek a lefordított versekről, vagy értékeli magát a költőt. Ugyanezt tapasztalhatjuk az alább tárgyalandó Petőfi-cikkeknél is (Kantola & Riikonen 2007: 258–259).

Petőfi-fordítások a 19. században: két kötet - két nyelven

Petőfi Sándor nevét a finn sajtóban 1853-ban említették először. A svéd nyelvű *Morgonbladet* Petőfi német fordítójának, Kertbeny Károlynak az *Augsburger Allgemeine Zeitung*-ban írt cikkéből vett át részleteket. Kertbeny egy másik, terjedelmesebb írását közölte Snellmann lapja, a *Littereturbudet* is (Tervonen 1996b: 189).

Az első finn Petőfi-fordítás, *Maansa pettäjille* (A külföld magyarjaihoz) 1860-ban jelent meg a *Suometar* újságban (Suometar 1860/50) Kaarlo Slöör (Santala) fordításában. Éppen ebben az évben törölték el a nyelvrendeletet, így ismét lehetővé vált a finn nyelvű szépirodalom kiadása. A lapnak ugyanebben a számában látott napvilágot egy, a finn nyelv helyzetét értékelő írás, valamint egy rövid hír Magyarországról, melyben a német nyelvvé szembeni ellenérzésekről van szó. Egy-egy Petőfi-fordítás a következő években is megjelent finnül különböző lapokban, s a század végére a fordítások száma elérte a harmincat. Ezekkel a fordításokkal részletesebben foglalkoztam 1983-ban írt tanulmányomban (Wichmann 1983: 13–44). Később Petri Nurmi is írt Petőfi finn nyelvű fordításairól (Nurmi 2005).

Külön figyelmet érdemel, hogy az 1800-as évek végén két Petőfi-válogatás is készült Finnországban, bár ebben az időben az érdeklődés elsősorban a német és a svéd költészetre irányult, és finnre fordított költemények általában véve sem jelentek meg nagy számban. Az első Petőfi-kötetet svédül adták ki, fordítója a költészet nagy barátja, Knut Ferdinand Ridderström, polgári foglalkozását tekintve tanár. Az általa kiadott *Fjerran- i frân* című antológia 1875-ben jelent meg, tíz Petőfi-vers svéd fordítását tartalmazza. A következő kötetet 1892-ben adták ki *Aleksanteri Petöfin runoja* ('Petőfi Sándor költeményei') címmel; a fordításokat több ismert finn fordító készítette.

A svéd nyelvű *60 Dikter af Alexander Petöfi* ('Petőfi Sándor 60 költeménye') című összeállítás a legnagyobb lélegzetű válogatás volt, ami addig az északi országokban megjelent (Vikár 1911: 40). Kertbeny német fordításai szolgálták Ridderström fordításainak alapjául, és a kötetbe belevették a tíz korábban megjelent fordítását is. Amikor a magyar irodalom, különösképpen Petőfi és Jókai műveinek korai fordításairól beszélünk, feltétlenül meg kell említeni Kertbeny Károly nevét. Ez a rendkívüli férfiú egész életét a magyar irodalom, és elsősorban Petőfi költészetének a német nyelvterületen történő bemutatásának szentelte. Hatása azonban sokkal távolabb, Finnországban is nyomon követhető. Az első Petőfi-verseket 1849-ben jelentette meg németül (*Gedichte von A. Petöfi*), melyet azután gyors egymásutánban még három kötet követett. Mindegyikben közölte a költő életrajzát is (Lenkei 1911). Munkásságának kutatója, Detrich Márta megállapítása szerint, Kertbeny ugyan nagyon sok kritikát kapott Petőfi-fordításai miatt, mégis köszönet illeti azért, hogy Petőfi költészetét a világ olyan gyorsan megismerhette. Kertbenyt sokan elmarasztalták fordítási hibái, félreértései miatt, és hogy nem tudott rendesen sem németül, sem magyarul (Detrich 1936: 49, 56–57; Lenkei 1911: 19). Finnországban a hatása elsősorban éppen a svéd nyelvű fordításokban érződik. A finn nyelvű Petőfi-kép kialakításában keze nyomát inkább csak a fordításokhoz kapcsolódó paratextusokban és folyóiratcikkekben érzékelhetjük (Wichmann 1983: 13–16, 32–36).

Két Petőfiről szóló cikk a finn sajtóban

A következőkben Petőfi svéd és finn nyelvű versesköteteinek előszavát vizsgálom meg a Genette-féle paratextusmeghatározás nyomán, s igyekszem kimutatni a paratextusok lehetséges funkcióit. Az előszók és újságcikkek alapján megkísérlem felvázolni a finnek 19. századi Petőfi-képét, valamint az írásokban kialakuló képet a magyarokról és a magyar nyelvről. Az újságcikkekből indulok ki, mivel ezek időben is megelőzik a versesköteteket.

Mindkét írásban ismertetik Petőfi életét és költészetét, s bár közölnek versfordítást is, mégsem beszélhetünk a genette-i értelemben vett paratextusokról. Genette meghatározása szerint, a paratextus mindig könyvhöz kapcsolódik, csupán azzal együtt nyeri el jelentését. Mindazonáltal az újságcikkeket párhuzamba állíthatjuk a paratextusokkal, hiszen eredeti versfordításokkal együtt jelentek meg, és forrásul paratextusok, Kertbeny kötetének az előszavai szolgáltak. A cikkeknek hasonló

funkciói voltak, mint később az előszóknak, abban az időben, amikor még nem jelent meg Petőfitől önálló kötet.

Taillandier tanulmánya volt az első svéd nyelvű írás Petőfiről Finnországban, Blomstedté pedig az első terjedelmesebb finn nyelvű cikk.

Az első svéd nyelvű cikk

A *Från nära och fjerran* című svéd nyelvű időszakos folyóiratban két részből álló cikk jelent meg 1860-ban: *Den ungerska litteraturen i 19 århundradet*. Sándor Petoefi ('A magyar irodalom a 19. században. Petőfi Sándor'). A cikket a *Revue des Deux Mondes* című francia kiadványból vették át (1860), írója pedig Saint-René Taillandier francia irodalmár volt (Detrich 1936: 82). A bevezető szerint a finn folyóirat szerkesztőségének célja az volt, hogy hosszabb tanulmányban mutassa be Petőfi költészetét, hiszen az olvasóknak csak kevés ismeretük lehetett a magyar irodalomról; a magyar és a finn nyelv rokonságát viszont nem említik meg a svéd ajkú olvasóknak. Tervonen azzal magyarázza a lap érdeklődését a magyar irodalom iránt, hogy a szerkesztőség egyik munkatársa a magyarbarát E. Elmgren volt (Tervonen 1996b: 194).

Taillandier ismert francia irodalmár volt, akinek az írásait megelőzően a magyar irodalom szinte ismeretlen volt Franciaországban. Elsősorban Kertbenyt, de más német szerzőket is használt forrásul, kitűnően ismerte a magyar irodalmat és Petőfi költészetét, s a költőt nagyon nagyra értékelte (Kont 1911: 56–57). Taillandier cikkében elemezi a verseket, illetve kiemeli jelentőségüket, valamint bemutatja írása háttérét és forrásait. Ismeri a Kertbeny-fordításokat elmarasztaló kritikákat is, de Kertbeny nagy erényének tartja, hogy Petőfi ismertté vált általa a német nyelvterületen és azon keresztül bekerült a világirodalomba.

Taillandier Petőfit a magyarok legragyogóbb és legeredetibb költőjeként, nemzeti költőjeként tartja számon, olyan költőként, aki népe lelkiületének sikeres ábrázolása mellett az egész világban érvényes, általános érzéseket önt versebe. Petőfi Sándort a haza, a szerelem és a szabadság költőjeként mutatja be, aki közelebb vitte a költészetet a mindennapokhoz azzal, hogy verseiben megénekli a magyar tájat és a nép életét. Taillandier felismeri Petőfi jelentőségét a magyar irodalomban és kijelöli helyét a világirodalomban is. Magasztalja a költő szabad stílusát, ábrázolási módját, képzeletét, hogy verseit bárki megértheti, nem igényelnek iskolázott olvasót. Taillandier a biográfiai adatok közé próza- és versfordításokat illesztett. Amiatt kritizálja Kertbenyt, hogy nem vette a bátorságot, hogy lefordítsa Petőfi forradalmi verseit. „Az ilyen verseknek helyük van a történelemben” – kiáltja Taillandier. Akkor is, ha Ausztria kiátkozta ezeket a verseket, Európának még joga van hallani őket. Taillandier felszólítja Kertbenyt, hogy egészítse ki Petőfi-válogatásait ezekkel a versekkel (Taillandier 1860: 116–121). A tanulmányt tizenöt vers zárja, amelyet feltetetően Kertbeny német fordításai alapján Anders Theodor Lindh fordított svédre (Tervonen 1996b: 191–192).

Oskar Blomstedt Petőfi-cikke

A *Kirjallinen Kuukauslehti* 1870-ben adta ki Oskar Blomstedt egy előadásán alapuló cikkét Petőfiről (1870). Blomstedt a Helsinki Egyetemen a finn és a magyar nyelv docense volt. A tanulmány kiemeli a finn–magyar rokonság jelentőségét a finnek számára: "hatalmas", "nemes", testvérré (finnül: *mahtava, jalo*) találtak az európai népek között. Blomstedt több közös vonást is felfedez a két népben. Ilyen például a megfontoltság, a szívósság, a hűség, a becsületesség, az élénk képzelőerő és a mélabúra való hajlam. Másrészt hangsúlyozza Petőfi magyarságát, „a magával ragadó világot és látásmódot”, mely teljesen ismeretlen a nyugati műveltségben. A "magyarság" Blomstedtnél népiességet és a nemzeti érzéseket jelent egyaránt. Soha senki nem ábrázolta olyan erővel a magyar tájat és az embereket, „a magyarok örömét, bánatát, a pásztorok életét, a cigányzenés mulatozást a pusztai csárdában”, mint Petőfi - írja Blomstedt. A költő hazaszeretetét és nemzeti érzéseit még a tehetségénél is értékesebbnek tartja. A nemzeti érzések erős hangsúlyozását fontos célnak tekinthetjük az akkori finn társadalmi viszonyok közepette. Blomstedt összehasonlítási pontokat is talál a finn és magyar jelenségek között: Petőfit Aleksis Kivihez, *A hét testvér* írójához hasonítja, mivel mindkettőjüket kritika érte népiességük miatt. Ugyanúgy párhuzamba állítja Petőfi családnevének idegen eredetét is a svéd nevű finn értelmiséggel¹ (Blomstedt 1870: 159–166).

A tanulmány tekintélyes része Petőfi életrajzával foglalkozik, melyhez Blomstedt Kertbenyt használta forrásul. A szövegben több idézetet is találunk Kertbeny Petőfi-életrajzából (Kertbeny 1860: VII–IXV), de végig érezhető Blomstedt saját hangja is. Kertbeny adataihoz néha kritikusan viszonyul: „Ha hihetünk Kertbenynek”, írja. Végül röviden értékeli Petőfi költészetét és jelentőségét. Blomstedt a szabadság, a szerelem és mindenekelőtt a szabadságharc költőjének tartja Petőfit, s két olyan verset választott ki fordításra, amely ezekhez a témákhoz illeszkedik: Szabadság, szerelem és Ha az Isten. A szabadság és a hazaszeretet tematikájában könnyen lehet párhuzamokat találni az akkori finn helyzettel (Blomstedt 1870: 159–167).

A svéd nyelvű verseskötet előszava

Genette szerint az előszó egyik legfontosabb funkciója az, hogy felkeltse az érdeklődést a mű iránt, rávegye a közönséget az elolvasására, illetve hogy az olvasó elé tárja a szerző saját értelmezését. Többek között ezért létezik egyáltalán az előszó. A múltól később keletkezett, nem a szerző által írt, azaz allográf előszók funkciói közé az információközvetítés is hozzátartozik. Az ilyen típusú bevezetők sokszor elmesélik a mű keletkezéstörténetét, az író életrajzát, felvázolják helyét az író munkásságában, az irodalmi műfajban, esetleg az adott korban (Genette 1987: 17, 253–256).

¹ Például *Kivi* eredeti családneve a svéd *Stenvall* volt.

A *60 Dikter af Alexander Petőfi* ('Petőfi Sándor 60 költeménye') két előszót is tartalmaz: Ridderström saját előszavát (*Förord*) valamint az általa lefordított Kertbeny-féle Petőfi-életrajzot. Ridderström beszél a kötet keletkezéséről is. A válogatással az volt a célja, hogy egyetlen alkotóról adjon teljesebb képet, hiszen a korábbi válogatása több költő verseit tartalmazta. Mesél a saját fordítói elveiről. A németből való fordítást például azzal indokolja, hogy a költészet lényege, hogy a vers tartalmát meghatározó érzést képesek legyünk közvetíteni „azt a valamit”, ami költeménnyé teszi a sorokat.² A gondolat, a szó, a kép pontos fordítása nem annyira lényeges, nem is beszélve a rímről és a ritmusról. Azért nem is fontos szerinte, hogy a fordító az eredeti nyelvből dolgozik-e, vagy más nyelvű fordítások alapján. Ridderström nem tartja magát alkalmasnak arra, hogy megítélje a saját fordítását, s az alapszöveggént használt német fordítások színvonaláról sem szól (Ridderström 1879: III–IV). Egy svéd nyelvű újság kritikusa viszont keményen elmarasztalta, amiért Kertbeny fordítására hagyatkozott, és mert hiányosak voltak a svéd nyelvi kifejezőeszközei is.³ Ha összehasonlítjuk a svéd és a német fordítást, észrevehetjük, hogy Ridderström a hibák nagy részét egy az egyben Kertbenytől vette át (Wichmann 1983: 31–35). A fordító azzal igyekszik felkelteni az olvasók érdeklődését a mű iránt, hogy a költőt zseniális magyar poétaként jellemzi, s kifejezi a reményét, hogy a versek kedvező fogadtatásban részesülnek majd (Ridderström 1879: III).

Petőfi életrajzi adatait Ridderström a Kertbeny-féle életrajzban közli. A fordítás pontosan követi Kertbeny 1860-ban keletkezett szövegét, de csaknem a felére csökkentette azt. Lehetséges az is, hogy Ridderström Kertbeny Petőfi-életrajzának egy másik változatát használta forrásként. Az évszámok, a helységnevek, valamint Petőfi életének fontosabb állomásai tekintetében precízen ragaszkodik Kertbenyhez, de a költő életének bemutatását lerövidítette. Ha az életrajzot a genette-i funkciók szerint vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az elsődleges cél a Petőfi életéről való informálás volt. Petőfi munkásságának bemutatása a művek címeinek felsorolására korlátozódik, valamint annak megállapítására, hogy Petőfi zseniális, termékeny és nagyon kedvelt költő volt, akit azonban sokat kritizáltak nyers és vidékies „ideáiért”. Ridderström előszava azzal igyekszik rávenni az olvasót a mű olvasására, hogy Petőfit a magyarok legnagyobb tehetségű és a világ egyik legjobb költőjeként mutatja be; ezzel ugyanakkor meghatározza helyét hazája és a nagyvilág irodalmában is. Abonyi-Karhunen hangsúlyozza a fordító feladatát és felelősségét, mikor közvetítőként egy idegen kultúrát mutat be hazája olvasóinak (Abonyi-Karhunen 2005: 163–165). A legelső finnországi Petőfi-kötet előszavaiként Ridderström írásainak fontos szerepük volt a Petőfi- és a magyarságkép teremtésében saját olvasóközönségének számára.

² Ugyanerre utal cikkében Taillandier is.

³ Arvid Hultin 1880, *Finsk Tidskrift*.

A finn nyelvű válogatás előszava

1892-ben jelent meg az *Aleksanteri Petőfin runoja* (Petőfi Sándor versei) című kötet finnül. A válogatást Severi Nuormaa állította össze, aki maga is költő és újságíró volt. A kötet több ismert finn költő fordításait tartalmazta, amelyeknek egy része már napvilágot látott különböző lapokban.⁴ Nuormaa saját fordításait Vikár Béla rendkívül jól sikerült munkának tartotta; szerinte Nuormaaban Petőfi megtalálta "igazi" finn tolmácsolóját. A kötet előszavát is Nuormaa írta, címe *Aleksanteri Petőfi*⁵ (Vikár 1911: 92).

A költemények kiadását Nuormaa azzal indokolja, hogy a finnek annak ellenére sem ismerik Petőfit, hogy ő a rokon magyar nép szülötte. A közelebbről meg nem határozott finn–magyar rokonság így kap külön hangsúlyt. Nuormaa Petőfi jelentőségét Byronhoz, Heinéhez, Puskinhoz hasonlítja. Hosszan ábrázolja a költő „színesen változatos” életét, majd rátér a versek bemutatására. Petőfi verseinek központi témája szerinte a szerelem, a hazaszeretet, a magyar táj, a nép élete; a *Cipruslombok*-ciklus a legszebb, legerősebb és legköltőibb alkotás, ami valaha is a lírában született. Nuormaa sajnálja is, hogy ezeket a verseket nem fordították le finnre. A szabadság és a hazaszeretet témaköréből a *Nemzeti dal* (*Kansallaulu*) emeli ki, amely szerinte csodálatos kifejezése a szabadságot szomjúhozó elnyomott nép lángoló patriotizmusának. Nuormaa tudja, hogy a vers mekkora hatást gyakorolt a magyar történelemre. Petőfi népszerűségének egyik okaként költői nyelvének dísztelen, mindennapi egyszerű voltát tartja.

Nuormaa előszavában különösen nagy hangsúlyt kap Petőfi „vérbeli magyarsága”: „Petőfi Sándor a legtisztább magyar lélek volt, ezért szereti őt mindenki – akár nemes, akár paraszt – saját gyermekeként, testvéreként. Petőfi egy addig ismeretlen világot teremtett a magyar irodalomban, mely először meghökkentett, később magával ragadott, majd végül elhomályosított minden régit. Ő emelte a népköltészetet esztétikai tökéletességre. Petőfi vérbeli magyar: fiú, szerető, apa, barát, a nép fia, a szabadság hőse, bohém cimbora, hűséges házastárs, az udvaron pillangót kergető, gügyögő gyermek, illetve a csillagos égtől meghatódó óriás” (Nuormaa 1892: 3–11).

Habár Nuormaa nem is mondja ki nyíltan, de Petőfi hazaszeretetének és szabadságvágyának csodálatát mindenképpen a korabeli finn viszonyokra való utalásokként lehet értelmezni. A 19. század végének szigorodó politikai légkörében bizonyos dolgokról könnyebb volt közvetett formában beszélni a nyilvánosság előtt. Ezt tarthatjuk az írás egyik céljának is. A kötetről szóló kritika is figyelmet szentelt Petőfi szabadságharcos dalainak: „Sehol máshol a világirodalomban nem zeng oly fenségesen és csodálatosan az egyén és a nép szabadságvágya, mint Petőfi Sándor verseiben” – írja Kustavi Grotenfelt (1893: 497). Ha megvizsgáljuk az előszó egyéb

⁴ A versek a függelékben külön vannak megjelölve.

⁵ A cím Kertbenyt követi, ugyanúgy, mint Ridderströmnél is.

funkcióit, azt látjuk, hogy Nuormaa is fontosnak tartotta Petőfi életének bemutatását. Ridderströmmel összehasonlítva sokkal pontosabban igyekszik megrajzolni a munkásságát, de ugyanúgy, mint Riddersröm, Nuormaa is azzal próbálja rábírní a közönséget a mű olvasására, hogy a legnagyobb magasztalással beszél Petőfi költészetéről, viszont a szövegben a kritikusabb hangnem is jelen van.

A finnek 19. századi Petőfi-képe

Egy irodalmi szöveg mindig kölcsönhatásban van más irodalmi szövegekkel, összekapcsolódik az olvasó által korábban elolvasott művekkel. A recepcióesztétikai kutatásokban az elvárési horizont fogalmat használják annak érzékeltetésére, hogy az olvasók egy bizonyos időszakban milyen elvárásokkal olvasnak egy szépirodalmi művet. Hans Robert Jauss úgy véli, hogy az olvasó viszonyulását egy műhöz a korábbi olvasási élményei határozzák meg. Az elvárési horizont az uralkodó irodalmi hagyomány nyomán alakul ki, de megváltozhat új művek hatására, befolyást gyakorolnak rá az olvasó által korábban megismert alkotások és az adott műfaj ismerete (Jauss 1999: 51–55, Varpio 1982). Az országgép vagy országimázs alakulásával pedig a képkutatás foglalkozik, amely fényt derít azokra a felfogásokra, amelyek egy emberre vagy egy népre jellemzőek egy másik országgal szemben. A kialakult országgép általában viszonylag tartós. A kép tipikusan leegyszerűsített, sőt sztereo-tipikus vonásai is vannak (Salminen 2000: 31, 37).

A fordításokkal ismerkedő finn és magyar olvasó számára a legfontosabb előzetes ismeret egymásról a nyelvrokonság volt (Varpio & Szopori Nagy 1990: 14, Abonyi-Karhunen 2005: 48–49). A finnek korai képe Magyarországról összességében nagyon kedvező volt. Ha a magyarokról vagy Magyarországról írtak, azt általában pozitív tartalmú szavakkal fejezték ki (Heikkinen 2008: 14–15, Kukkonen 2003: 27–31, 67). A 19. század végén Magyarországhoz már sztereotipikus vonások is kapcsolódtak: a cigányzene, a puszták és paprika országaként említették (Oikari 2001: 42, 46). De előfordultak kritikusabb vélemények is, például a nyelvész August Ahlqvist rendkívül elutasítóan viszonyult a magyar irodalomhoz (Wichmann 1983: 41, Lahdelma 1991: 19–20; Tervonen 1984: 78–79). Abban a korban a fenntartás nélküli kedvező kép egy idegen kultúráról nem volt magától értetődő dolog Finnországban. Az idegenekről inkább általánosan negatív vélemény alakult ki (Varpio 1997: 238).

A tanulmányomban tárgyalt Petőfi-szövegek és a szövegekkel együtt megjelentetett versfordítások alakították az olvasói elvárásokat: a finnekben létrehoztak egy korai Petőfi-képet, véleményt formáltak a következő olvasógeneráció számára is a magyar irodalomról. A szövegek alapján azt is érzékelhetjük, hogy a finnekben milyen kép alakult ki a magyarokról. A Magyarország-kép alapjait a 19. században a kulturális kapcsolatok korai építői teremtették meg. Már az 1860-as években tudomásuk volt a nyelvrokonságról, a magyar nyelvnek és irodalomnak a finnhez képest fejlettebb voltáról. A magyar hivatalos nyelv volt, s ezt a finnek is szerették volna elérni saját nyelvük esetében. A finnek úgy látták, hogy a magyaroktól sokat tanulhatnak a nemzeti kultúra fejlesztése terén. Szívesen hangsúlyozták a magya-

rok hazaszeretetét és a nemzeti függetlenségre való törekvését. A cenzúráról való félelem miatt Magyarországról szabadabban lehetett írni, mint a finn viszonyokról, hiszen az olvasó jól értette a párhuzamokat (Tervonen 1984: 55, 1996b: 195).

A finn–magyar nyelvrokonságot mindkét finn nyelvű szöveg említette, viszont a svéd nem. Blomstedt azonos jellemvonásokat is felfedezett a finnek és a magyarok között. A szövegekben különös hangsúlyt kapja Petőfi pontosabbán meg nem határozott „magyarsága”, amelyhez olyan jelzőket kapcsolnak hozzá, mint hatalmas és nemes, s amellyel a nemzeti érzés megéneklése mellett egyben népiességére is utalnak. A magyarságfogalomhoz tartozik még a hazaszeretet, a természettel és a néppel való kapcsolat. Látható a szövegekben már néhány olyan, a magyarokkal összekapcsolt kifejezés is, mint például a pusztá, a pásztorok, a betyárok, a csárda vagy a cigányzene, amely a későbbiekben sztereotipikussá vált. Petőfi nevéhez leggyakrabban a „magyar” és a „nemzeti” jelzőket fűzik, de olyan erősen pozitív töltetű szavakat és kifejezéseket is, mint: „tehetséges”, „zseniális”, „csodálatos”, „termékeny”, „eredeti”, „Magyarország legzseniálisabb költője”, „a világ egyik legjobbja”, „egyetemes érzések tolmácsolója”.

Petőfi Sándort mindegyik szövegben a hazaszeretet és a szabadságharc költőjeként mutatják be. Nurmi a finn Petőfi-fordításokat elemző tanulmányában meg is állapítja, hogy Petőfiről a 19. században a patrióta és lázadó költő képe alakult ki Finnországban, a romantikus, könnyedebb verseit csak a XX. század elején fordították le (Nurmi 2005: 32). A korabeli észt Petőfi-kép ugyanúgy a népies, szabadságdalnok Petőfit mutatja be (Sepp 1995: 6). Petőfi forradalmárságát és hazaszeretetét ugyanúgy hangsúlyozták például a franciáknál és olaszoknál is (Haas 2008: 86, Sárközy 2008: 49). A szabadságról és hazaszeretetről szóló versek mellett mégis bemutatják mind a négy finn szövegben Petőfi szerelmi- és tájköltészetét is, s ugyanez a kép rajzolódik ki a versfordításokban is.

A nyelvnek önmagában nem tulajdonítanak külön jelentőséget a szövegek, hanem általánosságban beszélnek „ábrázolásról” vagy „a versek természetéről”. Ridderström nem tekintette meghatározónak, hogy milyen nyelvből dolgozott a fordító, mivel szerinte a vers hangulatának közvetítése a legfontosabb. Nuormaa magasztalja a versek egyszerűségét, élettéliségét, erejét, Petőfi költői nyelvét dísztelennek és természetesnek írja le. A svéd nyelvű Taillandier-szöveg szerint Petőfi férfias, magával ragadó, bizalmat ébresztő nyelven ír, olyan nyelven, amelyen őt megelőzően nem írtak Magyarországon, és amelynek nincs semmilyen akadémiai vonása sem. A magyar nyelvre utal Blomstedt is, amikor a rokonságról beszél. A nyelvrokonság szerinte a hallgató számára teljesen nyilvánvaló, mégha „első hallásra” nem is tűnik annak (Blomstedt 1870: 159).

Végül is viszonylag egybevágó képet közvetít Petőfiről mind a négy szöveg, ami nem is csoda, mivel valamennyi ugyanazon a forráson alapszik. Kertbeny által megrajzolt kép Petőfiről és a magyar irodalomról így a finn Petőfi-kép részévé is válik a 19. században; hatása azonban nem ugyanúgy mutatható ki a finn versfordításokban. A finn fordítások jelentős része ugyanis a magyar eredeti szöveg alapján készült, míg a svédek esetében Kertbeny német fordításait használták (Wichmann 1983: 77, 2000: 3–4; Tervonen 1996: 192).

A finnek 19. századi Petőfi-képét tovább lehetne árnyalni a versfordítások vizsgálatával, de a jelen tanulmány keretei között erre nincs lehetőség. A fordítások szempontjából érdekes kérdés a lefordítandó vers kiválasztása is, de ennek elemzésére sincs lehetőségem most. Szándékaim szerint ezekre a témákra később még visszatérek.

Irodalom

- Abonyi-Karhunen Adrienn 2005. *A paratextusok kultúráközvetítő szerepe: Finnország-kép a Rácz István fordításaiboz írott paratextusokban*. Jyväskyläi Egyetem, Jyväskylä. Doktori értekezés. Kézirat.
- B[lomstedt], O[skar] 1870. Aleksanteri Petöfi. (Esitelmä Suomalaisen seuran vuosijuhlassa huhtik). *Kirjallinen Kuukauslehti* 7: 159–167.
- Detrich Márta 1936. *Kertbeny Károly élete és munkássága*. Szeged.
- Genette, Gerard 1989. *Paratexte*. Aus dem Französischen von Dieter Hornig. Campus Verlag, Frankfurt/New York.
- G[rotenfelt], K[ustavi] 1893. Aleksanteri Petöfin runoja. *Valvoja* 497.
- Haas Lídia 2008. A magyar irodalom francia fogadtatása. In: Józán Ildikó–Jeney Éva (szerk.): *Túl minden bátoron. A magyar irodalom külföldön*. Balassi kiadó, Budapest. 84–98.
- Heikkinen, Jani 2008. *Suomalaisten matkaaajien Unkari-kuva 1920-ja 1930-luvuilla*. Helsingin yliopisto.
- Hultin, Arvid 1880. Alexander Petöfi: 60 Dikter, öfversatta af Knut Ferdinand Ridderström. *Finsk Tidskrift* 9: 54–57.
- Jauss, Hans Robert 1999. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kaarlo Blomstedt et. al. (szerk.) 1927–1934. *Kansallinen elämäkerrasto* 1–5. WSOY, Porvoo.
- Kantola, Janna–Riikonen H. K. 2007. Lyriikan ja kertovien runojen kääntäminen ja käännökset 1800-luvulla. In: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (eds.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS Helsinki. 248–260.
- Kertbeny, Károly 1860. Alexander Petöfi. *Alexander Petöfi's Dichtungen*. Verlag von A. Hofmann & Comp, Berlin.
- Kont Ignác 1911. Petöfi a franciáknál. *Petöfi a világirodalomban*. Konossy, Szilágyi és társa, Budapest. 43–121.
- Kovala, Urpo 1992. *Väliin lankeaa varjo. Angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Jyväskylän yliopisto. (Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisu 29.)
- Krogus, Tellervo 1999. Kirjallisuus kulttuurilehdissä. In: Lea Rojola (ed.): *Suomen kirjallisuushistoria* 2. SKS, Helsinki. 210–219.
- Kukkonen, Anu 2003. *Pustalla ei ole polkua*. Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto. Pro gradu-dolgozat.
- Lahdelma, Tuomo 1991. August Ahlqvist ja Unkarin kulttuuri. In: Jaana Janhila (ed.): *Kulttuurin Unkari*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä. 9–41.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2007. Lehdistö suomennoskirjallisuuden julkaisijana. In: H. K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki (eds.): *Suomennoskirjallisuuden historia* 1. SKS, Helsinki. 150–157.
- Lenkei, Henrik 1911. Petöfi német fordítói. *Petöfi a világirodalomban*. Konossy, Szilágyi és társa, Budapest. 13–42.

- Lyttikäinen, Pirjo 1991. Palimpsestit ja kynnystekstit. Tekstien välisiä suhteita Gérard Genetten mukaan ja Ahon Papin rouvan intertekstuaalisuus. In: Auli Viikari (ed.): *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*. SKS, Helsinki. 145–179.
- N[uormaa], Severi 1892. Aleksanteri Petöfi. *Aleksanteri Petöfin runoja*. Werner Söderström, Porvoo. 3–11.
- Nurmi, Petri 2005. *Lunnabiksi kanteleeni saatte. Sándor Petöfin runous suurrubtinaskunnan ajoista nykypäivään*. Jyväskylän yliopisto, Hungarologia, Jyväskylä. Pro gradu-dolgozat.
- Oikari, Raija 2001. *Vallankäytöstä Suomen ja Unkarin kirjallisissa ja kulttuurisubteissa*. Jyväskylän yliopiston hungarologian laitos, Jyväskylä. Doktori értekezés. Kézirat.
- Paloposki, Outi 2002. *Variation in translation: literary translation into Finnish 1809–1850: introduction and conclusions*. Department of translation studies, University of Helsinki, Helsinki. Doktori értekezés. Kézirat.
- Ridderström, Knut Ferdinand 1879. Förord. 60 Dikter. *Öfversatta af Knut Ferdinand Ridderström*. Åbo.
- Salminen, Esko 2000. *Suomi-kuva Venäjän ja EU:n lebdistössä 1990–2000*. SKS, Hki.
- Sárközy, Péter 2008. A magyar irodalom fogadtatása Olaszországban (1849, 1956, 2006.) In: Józán Ildikó–Jeney Éva (szerk.): *Túl minden batáron. A magyar irodalom külföldön*. Balassi Kiadó, Budapest. 49–64.
- Sepp, Thea 1995. Petöfi ja virolaisen lukijan odotushorisontti. In: Tuomo Lahdelma & Sándor Maticsák (eds.): *Hungarologische Beiträge* 5. Universität Jyväskylä, Jyväskylä. 97–106.
- Tervonen, Viljo–Wichmann, Irene (szerk.) 1982. *Suomalais-unkarilaisten kulttuurisubteiden bibliografia vuoteen 1981*. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- Taillandier, Saint-René 1860. *Den ungerska litteraturen i 19 århundradet. Sándor Petoefi. – Från nära och fjerran*.
- Tervonen, Viljo 1984. Kulttuurisuhteiden rakentajia 1800-luvulla. *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisubteet 1840–1984*. SKS, Helsinki. 46–87.
- Tervonen, Viljo 1996a In: Viljo Tervonen (ed.): *József Szinyeyin ja Antti Jalavan kirjeitä 1880–1909*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Tervonen, Viljo 1996b. A magyar műköltészet megismerésének kezdetei Finnországban. Előadás Budapesten 1981 októberében. In: Szij Enikő (szerk.): *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn–magyar kulturális kapcsolatokról*. Magyar–Finn Társaság, Budapest. 185–195.
- Varpio, Yrjö & Szopori Nagy, Lajos 1990. *Suomen ja Unkarin kirjalliset subteet vuosina 1920–1986*. SKS, Helsinki.
- Varpio, Yrjö 1992. 1800-luvun suomalaiset maailmanlyriikan antologiat. *Elias* 2: 10–17.
- Varpio, Yrjö 1997. *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*. SKS, Helsinki.
- Vikár Béla 1911. *Petőfi az északi népeknél*. Különlenyomat a Petöfi-könyvtár XXVII–XXVIII. kötetéből. Budapest.
- Wichmann, Irene 2000. A finn nyelvű Petöfi. *Kisebbségkutatás* 1. www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2000_01
- Wichmann, Irene 1983. *Petőfin runous Suomessa*. Helsingin yliopisto, Suomalais-ugrilainen laitos. Pro gradu-dolgozat.

Melléklet

A 19. században finnre fordított Petőfi-versek⁶:

A faluban utcahosszat (Paavo Cajander 1874)

A farkasok dala *Susien laulu* (Uno von Schrowe 1882)*

A huszár *Husaari* (Julius Krohn 1879)*

A kutyák dala *Koirien laulu* (Uno von Schrowe 1882)*

A külföld magyarjaihoz *Maansa pettäjille* (Kaarlo Slöör 1861)

Ulkomaan magyareille (Uno von Schrowe 1879)*

A magyar nép *Unkarin kansa* (Julius Krohn 1879)*

Az én pegazusom *Runobeponi* (Paavo Cajander 1874)*

Drága orvos úr *Herra tohtori* (Severi Nuormaa 1889)*

Egykor és most (Paavo Cajander 1878)

Élet, halál (Paavo Cajander 1874)

Elämä, kuolema (Uno von Schrowe 1879)

Elämä, kuolema (Severi Nuormaa 1892)*

Esik, esik, esik *Sataa* (Julius Krohn 1869)*

Európa csendes, újra csendes *Vait' on Eurooppa* (Julius Krohn 1873)*

Ez a világ amilyen nagy (Paavo Cajander 1874)

Falu végén kurta kocsmá *Krouvi* (Julius Krohn 1873)*

Feleségem és kardom *Kultain ja miekkain* (Julius Krohn 1861)

Felsülés *Liika voima* (Julius Krohn 1873)*

Fiam születésére *Poikani syntyessä* (Kaarlo Slöör 1861)

Föltámadott a tenger *Mer' omppi noussut* (Julius Krohn 1882)*

Füstbe ment terv *Määrä kävi väärään* (Arvid Genetz 1882)*

Ha az isten *Lausuisiko joskus Luoja mulle* (Julius Krohn 1869)*

Háborúval álmodám *Sodasta näin unta* (Julius Krohn 1879)*

Igyunk! (Paavo Cajander 1874)

Juokaamme (Oskar Uotila 1892)*

Juomalaulu (Eino Leino 1896)

Ismét könny *Taaskin kyynel* (Severi Nuormaa 1892)*

Képzetem *Runoni* (Julius Krohn 1869)*

Kisfiú halálára *Pienen poikasen kuoltua* (Julius Krohn 1879)*

Mi a dicsőség *Maine* (Severi Nuormaa 1892)*

Mi foly ott a mezőn (Paavo Cajander 1874)

Miért tekintesz be szobámba *Mintäbden katsot huoneeseeni?* (Kustavi Grotenfelt 1885)

Nemzeti dal *Kansallislaulu* (Uno von Schrowe 1879)*

Remény *Toivo* (Severi Nuormaa 1892)*

Szabadság, szerelem (Oskar Blomstedt 1870)

(Paavo Cajander 1874)

Vapaus ja lempi (Uno von Schrowe 1879)*

Szerelem átka *Rakkauden kiros* (Antti Törneröös 1871)*

Sziláj Pista *Hurja Pista* (Severi Nuormaa 1892)*

⁶ A zárójelben a fordító neve és a kiadás éve látható. Az *Aleksanteri Petőfin runoja* című válogatásban megjelent fordításokat külön, csillaggal (*) jelöltem. Nincs mindegyik versnek finn címe.

Koutny Ilona*

RENDSZERVÁLTOZÁS – NYELVI VÁLTOZÁS

Bevezetés

A nyelv a kultúra része és egyben hordozója is. A nyelv az identitásnak is lényeges része, „Nyelvében él a nemzet” – mint ahogy a reformkor a XIX. században ezt zászlajára tűzte. A politikai, gazdasági, társadalmi és mindennapi életben végbemenő változások új fogalmakat alakítanak ki, nyomot hagynak a nyelvben és a nyelvhasználatban. A szókincs bővülése, változása szükségszerű következménye a fejlődésnek, míg a nyelvtani és fonetikai rendszer sokkal konzervatívabb, csak több évszázados távlatban figyelhetők meg lényeges változások.

A közép-kelet-európai országokban 20 évvel ezelőtt radikális változások kezdődtek, a szocialista rendszer helyét átvette a nyugati jellegű szabad kapitalizmus. Addig nem használt szavak kezdtek elterjedni, bizonyos szavak negatív konnotációja az ellenkezőjére fordult. Sok új szóra, kifejezésre lett szükség, és a szókincs azóta is folyamatosan bővül, többek között a kialakult európai uniós rendszer terminológiájával. A szókészlet változása egyrészt spontán úton, másrészt külső behatásra (terminológiai tevékenység révén) történik.

A lengyel nyelv változásait elemezve Lubaś (1996 és Dubisz 1995) újraértékelésről beszél, valamint három jelenséget emel ki: (1) a hivatalos és mindennapi nyelv közötti különbség csökkenő tendenciát mutat, (2) a nyelvhasználat egyénibbé válik, és (3) a nyilvános beszédben különböző normák léteznek, sőt gyakran nem is tartják be a normákat. Ugyanez elmondható a magyar nyelv esetében is. Továbbá az elektronikus levelezés, a csevegő csatornák és a mobiltelefonokon küldött SMS-ek terjedésével megjelent egy újabb nyelvváltozat, mely átmenetet képez a beszélt és az írott nyelv között, az *írott beszélt nyelv* (l. pl. Bódi 2004).

Pusztai (2000) a XX. század műveltségváltásait és az ezekhez kapcsolódó nyelvi változásokat elemezve kiemeli a nyelvi egységesülés és széttagolódás kettősségét (az elmúlt években vita folyt a magyar nyelv többközpontúságáról, a határontúli nyelvhasználatról), a szaknyelvek elkülönülését és a világ-angol terjedését az utób-

* Koutny Ilona, UAM, Nyelvészeti Intézet, Magyar Szak, Poznań (PL), ikoutny@amu.edu.pl

bi években. A határokon átívelő rádiózás, televíziózás és internetezés segíti a területi változatok egységesülését, továbbá a beszélt és írott nyelv egymáshoz közeledését.

A továbbiakban a magyar nyelvnek az utóbbi két évtizedben bekövetkezett változásait vesszük számba, figyelembe véve Vértes 1992, Pusztai 1997, Koutny 1999, Minya 2003 gyűjtéseit, a nyelvhasználatot összevetjük a lengyelrel (felhasználva Dubisz 1995, Żgólkowa 1998 cikkeit), végül a nyelvi tervezésre és a nyelvtanításra vonatkozó tanulságokat vonunk le.

A szókincs változása

Az utóbbi két évtized új életformát teremtett Magyarországon, Lengyelországban és a környező országokban. Egyúttal az informatika széleskörű elterjedésének lehetünk tanúi, ma már az internet használata átszövi mindennapi életünket. Az információk mennyisége óriási mértékben megnőtt, új tárgyaknak, intézményeknek, folyamatoknak, betegségeknek stb. lavinája gördült ránk. Más fogalmak ugyan léteztek, azonban csak most kerültek be a magyar valóságba vagy átvértékelődtek. A tömegtájékoztató eszközök nagy mértékben hozzájárultak mindezen szavak, kifejezések népszerűsítéséhez.

Bizonyos szavak **spontán** jöttek létre (pl. *böngészik az interneten*, *blogol* (bár az angol *blog* és az elsődleges szó, *weblog* szerzője ismert), *maroktelefon*), másokat viszont **tudatosan** vezettek be egy-egy termékkel, intézménnyel (*ombudsman* egy új politikai funkciót jelöl, a *modem* az internet elengedhetetlen kelléke, *paplanernyőzés* új sport). Minya (2003) megkülönbözteti a *szükségyszerű* és a *stilisztikai* új szavakat: az első az új fogalmakkal kerül be a nyelvbe és terjed el, a második egyedi – költői vagy publicisztikai szóhasználatra vonatkozik.

A spontán vagy tudatosan alkotott szavak és kifejezések átszövik az egész életünket¹

– Politika, gazdaság, társadalom:

önkormányzat 'self-government' *samorząd*,
leasing / lízing, public relation,
menedzser 'manager' menedžer, kft 'Ltd' Sp. z o.o.,
betegpénztár 'insurence company' kasa chorych, bőrféjű 'skinhead' skinhead,
Csecsenföld / Csecsnya 'Chechnya' Czechnia, Belorusszia 'Belarus' Belarus.

– Tudományok:

AIDS, *génsebészet* 'genetic engineering' *inżynieria genetyczna*,
klónozás 'cloning' *klonowanie* 'bioenergia bioenergy' bioenergia,
betonszarkofág 'concrete sarcophagus' *sarkofag betonowy*,

¹ A szavak jelentését angolul is megadjuk, és ha van, akkor a lengyel megfelelőjét is, ha ugyanaz, akkor nem szerepel többször.

modem, bonlap 'homepage' *strona domowa*,
e-mail / elektronikus posta / drótposta 'e-mail' *e-mail / poczta elektroniczna*.

– Mindennapi élet:

önkormányzati lakás 'municipal flat' *mieszkanie komunalne* az előbbi *tanácsi lakás* 'counsiliary flat' helyett; *hangposta* 'voicemail' *poczta głosowa, kaputelefon domofon*.

étkezés:

bot dog, pizza, müzli 'muesli' *musli*,
mikrobullámú sütő 'microwawe' *mikrofalówka*;

sport:

snowbord / hódeszka, szörf(özik) '(to) surf' (*uprawiać*) *serfing*,

szex:

sex shop, peep show,

masszázszaalon 'escort agency' *agencja towarzyska, salon masażu*.

A globalizáció következtében a tömegkultúra mindenhol terjed, az ilyen termékeket jelölő szavak úgyszintén. A fiatalok farmert (*jeans*) viselnek, *kólát* isznak, *diszk-zsokét* vagy *CD-t* hallgatnak, és minden *O.K.*

Az új szavakat létrejöttük szerint a következőképpen csoportosíthatjuk (néhány helyen összehasonlítjuk a lengyelrel).

Új szavak szóteremtéssel

Belső szóképzés

A szóképzésben az egyszerűbb formák használata figyelhető meg, a képzők csak egy kis része produktív. A *-(s)ít, -z(ik)* igeképzők a leggyakoribbak (vö. Új magyar nyelvtan 1998), pl:

internet > *internetezik*, beletartozik a *rádiózik, magnózik, tévézik, számítógépezik* sorba, gyakorlatilag majdnem minden új dologhoz hozzátehető ez a képző;

magán > *magánosít* > *magánosítás* (ugyancsak lengyelül: *prywatny* > *prywatyzować, prywatyzacja*), ahol az igéből képzett főnév sokszor átadja a helyét a *privatizációnak*;

az *-l* képző is előfordul, pl. a *szkennel, blogol* szavakban, ahol idegen szót képzünk tovább.

Egyre több nemzetközi képző kerül be a nyelvbe (Dubisz 1995): *anti-, hiper-, proto-, super-, pseudo-, kontr-, ultra-, mini-, mikro- neo-, tele-, pro-, öko-, euro-, de- és -ista, -izmus, -ika*, lengyel vagy magyar szótövekkel is, például *euroképviselő, minikamera, szuperbenzín, szupersztár, proszeminárium*. Néha már létező formákat is kiszorítanak (például *spray* az eredeti *permet* helyett).

A *telebáz* 'közösségi központ, ahol számítógépezni és internetezni lehet' egy másik nem szerencsés példa, mert az idegen *tele-* képzőnek magyarul is van értelme. Magyar jelentése a 'táv-', mely régóta védekezésre kényszerül: a *telegram* még *távírat* lett, de a hasonló *távbeszélőt* már a gyakorlatban kiszorította a *telefon*, csak a hivatalos szövegekben szerepelnek a *távbeszélő állomások* és *szolgáltatások*, de a köznyelv nem használja. A *táv-* győzött viszont a *távoktatás*, *táv munka*, *távírányító* szavakban.

Rövidülés

Rövidüléssel is keletkezhet új szó, például *demó* < *demonstráció*, *infó* < *információ*, lengyelben: *osiąg* < *osiągnięcie* 'elért eredmény'. Az *elvonás* is hasonló eljárás: például *kényszernyugdíjaz* < *kényszernyugdíjazás*.

Szóösszetétel, kifejezés

A szóösszetétel a leghatékonyabb eszköz új fogalmak megjelölésére. Tágabb értelemben az összetett kifejezéseket is ide soroljuk, ez annál inkább indokolt, hogy a helyesírás ingadozik az egybeírást illetően (lengyelben az összetett kifejezések gyakoribbak a nyelv jellegéből fakadóan, vö. Dubisz 1995): *önfinanszírozás* 'self financing' *samofinansowanie*, *alacsony költségvetésű* 'with low budget' *niskobudżetowy*. A főnév+főnév a leggyakoribb összetételfajta, utána a főnév+melléknév (Új magyar nyelvtan 1998), például

önkormányzat 'self-government' *samorząd*

hangkártya 'sound card' *karta dźwiękowa*, *telefonkártya* 'telephone card' *karta telefoniczna*, *bankautomata* 'bank automate' *bankomat*

munkamániás 'workaholic' *pracoholik* (álképzés); *pánikbetegség* 'panic illness' *choroba paniki*; *honlap* 'homepage' *strona domowa*; *böngészőprogram* 'searching engine' *przeglądarka*; *videokonferencia* 'video conferencing' *wideokonferencja*

családorvos 'family doctor' *lekarz rodzinny*; *sikerdíj* 'success pay, performance bonus'

hegyi bicikli / *bringa* 'mountain bike' *rower górski*, *góral*

gumikötélugrás 'bungee jumping' *bandži krok*

arculatformálás 'image forming' *tworzenie obrazu* / *image*

kárpótlási jegy 'indemnity bill' *bon rekompensacyjny*

megélhetési bűnözés ? "*przestępstwo dla utrzymania się*".

Mozaikszók:

kft. = korlátolt felelősségű társaság *Ltd.* = limited liability company *sp. z o.o.* = spółka z ograniczoną odpowiedzialnością

áfa = általános forgalmi adó, *VAT* = value added tax, *VAT* = podatek od wartości dodanej

APEH = Adó és Pénzügyi Ellenőrző Hivatal, 'Tax Office', *Urząd Skarbowy*
TB-járulék = social insurance allowance, składka na ubezpieczenie społeczne
FÁK = Független Államok Közössége, 'Commonwealth of Independent States'
WNP = Wspólnota Niepodległych Państw
DJ [di: dʒi] = disc jockey, azaz 'lemezlovas'.

Szókölcsönzés

A kölcsönzés az utóbbi két évtizedben túlnyomórészt az angol nyelvből történik. Először az eredeti, majd pedig ha elterjedt a szó, magyaros, illetve lengyeles helyesírással szerepel a fogadó nyelvnek megfelelő bizonyos fonetikai módosulásokkal

leasing > *lízíng*, s ebből a továbbképzett ige: *lízíngel*;
menedzser 'manager' *menedžer*,
bróker 'broker' *broker*;
szörf(özik) '(to) surf' (*uprawiać*) *surfing*,
dealer > *díler*;
disc jockey > *diszk-zsoké* 'disc jockey', *dyskdžokej*, ill. ennek a rövidítése *DJ* (l. előbb);

video > *videó wideo*, a magyarban a szóvégi *ó* megnyúlik és zártabb lesz, mint az angolban.

Sok szó és kifejezés, mint *hot dog*, *pizza*, *holding*, *public relation*, *intercity*, *sex shop*, *peep show*, *snowboard*, *notebook* megőrzi az eredeti formáját mindkét nyelvben, de szabályosan ragozódik, ugyanis a gazdag magyar és lengyel morfológia megkívánja a szavak ragozását. A képzett formák, mint *felturbósít*, *internetezik*, *emilezik*, *szkennel* inkább a magyar kiejtéshez és helyesíráshoz alkalmazkodott alapszóból készülnek. A helyesírási és ragozási problémák részletes leírását l. Kornatowski 2009-ben.

Jelentésbővülés

A nyelvi gazdaságosság következtében nem minden új fogalom hoz létre új szót, hanem egyesek már meglévő szavakhoz kapcsolódnak, azoknak jelentését bővítik:

csúsztat 'valakinek a véleményéből kontextus nélkül idézni, ami megváltoztatja az értelmét'

átvilágít(ás) 'politikai értelemben valakinek, elsősorban hivatali betöltő személynek a múltját vizsgálni' *lustrować*, *lustracja*

átkos 'a volt szocialista rendszer állandó jelzője'

hálózati, *sieć* használata 'számítógépes' értelemben, bár az angolból átvett *net* egyre jobban kiszorítja őket.

Változások a nyelvhasználatban

– Konnotáció megváltozása

Bizonyos szavak, mint a *kapitalizmus* vagy *szabad piac* konnotációja pozitívrá fordult, mások pedig éppen fordítva, mint a *kommunista* szóé, ill. a hozzá kapcsolódó terminológia. A demokrácia fogalma átértékelődött a rendszerváltás után. Más szavak, melyek ugyan léteztek a rendszerváltás előtt, de kevésbé voltak használatosak, s inkább negatív konnotációval rendelkeztek, most divatba jöttek, pl.:

asztrológia 'astrologie' *astrologia*, *természetgyógyászat* 'natural medicine' *medycyna naturalna*, *parapszichológia* 'parapsychologie' *parapsychologia* stb.

– Használati frekvencia

A gyakran használt, ill. divatszavak, melyek gyakran megjelennek a tömegtájékoztató eszközökben, alkalmasak egy-egy korszak jellemzésére. A magyar és lengyel valószínűleg adnak egy kis izelítőt az újságcikkekben, tévéhírekben, internetes portálokon megjelenő tipikus szavak:

polgármester 'mayor' *burmistrz*

tőzsde 'stock exchange' *giełda*

adó 'tax' *podatek*

jegyző 'town-clerk' *notariusz*

szponzor(ál) '(to) sponsor' *sponsor(owac)*

létszámleépítés 'staff cuts' *redukcja etatów*

végkielégítés 'lump-sum settlement' *odprawa*

munkanélküliség 'unemployment' *bezrobocie*

bajléktalan 'homeless' *bezdomny*

kábítószer 'drugs' *narkotyki*

emberrablás 'kidnapping' *kidnapping*

fegyveres támadás 'armed robbery' *napad*

európai integráció 'European integration' *integracja europejska*

kríziskezelés 'crisis management' *zarządzanie kryzysem*

társadalmi kirekesztés 'social exclusion' *wykluczenie społeczne*

emberi / társadalmi erőforrás 'human / social capital' *kapitał ludzki / społeczny*.

Bizonyos eltolódás figyelhető meg egyes szavak használatában, például a *roma* szó átvette a *cigány* helyét a politikai szövegekben.

– Elavult szavak

A társadalmi és politikai átalakulással együtt a régi rendszer kulcsszavai nagyrészt megszűntek, mint: *elvtárs* 'comrade' *towarzysz*; *állami gazdaság* 'state-owned economy' *państwowe gospodarstwo rolne*. A *kulturális menedzser* átvette a helyét a régen használatos *népművelőnek*, a *termékmenedzser* az *ügynöknek* stb.

– Kisebbségi különbség a nyelvvaltozatok között

A választékos és a hivatalos stílus közelebb kerül a köznyelvhez, több érzelem, szleng és vulgáris kifejezés jelenik meg bennük (vö. Dubisz 1995, Zgólkowa 1998), például *oszołom* 'fanatic', *łapówkarz* 'solicitor of bribes', *łgarz* 'liar', *drań* 'bastard' megjelenése politikai kontextusban. A média szerepe nagy az új beszédstílus elterjedésében. A hanyag beszédstílus a nyelv eldurvulásához és elszegényedéséhez vezet (Bańcerowski 1998).

Megszólításformák változása

A magyar nyelvhasználat udvariassági fordulatainak rendszerezését (l. Koutny 2004-ben), itt csak a megszólítási formákat, s azoknak a rendszerváltás után végbe ment változásait és problémáit mutatjuk be. A megszólítás, mint általában a nyelvi udvariasság, függ a partnerek nemétől, korától, egymáshoz való viszonyától és társadalmi pozíciójától (szakma, rang, presztízs). Az első három kritériumot figyelembe vevő elemzéshez – feltételezve, hogy nincs nagy társadalmi különbség a beszélők között – négy értéket vettem fel a beszélők közötti viszony jellemzésére (ugyanazt a négyet, melyet Hall (1969) vezetett be az emberek közötti távolság leírására):

- *nyilvános viszony*: a partnerek nem ismerik egymást közvetlenül (pl. az utcán, hivatalokban, szónok a tömeg előtt);
- *társasági viszony*: a partnerek csak felületesen ismerik egymást (pl. orvosnál, helyi boltban, távolabbi szomszéd vagy kolléga);
- *személyes viszony*: egymást jól ismerő emberek között (pl. közvetlen kollégák, szomszédok, ismerősök);
- *bizalmas viszony*: családban, barátok között.

Az 1. táblázat csak a felnőttek által használt főbb szimmetrikus formákat mutatja be, összevetve a lengyel és még másik három nyelvvel. A táblázat elfedi a gyakoriságban jelentkező különbségeket, pl. a családi név és *úr/asszony* kombináció alapvető a németben, míg az angolban és a franciában ritkább, akárcsak a magyarban. A lengyel *proszę pani/pana* megszólítás a személyes kapcsolatban is gyakori, s teljesen általános, már gyerekkortól használják felnőttekkel szemben. A magyar *uram/asszonyom* még fiatal felnőttek között sem szokásos. Megjegyezzük, hogy a fiatalság korhatára egyre inkább kitolódik, s ezzel együtt a rájuk jellemző nyelvi formák, mint pl. tegezés használata.

1. táblázat: Magyar megszólítások rendszere (összehasonlítás a lengyel, német, francia és angol megszólításokkal)

viszony nyelv	nyilvános	társasági	személyes	bizalmas
H	Asszonyom, Hölgem Uram	? Kovács úr	Mária, Marika Péter, Peti	Marika, Mária Peti, Péter
P	Proszę pani Proszę pana	Pani Kowalska Panie Kowalski	Pani Mario/Marysiu Panie Piotrze/Piotrusiu	Maria, Mario, Marysiu Piotr, Piotrze, Piotrusiu
G	Meine Dame* Mein Herr*	Frau/Fräulein* Schmied Herr Schmied	Frau/Fräulein* Schmied Herr Schmied	Marie Peter
F	Madame/Mademoiselle Monsieur	Madame/Mlle Grand Monsieur Grand	Marie Pierre	Marie Pierre
E	Ma'am / Miss* Sir, Mister*	Mrs./Ms./Miss Smith Mister Smith	Mary Peter	Mary Pete

*Először a nők, alatta a férfiak megszólítása, * jelzi a ritkán használt alakokat (l. Koutny 2004))*

A nyilvános szférában mindkét nem képviselőinek közös megszólítása:

H: *Hölgyeim és uraim*; P: *Panie i panowie* vagy egyszerűen *Państwo*; G: *Meine Damen und Herren*; F: *Mesdames et Messieurs*; E: *Ladies and Gentlemen*. Társasági és személyes kapcsolatban a következő megszólítási formák is használatosak: *Kollégák! Emberek! Fiúk! Lányok! Gyerekek!*

A 40 éven keresztül hivatalos kapcsolatokban kötelező *elvtárs* és *elvtársnő* megszólításokat felváltotta az *úr*, s bizonyos mértékig az *asszony*, mint: *uram*, *Kovács úr*, *miniszter úr*, ill. *asszonyom*, *miniszter asszony*. A táblázatban is jelöltük az ismert, de nem közeli viszonyban levő nő megszólításának a jelenlegi problémáját a magyarban: a házasságokra alkalmazható *Kovács asszony* idegennek tűnik, a *Kovácsné* nem elég udvarias, a hajadonokra alkalmazható *kisasszony* sem kelt új életre, s a lengyel, ill. német megfelelői is kivesztek a nyelvhasználatból. Ezért gyakoribb a keresztnéven történő megszólítás, tehát egy bizalmasabb kategória használata, illetve a megszólítás kerülése. Előfordul, hogy míg a férfit *Kovács úr* azaz valaki, a hasonló viszonyban levő nőhöz a bizalmasabb *Máriával* fordul. Bizonyos esetekben (konferencián, hivatalos ülésen, hivatalos levelekben) a teljes név is előfordul megszólításként. A keresztnévvel történő megszólítás nem hozza magával a tegezést, mint a lengyelben vagy a németben.

A szakma + *úr* / *-nő* használatos volt a rendszerváltozás előtt és után is megszólításként: *doktor úr* / *doktornő*, *tanár úr* / *tanárnő*, *ügyvéd úr* / *ügyvédnő*. A magasabb rangú nők esetében az *asszony* szokásos az utóbbi időben: *miniszter* / *elnök* / *professzor asszony*.

A magyar megszólítási rendszer részletesebb bemutatása a 2. táblázatban található, ahol a beszélők közötti viszonyon túl a kor és a nem is szerepet játszik, s így aszimmetrikus formák is helyet kaptak. Megjegyezzük, hogy a kortól és nemtől függő különbségek a magyarban jelentősebbek mint a lengyelben.

2. táblázat: Magyar megszólítások a kor, a nem és az emberek közötti viszonyt figyelembe véve

viszony személy kor	nyilvános	társasági	személyes	bizalmas
gyerek–felnőtt	Néni	Kovács néni	Mária/Marika néni	Marika néni
Bácsi	Kovács bácsi	Péter bácsi	Péter bácsi	
gyerek–gyerek	Kislány	Kovács	Marika	Marika
	Kisfiú	Kovács	Péter/Peti	Péter/Peti
felnőtt–gyerek	Kislány	Marika	Marika	Marika
	Kisfiú	Péter/Peti	Péter/Peti	Péter/Peti
felnőtt–felnőtt nő/ffi–nő <	Asszonyom/ Hölgyem/Néni	Kovács/Mária néni	Mária/Marika néni	Marika (néni)
=	Asszonyom/Hölgyem	Kovácsné? Mária	Mária/Marika	Marika/ Mária
>	Hölgyem/Kisasszony? Fiatalasszony	Mária	Mária/Marika	Marika/ Mária
nő/ffi–ffi <	Uram/Bácsi	Kovács bácsi	Péter bácsi	Péter/Peti (bácsi)
=	Uram	Kovács úr	Péter	Péter/Peti
>	Fiatalember/Uram	Péter	Péter	Péter/Peti

(< jelenti, hogy az első jóval fiatalabb, > jelenti, hogy az első jóval idősebb (vö. Koutny 2004))

A *néni* és a *bácsi* is gyakrabban használatos idősebbekkel szemben a társasági és nyilvános szinten is bizalmas volta ellenére, mert az *asszony* és az *úr* formák a magyarban túlságosan hivatalosnak hatnak, ezeket gyerekek egyáltalán nem használhatják! Nevetséges vagy nagyon udvariatlan lenne. A hasonló lengyel *ciocia* és *wujek* megszólítások a családon kívül csak nagyon közeli viszonyban elképzelhetőek. A fiatalabb felnőttek már kevésbé használják ezeket a megszólításokat idegekkkel szemben, így ezek kezdenek visszaszorulni a személyes és bizalmas kategóriába, bár ott is gyakoribb manapság a pusztán keresztnév használata nagyobb kor-különbség esetén is.

A gyerekek megszólítása nem okoz problémát, de serdülőkorú és fiatal nőké igen. A *kisasszony* régies, a *nagylány* megteszi egy darabig, de egy huszonévesnek már furcsa lenne, akárcsak az *asszonyom*, a *fiatalasszony* mellyel inkább férjezett nők szólít. Így megint csak gyakran a kerülés taktikáját vagy a bizalmas keresztnévet használják, amennyiben ismert. *Fiatalember*ként viszont probléma nélkül meg lehet szólítani a serdülőkortól kezdve elég sokáig a férfiakat.

A rádió és televízió interaktív műsoraiban egyre terjed a keresztnév használata (lengyelben a *Pan/Pani* + keresztnév), közvetlenebb légkört teremtendő.

A megszólításokat – bizonytalan helyzetekben, amikor ismeretlenről van szó (pl. információkérésnél), vagy a beszélők közötti viszony még nem tisztázódott – gyakran kerüli a magyar:

Elnézést/Bocsánat/Ne haragudjon, (meg tudná mondani,) hol van a Rákóczi utca?

ellentétben a lengyelrel, ahol a megszólítás rendszerint a párbeszéd szerves része:

Przepraszam/Proszę pana/pani, (czy pan/pani mógł(a)by powiedzieć,) gdzie jest ulica Rákócziego?

Ugyanez a bizonytalanság jelenik meg, ha már ismerjük a partnerünket, de még nem határoltuk be a pontos viszonyt, s nem történt meg a választás az *ön* és a *maga* között vagy a fent említett bizonytalan helyzetben nők esetén. Az egyes szám harmadik személyű igealak használata lehetővé teszi a névmás elhagyását, félreértés ritkán következik be. A lengyelben ez lehetetlen.

Megjegyzések a nyelvi korpusz tervezéséhez

Az átvett szavak tömegét a nyelv nem tudja mindig jól megemészteni: kiejtési és ragozási problémák keletkeznek (például jogging, image [imázs / imidzs?] fájl! kiejtésében). Különösen veszélyes, hogy sokszor meglévő vagy könnyen alkotható magyar szót, kifejezést szorítanak ki, például a videomagnó sokkal gyakoribb, mint a képmagnó vagy a fent említett esetben a kocogást, arculatot és adatállományt. Megbomlott az egészséges arány a belső szóalkotás és külső kölcsönzés között.

Több nyelvész felhívja a figyelmet az angol indokolatlan térnyerésére (Bańczewski 1998, Fodor 1997) és az intézmények és az elit felősségére az anyanyelv ápolásában, a terminológia fejlesztésében (Benkő 1997, Kiss 1997). Lubaś (1995) megemlíti, hogy az árukra alkalmazott védő jelszó „*Polskie lepsze niż obce*” 'A lengyel jobb mint az idegen' nem működik a nyelv területén. A nyelvpolitika az ezredfordulón napirendre került Magyarországon (Balázs 2001). A hirdetéseknek, s a médiának nagy szerepe van, hogy az új fogalmakra idegen vagy magyar elnevezést terjesztenek el.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás nem más nyelveknek és kultúráknak való alávetést jelent, de dolgozni kell azon, hogy a magyar kultúra és nyelv megtalálja a helyét, gazdagodjon az új kultúrákkal és egyúttal gazdagítsa az egész közösséget.

Megjegyzések a nyelvtanításhoz

Az ismertetett kibővült szókinccsel a magyar nyelvet tanuló is találkozik, ha újságot vesz kezébe vagy az interneten böngészik. A legújabb szavak még nincsenek a szótárakban (a magyar–lengyel szótárak kimondottan régiek), másrészt a szóösszetétel és -képzés nagyon produktív a magyarban, azaz sok alkalmoszerű elemmel is találkozhatunk. Fel kell készíteni a diákokat ezeknek a megfejtésére, s szükség esetén alkalmazására. A produktív képzőket tudatosítani és gyakorolni kell, az összetételeket pedig elemezni. Érdemes egy-egy új szó szóbokrárt elkészíttetni a

diákokkal (például *internet*, *internetezik*, *internetes*, de egyúttal felhívni a figyelmet a *világhálóra* is).

A magyar szavak használatára is bátorítani kell a diákokat, ezek sokszor logikusabbak, könnyebben érthetőek, mint az esetleges idegen szavak (például *képmag-nó*, *melegszen dvics*). A különböző stílusú szinonímák gyűjtése és magyarázata haladó tanfolyamon elengedhetetlen (pl. *mozgássérült*, *nyomorék*; *roma*, *cigány*).

Az udvariassági fordulatok, mint a köszönés, megszólítás, tegezés/magázás, tudatos gyakoroltatása szükséges, hisz a nyelvtanilag jól beszélő külföldi ilyen jellegű hibái az anyanyelvi beszélőt sérthetik.

Irodalom

- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. „Magyarország az ezredfordulón”. MTA, Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 1998. Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkéről? *Magyar Nyelv* XCIV: 16–31.
- Benkő Loránd 1997. Anyanyelvünk ügye és az értelmiség. *Magyar Tudomány* 10: 1250.
- Bódi Zoltán 2004. Az írás és a beszéd viszonya az internetes interakcióban. *Magyar Nyelvőr* 128: 286–294.
- Dubisz, Stanisław 1995. Rozwój współczesnej polszczyzny ‘A lengyel nyelv jelenlegi fejlődése’. *Przegląd humanistyczny*.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fodor István 1997. Nyelvújítás régen és ma. *Magyar Nyelvőr* 121: 257–265.
- Hall, Edward T. 1966. *The Hidden Dimension*. Anchor Books, New York. [Hungarian translation: *Rejtett dimenziók*. Háttér Kiadó, Budapest.]
- Kiss Jenő 1997. A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. In: *Magyar Tudomány* 8: 967.
- Kornatowski, Paweł 2009. A legújabb magyar szókincs kétnyelvű szótárba való felvétele és problémái. *MANYE-konferenciakötet*. (Megjelenés alatt.)
- Koutny Ilona 1999. Linguistic Reflection of Culture of the Time of Transition in Hungary and Poland. In Brendel J. (szerk.): *Culture of the Time of Transformation – II International Congress: The Cultural Identity of the Central-Eastern Europe*. Poznań. 88–96.
- Koutny Ilona 2004a. A magyar pragmatika néhány problémája. In: Koutny I. (ed.): *Hungarológia: Nyelv és kultúra*. ProDruk, Poznań. 175–193.
- Koutny Ilona 2004b. Hungarian greetings and addressing forms in a cross-cultural approach. In *Modern Filológiai Közlemények* 1: 5–20.
- Lubaś, Władysław 1996. Polszczyzna wobec najnowszych przemian społecznych ‘A lengyel nyelv a legújabb társadalmi változásokkal szemben’. In Miodek, Jan (ed.): *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny* ‘A lengyel nyelv veszélyeztetettségéről és gazdagságáról’. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás. Szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Miodek, Jan. (szerk.) 1996. *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny* ‘A lengyel nyelv veszélyeztetettségéről és gazdagságáról’. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.

- Pisarek, Walery–Rokoszowa, Jolanta 1996. *Prawne ramy troski o język* 'A nyelvapolás legális keretei'. In Miodek, Jan (ed.): *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny* 'A lengyel nyelv veszélyeztetettségéről és gazdagságáról'. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław
- Pusztai Ferenc 1997. *Új szavak és új jelentések* I–II. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Pusztai Ferenc 2000. A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai. *Magyar Nyelv* XCVI: 385–391.
- Vértes Csaba (szerk.) 1992. *A rendszerváltás szótára*. Móra, Budapest.
- Zgółka, Tadeusz 1999. Integracja językowa wobec integracji europejskiej 'Linguistic integration and European integration'. In Brendel
- Zgółkowie, Halina–Tadeusz 1993. *Językowy savoir-vivre*. Praktyczny poradnik posługiwania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich. Kantor Wydawniczy SAWW, Poznań.
- Zgółkowa, Halina 1998. *Najnowsze zmiany we współczesnej polszczyźnie*.

Piotr Kowalczyk*

TADEUSZ RÓŻEWICZ: A MAGYAR NYELVÓRA

– szépirodalmi riport az ötvenes évekből

1 A Magyar Nyelv Éve kiváló alkalmat ad olyan irodalomtörténeti események visszaidézésére, amelyeket már régóta elhomályosított a feledés. Az 1956-os magyar forradalom és a lengyelországi októberi események előtti évek irodalma a későbbiekben nem keltett különösebb érdeklődést a szélesebb olvasóközönségben. Az állami irányítás alatt nagy mennyiségben termelt, a sematizmus szellemiségét megjelenítő irodalmi jellegű műveket – a sztálinizmustól szabadulni akarván – éppúgy feledni kívánta a magyar társadalom, mint a lengyel. Az államosított irodalom felé irányuló gyűlölet azt eredményezte, hogy az 1945–56 közötti irodalmi tevékenység gyümölcsei a későbbiekben – a szűk szakértői körön kívül¹ – alig váltak ismertté. Ha egy átlagos lengyel vagy magyar szakos egyetemistának feltennénk azt a kérdést, hogy mit tud erről a nehéz időszakról, akkor nagy valószínűséggel azt válaszolná, hogy annak idején a sematizmus dominált, és hogy amíg néhány közismert író tevékenyen szolgált a kommunistákat, addig mások jobbára csak fordításból éltek. Ennek ellenére azonban mégis lehet találni olyan értékes, de legalábbis érdekes műveket, amelyek érdemesek azok figyelmére is, akik nem mondhatók a korszak kutatóinak. Tadeusz Rózewicz szépirodalmi riportja, *A magyar nyelvóra* (*Godzina języka węgierskiego*) és annak irodalomtörténeti kontextusa főleg azok számára érdekes, akik a korszak magyar–lengyel kulturális kapcsolatai iránt is érdeklődnek.

2. Molnár István 1976-ban így írt Rózewiczről: „a mai lengyel irodalom talán legismertebb alakja. A második világháború után indult költő, próza- és drámaíró műveinek jelentős részét hazánkban is kiadták. 1967 és 1972 között megjelent magyarul Rózewicz drámáinak és elbeszéléseinek egy-egy kötete; kisregénye: a *Halál régi díszletek* között; illetve *Megmenekült* címen válogatott versei. Olvashatunk költői

* Piotr Kowalczyk PhD, Jagelló Egyetem, Krakkó, peterkowl@poczta.onet.pl

¹ A szocialista realizmussal foglalkozó újabb munkákra l. pl. Fast 2003, Możejko 2001, Lapiński–Tomasik 2004, illetve Standeisky 2005.

terméséből a felszabadulás óta eltelt harminc év mindhárom lengyel versantológiájában (1951, 1967, 1969) és a rózewiczi hangra kitűnően ráérző Fodor András műfordításainak kötetében, az 1969-es *Napróforgóban*. A *Mai lengyel elbeszélők* (1965) és a *Modern lengyel drámák* (1968) című válogatásokban is megtaláljuk a sokoldalú író egy-egy alkotását. 1964 óta többször közölt Rózewicz-műveket a *Nagyvilág*, verseiből az *Alföld* (1968/11) és a *Tiszatáj* (1972/4) is ízelítőt adott. Arról azonban kevesebbet tudunk, hogy Tadeusz Rózewicz több magyar tárgyú vagy vonatkozású mű szerzője. Ezek nagyobb része nem jelent meg hazánkban” (Molnár 1976: 83).

Köztudott, hogy a kommunista hatalomátvétellel összefüggésben mind a lengyel, mind a magyar írószövetség hivatalosan is proklamálta a szocialista realizmust, mint irodalmilag kizárólagosan érvényest. A lengyel írószövetség szccecini gyűlésén 1948 januárjában fogadta el a szovjet mintára alkotott irodalmat, de már egy évvel azelőtt aláírták Budapesten a lengyel–magyar kulturális egyezményt², amely keretet adott a két ország közötti irodalmi kapcsolatok intézményes kialakítására az azt követő pár év viszonylatában. Az egyezményt a magyar kormány nevében többek között Ortutay Gyula írta alá, a lengyel kormány nevében pedig Stanisław Skrzyszewski és Alfred Fiderkiewicz. Az egyezmény IX. pontja kimondja: A magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy

- a) támogatják az értékes irodalmi és tudományos művek lefordítását magyar nyelvről lengyel nyelvre és lengyel nyelvről magyar nyelvre, valamint előmozdítják könyvek, folyóiratok, újságok, napilapok és egyéb kiadványok kiadását és cseréjét;
- b) különösen elősegítik a két ország sajtóügynökségeinek és tudósítóinak működését.³

A mindkét részről elfogadott egyezmény rendszeres fordítási munkát tervezett, amelyhez megfelelő tehetséggel, tudással és főleg elkötelezettséggel rendelkező fordítókat kellett kiképezni. Az elméleti keretet Révai József vázolta fel *A magyar irodalom feladatai* című híres felszólalásában, amely annak ellenére, hogy hivatalosan csak 1951. április 30-án hangzott el a magyar írók első kongresszusán, mint ha korábban is érvényes lett volna. Révai világosan kimondta: „Nem tanulunk a barátainktól eleget. Élénken figyeljük, mi megy végbe Romániában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, teszem, a mezőgazdaság szocialista átalakulása terén, és amit átvehetünk barátaink tapasztalatából, azt igyekezünk megtanulni. Nem így áll azonban ez a dolog – hozzáteszem: sajnos – az irodalom kérdéseiben. És ez a hiba, amelyet helyre kell hozni” (Révai 1952: 41–42).

² A dokumentum mind a budapesti Országos Levéltárban, mind a varsói Külügyminisztérium levéltárában megtalálható.

³ A lengyel nyelvű idézeteket és műcímeket magyarul – ha az ettől való eltérés külön nincs jelölve – a saját fordításomban adom meg. (P. K.)

Mivel már 1948 decemberében aláírták a Magyarország és Lengyelország közötti kulturális egyezményt, ennek keretében mindkét fél rendszeresen küldött írókat, költőket, festőket, újságírókat azzal a céllal, hogy országának olvasóközönsége információkat szerezzen a másik szocializmust építő országról. Erre az időszakra jellemző az is, hogy a kelet-közép-európai országok zárt világba kerültek. Egyrészt az elzártság, másrészt pedig a hivatalos keretek határozták meg a két ország közötti írói és fordítói együttműködést. Az egyezmény alapján vegyes kulturális bizottságot hoztak létre, amely félévente váltva Budapesten, illetve Varsóban ülésezett. Az elvégzett munka eredményeit rendszeresen áttekintették, így tisztában voltak azszal, hogy minőségi műfordítókat kell képezniük, ha ezt a szép feladatot a két „Szerződő Fél” sikeresen szeretné teljesíteni. Az olyan műfordítót tartották a legjobbnak, aki maga is költő. Az első kiválasztottak közül Lengyelországba például Sebők Éva költőnő került, Magyarországra pedig a költő Tadeusz Rózewicz és a festőművész Aleksander Kobzdej. Ha már elvállalták a feladatot, az intenzív nyelvtanulás követően a hatalom várta a befektetés mielőbbi megtérülését.

Molnár a lényegre tapintva jegyzi meg Rózewiczről, hogy „a költő, a lengyel irodalom akkori éveire jellemző módon, osztatlanul lelkesedik az új társadalmat és országot építő ember munkája, annak eredményei iránt. A pátosszal teli, sajtótudósításnak beillő verseket (köztük a féltucatnyi magyar témájút) azonban nem a hivatalos hév, nem maga a lendület teszi szokványossá. Inkább az, hogy Rózewicz nem várta meg bőséges élményanyagának leülepedését. Túlságosan hamar megírta őket. Címük önmagában is jellemzi a verseket, a költő gyakran naív jószándékát” (Molnár 1976: 83).

Ha összeállítjuk az ötvenes évek Lengyelországában megjelent magyar témájú műveket, akkor – a bilaterális lengyel–magyar kulturális bizottságok által hivatalosan elfogadott műfordítások mellett – Rózewicz alkotásai kiemelt helyet foglalnak el. Már 1951-ben, a Varsóban kiadott *Czas, który idzie* [A haladó idő] című verskötetében olvashatunk magyar vonatkozású verseket. Ezek a következők: *Szybciej, niż w marzeniu* [Hamarabb, mint a vágyálomban], amelynek alcíme *dla dzieci górników z Tatabányi* [a tatabányai bányászgyerekek számára], *Gwiazdy Budapesztu* [Budapesti csillagok], valamint *Dunaföldvár* (Rózewicz 1951: 18–19, 34).⁴ A következő évben kiadott *Wiersze i obrazy* [Versek és képek] című kötetben találhatjuk az *Idą* [Jönnek] címet viselő alkotást, amelynek alcíme: *Widziałem 1 Maja 1950 r. w Budapeszcie w dzień i w nocy pół miliona manifestujących* [Láttam 1950. Május 1-jét Budapesten, éjjel-nappal fél millió tüntető] (Rózewicz 1952: 41–44). 1954-ben jelent meg Krakkóban Rózewicz következő verskötete, a *Równina* [Síkság], amelyben csak egy, de annál terjedelmesebb, epikai fogantatású költemény szerepel *Widnokregi* [Horizontok] címmel (Rózewicz 1954: 26–33). A már többször idézett Molnár szerint „tárgya egy séma: a pusztán nevelkedett, annak

⁴ A *Dunaföldvár* c. vers 1953-ban is megjelent Varsóban Rózewicz válogatáskötetében, valamint a *Twórczość* c. irodalmi folyóiratban 1955-ben. A verset magyar nyelvre Fodor András fordította le (*Nagyvilág* 1975/IV.).

szépségei mindenek fölé helyező fiatal dunántúli bányász és a bányák fölött felnőtt, szülőföldjéhez ragaszkodó lány szerelme. Ráadásul ezúttal előkerülnek a romantikus Magyarország-kép összes kellékei: a csikós és ostora, rőzsekunyhó és délibáb, a juhnyáj és a hosszúszarvú ökrök, a gémeskút és – máshonnan – a vörösbör. Ám Rózewicz mindezt átformálja: a rá jellemző finom szel- lemességgel, humorral telíti. Abból pedig, ami erőteljesen „pusztai”, népiesség lesz, legalább annyi bájjal, mint nevetésre ingerlő naivsággal” (Molnár 1976: 85).

Molnár már 1976-ban észrevette, hogy a *Horizontokat* a Rózewicz költészetét értékelő lengyel kritikusok voltaképpen nem is említik. Mindez az azt követő – egészen a máig nyúló – időkben sem változott meg. A nagy költő alkotásáról szóló legújabb monográfiában – Tadeusz Drewnowski: *Walka o oddech, bio-poetyka o pisanstwie Tadeusza Rózewicza* [Küzdelem a lélegzetért, bio-poétika Tadeusz Rózewicz irodalmi tevékenységéről] című munkájában (2002) – alig esik szó Rózewicz magyar témájú verseiről.⁵

Rózewicznek a szocialista realista irodalomba tartozó utolsó magyar vonatkozású műve a *Srebrny kłos* [Ezüst kalász] című kötetben megjelent *Białe pióro* [Fehér toll], amelyet Petőfi Sándor emlékének szentelt (Rózewicz 195: 17–18).

3. Ahogy már említettem, Rózewicz magyarországi ösztöndíja nem csak a költészet terén hozott eredményeket. Maga a költő erről így ír abban a levelében, amelyet Budapestről küldött 1950. március 6-án a szintén költő Julian Przybosnak: „Januárig maradok Budapesten. Riportokat írok innen. Ez a kenyérért való munka – nagyon nehezen megy ez nekem. A napilapokhoz csatolt „kulturális mellékletek” szerkesztői dicsérik ezeket a riportokat, de én szkeptikusan nézem őket. Mivel a versekből való élet teljesen lehetetlenné vált” (idézi Drewnowski 2002: 98).

Az akkor íródott – Molnár (1976) meghatározása szerint – riportszerű „beszámoló” egy része a *Kartki z Węgier* [Magyarországi képeslapok] című válogatásban jelent meg Varsóban (Rózewicz 1953). A kötet különféle szövegekből áll, amelyek átfogó képet adnak a költő magyarországi tartózkodásáról. Ahogy azt tudjuk, Rózewicz a Magyarországra küldése előtt nem ismerte a magyar nyelvet, ezért alapvető feladata volt a nyelv elsajátítása. Molnár megállapítja: „Bár Rózewicz – sokak reménykedése ellenére – nem vált a magyar irodalom lengyel népszerűsítőjévé, a nyelvtanulást, legalábbis tanulmányútja idején, komolyan vette. Emlegeti magyar nyelvóráit, magyar kifejezéseket iktat riportjaiba” (Molnár 1976: 84). Ám az a riport, amely a *Godzina języka węgierskiego* [A magyar nyelvóra] címet viseli (Rózewicz 1953: 30–34), nem csak a nyelvtanulásról szól.

1950-ben Varsóban jelent meg Rózewicz: *Pięć poematów* [Öt költemény] című verseskötete. Ebben olvasható a költő egyik leghíresebb verse, a *Warkoczyk* [Cop-focsk]. E vers a második világháború után folyamatosan kötelező olvasmány volt a lengyel középiskolákban. Az irodalmárok szerint az ún. auschwitz-i versek közé tar-

⁵ A könyv cím szerint összesen egyet említ, a *Budapesti csillagokat* (Drewnowski 2002: 105).

tozik. Drewnowski a monográfiájában ezt írja róla: „Akkor [1949-ben – P. K.] íródtak Rózewicz első, és gyakorlatilag egyetlen auschwitzi versei: a Warkocyk [Cop-focska] és a Rzeź chłopców [A fiúk lemészárlása], és nem sokkal utána jelenik meg a Wycieczka do muzeum [Kirándulás a múzeumba]⁶, egyetlen ilyen témájú prózai alkotása” (Drewnowski 2002: 97). Ám Drewnowski ezen utóbbi megállapítása erősen vitatható, mivel a *Godzina języka węgierskiego* [A magyar nyelvóra] szintén az auschwitzi témájú művek közé sorolható.

Ha közelebbről megnézzük a riport szövegét, akkor láthatjuk, hogy maga a szöveg formailag a riportszerű „beszámolók” közé tartozik (vö. Molnár 1976: 84). Ezzel összefüggésben az alábbiakat mindenképpen érdemes megemlíteni:

1. Rózewicz sajátos politikai körülmények között alkotott, beírta magát a gazdag irodalmi hagyománnyal rendelkező szocialista realista riportszerzők közé – elég a szovjet-orosz alkotókat megemlíteni, például Isaak Babelt, Nikolaj Ostrowskit vagy Theodor Pliviert.
2. A második világháború után sok olyan riportszerű irodalmi alkotás jelent meg Lengyelországban, amely a háború borzalmait írta le – például Seweryna Szmaglewska: *Dymy nad Birkenau* [Füst Birkenau fölött], Pola Gojawiczyńska: *Krata* [A rács], Zofia Nałkowska: *Medaliony* [Emlékérmek], Gustaw Herling-Grudziński: *Inny świat* [Más világ].
3. Műfajilag olyan egyszerű riportról van szó, amely politikai, társadalmi és erkölcsi ügyeket érintett az új rendszert építő államra vonatkozóan. Itt a legjobb párhuzamos példa Ksawery Pruszyński: *Podróż po nowej Polsce* [Utazás az új Lengyelországon át] című riportsorozata.⁷
4. Végül, de nem utolsó sorban: Rózewicz műve az auschwitzi témájú szépirodalmi alkotások közé tartozik.

Jan Paławski (2005: 15) szerint a szépirodalmi riportot az alábbiak jellemzik: 1. külön bevezetés, időnként a választott téma indoklásával; 2. a hangsúlyok megfelelő elhelyezése; ilyenkor a szöveg kompozíciója kerül előtérbe, nem pedig a kognitív funkciója; 3. a tartalom dramatizálása a megfelelő kompozíciós megoldások révén; az alkalmazott nyelv autotelikus jellemzőire történő utalás; 4. a feltűnő megoldások.

Ha a fentebb bemutatott jellemzők felől nézzük Rózewicz szövegét, akkor láthatjuk, hogy *A magyar nyelvóra* műfajilag egyértelműen a szépirodalmi riportok közé tartozik. A szöveget az ún. természetes kompozíció jellemzi. A cselekmény menete megfelel a természetes, kronologikus rendnek; a történetmondás visszaemlékező jellegű; az idő folyamatossága jelölve van; a cselekmény megválasztását a

⁶ Maga a szöveg magyarul is megjelent 1982-ben Rózewicz: *Kirándulás a múzeumba* című kötetében Csevenitsz Jolán és Gimes Romána fordításában.

⁷ A felsorolt műveket Paławski (2005: 7–17) alapján említem.

természetes dramatizálás indokolja; a szöveg struktúrája zárt. *A magyar nyelvóra* szövege tartalmilag négy részből áll.

1. A főszereplő bemutatása. A riport főszereplője dr. G. Anna, aki a Kertész utcában lakik. Rózewicz a főszereplő személyét egy nagyon rövid, egyszerű mondatban mutatja be az olvasónak. Aztán a Kertész utca lírai leírása következik, amelyben ezt a pesti utcát egy szürke, növénytelen, betonkanyonnal hasonlítja össze, ahol lent súlyos, forró levegő van, fent pedig az égen füsttel kevert felhők vonulnak. A fiatal ösztöndíjas hetente háromszor látogatja meg – ahogy ő nevezi – Anna nénit. Magyarul köszön neki, rossz magyar kiejtéssel, ám ez csak könnyed mosolyt csal Anna néni arcára. Továbbá az is kiderül, hogy Anna néni rövidlátó, ezüsthajú tanárnő, aki nemcsak németet, angolt és franciát tanít a különféle minisztériumokba került munkásoknak és földművelőknek, hanem magyart is azoknak a külföldieknek, akik azért jöttek, hogy megismerkedjenek az új Magyarország életével. Azonnal kiderül, hogy a poliglott Anna néni maga is szorgalmasan tanul oroszul, mivel tervei szerint négy hónap múlva már ezt a nyelvet is tanítani fogja. A tanárnő egyébként megvitatta az orosz kiejtését a fiatal lengyelrel. Csak ebben a részben találhatunk olyan elemeket, amelyek egyértelműen jelzik az olvasónak, hogy a riport cselekménye az ötvenes évek világában játszódik.
 2. A magyar nyelvóra menete. Az óra Anna néni szobájában zajlik. Az óra kezdetén a tanárnő néhány szót vált a postással. A beszélgetés kiváló alkalmat ad a költőnek, hogy alaposan megnézze a szoba berendezését. A tanuló a nap fényénél észrevesz egy olajfestményt, egy fiatal nő portréját. Az óra folytatódik. Mivel a költő nem beszél magyarul, tanárnője pedig lengyelül, a német nyelvet használják közvetítő nyelvként. Egyszer csak hirtelen csend lesz. A tanárnő rápillant a fiatal nő képére. Ez a húgom – mondja. Még egy szó hallatszik: Auschwitz. Ebben a pillanatban a magyar nyelvóra félbeszakad.
 3. A tartalom átfordulása és dramatizálása. Anna néni elmeséli családjá szomorú történetét a fiatal Rózewicznak. Elmeséli, mi történt Budapesten 1944-ben. Elmondja, hogy Magyarországról összesen fél millió zsidót vittek el. Erre a fiatal ember beszámol arról az auschwitzi látogatásáról, amelyre 1949-ben került sor. Rózewicz kiválóan fokozza a drámai haungulatot:
Auschwitz. Oświęcim. Voltam ott s láttam. Voltam az oświęcimmi Állami Múzeumban. Jegyet váltottam, hogy átlépjem az Arbeit macht frei feliratú kaput. [...] Most mindezt elmesélem Anna néninek. Sorban leírom az épületeket és a termeket, amelyekben elhelyezték a meggyilkoltak után maradt tárgyakat. Elmesélem a kefe-, bögre-, púdertartó-, borotvaecsetbalmokat. [...] Leírom az óriási nőbajgömböt – ennyi maradt a több száz kilós anyagból, amelyet egy gyárba szállítottak, Bajorországba (Rózewicz 1953: 33).
- A tanuló folytatja az elbeszélést, megemlítve a csalódott amerikai turistánőt, aki szerint a kiállítás nem volt túlságosan attraktív.

4. Megoldás. A tanuló monológja után csönd lesz. Annak ellenére, hogy még negyed óra hátra van, a nyelvóra nem folytatódik. A búcsúzásnál elmarad a szokásos mosoly. Az ajtó bezárult után csak az asszony lassú, távolodó lépteit lehet hallani.

Mindezek alapján az ismertetett szöveget be lehet sorolni Rózewicznek az ún. auschwitzi szövegei közé, amellyel együtt Drewnowski (2002: 97) azon megállapítását is cáfolni lehet, hogy a *Kirándulás a múzeumba* Rózewicz egyetlen auschwitzi prózai műve lenne.

Műfailag *A magyar nyelvóra* megfelel szépirodalmi riport műfaji elvárásainak. Megtaláljuk az önálló bevezetést (Anna néni leírása) csakúgy, mint a cselekmény dramatizálását (Anna néni rövid családi története, valamint a költő auschwitzi látogatása). Beszélhetünk a magyar nyelvről, mint az autotelikus nyelvről. A szövegben a következő magyar szavak szerepelnek a német és a lengyel megfelelőjükkel együtt: *kiáltás* – *der Schrei* – *krzyk*; *szárny* – *der Flügel* – *skrzydło*; *füst* – *der Rauch* – *dym*; valamint *fecske* – *die Schwalbe* – *jaskółka*, *patak* – *der Bach* – *potok*. A megoldásban a két szereplő viszonya megváltozik. Addig szívélyes, de voltaképpen semleges tanár–tanuló viszonyról lehetett beszélni, az elhangzott vallomások után a szereplők viszonya átalakul, barátiává válik. A búcsúzástól kezdődően közös múltjuk van.

4. Visszatérve az ötvenes években magyar és lengyel állam által közösen kijelölt célok teljesüléséhez, két dolgot leszögezhetünk: 1. Az ígéretes tervek ellenére Tadeusz Rózewicz mégsem lett a magyar irodalom lengyelországi népszerűsítője. 2. Életművében azonban mégiscsak vannak olyan magyar témájú szövegek az ötvenes évekből, amelyek érdekes adalékokkal egészítik ki Rózewicz irodalmi tevékenységének ezt a korai szakaszát, akár csak a korszak lengyel–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatainak történetét.

Irodalom

- Drewnowski, Tadeusz 2002. *Walka o oddech, bio-poetyka o pisarstwie Tadeusza Rózewicza*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Fast, Piotr 2003. *Realizm socjalistyczny w literaturze rosyjskiej*. Universitas, Kraków.
- Lapiński, Zdzisław – Tomasik, Wojciech 2004. *Słownik realizmu socjalistycznego*. Universitas, Kraków.
- Molnár István 1976. Tadeusz Rózewicz magyar témái. *Tiszatáj* 12: 83–86.
- Możejko, Edward 2001. *Realizm socjalistyczny Teoria. Rozwój. Upadek*. Universitas, Kraków.
- Paclawski, Jan 2005. *O reportażu i reportażystach*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, Kielce.

Révai József 1952. *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra Kiadó, Budapest.

Rózewicz, Tadeusz 1951. *Czas, który idzie*. Czytelnik, Warszawa.

- Różewicz, Tadeusz 1952. *Wiersze i obrazy*. Czytelnik, Warszawa.
- Różewicz, Tadeusz 1953. *Kartki z Węgier*. Czytelnik, Warszawa.
- Różewicz, Tadeusz 1954. *Równina*. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Różewicz, Tadeusz 1955. *Srebrny kłos*, Czytelnik, Warszawa.
- Standeisky Éva 2005. *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*. 1956-os Intézet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest.

H. Tóth István—Radek Patloka*

TÚNÓDÉS A SZLENGRŐL A MAGYAR NYELV ÉVÉBEN

1. Bevezetés

Kazinczy Ferenc korától jelentős változáson ment keresztül a magyar nyelv. Ezt a tényt az irodalmi nyelv és a nyelvjárások változásai is bizonyítják. Még szembetűnőbb változásokat tapasztalunk, ha bizonyos nyelvi rétegek, például a csoportnyelvek anyagát tanulmányozzuk. Ebben különösen hatékony segítséget nyújthatnak, csak példaként említve: Balogh Robert, Csányi Vilmos, Egressy Zoltán, Garaczi László, Grecsó Krisztián, Parti Nagy Lajos, Tokaji Zsolt, Varró Dániel és mások alkotásai. Aki a szleng napi forrongására kíváncsi – akár csak a felszínen, akár a mélység összefüggései vonatkozásában – kattintson a google kereső segítségével a *szleng* szóra, s máris valóságos terület, terület, asztalkám élményben lesz/lehet része.

A csoportnyelvek körébe tartoznak az *életkori nyelvváltozatok* (elsősorban az ifjúság nyelve), az *argó* (alvilági elemek, titkos csoportok közösségi nyelve, például a tolvajok nyelve) és a *szleng* (Kövecses 1998). Rögtön itt sorakoznak olyan alapvető kérdések, amelyekre választ szükséges adnia a nyelvtudománynak: a nyelvelmélet szakembereinek éppúgy, mint a nyelvváltozatok, a stílusfejlődési tendenciák kutatóinak, továbbá a magyart idegen nyelvként tanítóknak.

Lássuk ezeket a megkerülhetetlen kérdéseket!

Mi a szleng? Kik a szleng használói? Hol használják a szlenget? Elfogadott-e a szleng? Melyik közlésmódban alkalmazzák a szlenget? Melyik beszédstílusban fordul elő a szleng? Milyen a szlenget alkalmazónak a viszonya a közlés témájához? Milyen a szlenget alkalmazónak a viszonya a nyelv rendszeréhez? Milyen gondolkodásmód tükröződik a szleng által? Hogyan fejezi ki az igazságot a szlenget alkalmazó? Milyen a szleng szó- és kifejezőkészletének az esztétikuma? Hogyan alkalmazhatók a szleng szavai és kifejezései a társadalomban? Milyen beszédcselekvéseket

* H. Tóth István PhD, vendégtanár, Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága, david228@freemail.hu; Radek Patloka, műfordító, Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága, raado@email.cz

végzünk a szlenggel? Mi a szleng alkalmazásának a kommunikációs célja? Honnan eredeztethetőek a szleng szavak és kifejezések? (Kövecses 1998).

Ezekre és hasonló kérdésekre, problémafelvetésekre speciálkollégium keretében (H. Tóth 2009) és szakdolgozati kutatásban (Patloka 2009) magunk is keressük a válaszokat.

Jelen dolgozatunkban a magyar nyelv évében végzett szakirodalmi szemezgetésünk, a magyar nyelvváltozatok körében tett vizsgálódásunk körvonalait adjuk közre. Erőteljesebben láttatjuk jelen írásunkban, hogy stilisztikai szempontokból miképpen vélekedünk a szleng nagyarányú térhódításáról (Patloka 2008a, b).

2. A csoportnyelvekről

A csoportnyelvek szakkifejezés magába foglalja: a **szaknyelveket**, a **bobbinyelveket** (sportágak, játékok, szórakozásfajták stb. szókészletét), az **életkori nyelvváltozatokat** (elsősorban az ifjúság nyelvét), az **argót** (alvilági elemek, titkos csoportok közösségi nyelvét, például a tolvajok nyelvét), a **szlenget** (Fazakas 1991).

Nyelvtörténeti adatokból tudjuk, hogy a magyar nyelvben a 18. század utolsó évtizedeiben jelent meg először az **argó**, másképpen a **tolvajnyelv**. Már ekkor gyűjtötték az alföldi **zsiványnyelvet**, a 19. századtól kezdve pedig időről időre megjelentek tolvajnyelvi, diáknyelvi gyűjtemények. A korabeli bűnügyi hatóságok állították össze az első fennmaradt szójegyzéküket, amely a bűnözők sajátos kifejezéseit rendszerezte. Ezt a gyűjteményt később újabbak követték. Az idő tájt „nyalavi nyelv” elnevezéssel illették a bűnözők titkos nyelvét, amely a mai argó (tolvajnyelv [jassznyelv]) őse volt. A ma is használatos **megrubáz** ('megver') például már akkor élt (Zolnay–Gedényi 1996).

Az a legmarkánsabb nyelvészeti vélemény, hogy vidéki keletkezésű a tolvajnyelv, amely a 19. század végén vegyült el a német tolvajnyelvvvel (a *rotwelsch*-sel) a világvárossá fejlődő Budapesten. A tolvajnyelv sajátosságait feltáró kutatásokból tudjuk, hogy a budapesti argó 20%-ában magyar elemű volt, és bár később jelentősen magyarosodott, megőrizte az idegen elemeit a héber-jiddisből, a cigányból és a németből. Vannak olyan nézetek a magyar nyelvészetben, melyek szerint az argó számos elemét letompítva, társaságban alkalmazhatóvá a szleng tette, ezt igazolják a *csaj* ('lány'), *dumál* ('beszél, nagyon mondja a magáét'), *kaja* ('ennivaló'), *meló* ('munka'), *pasas* ('férfi'), *pia* ('ital') stb. szavak is (Kiss 1963).

3. A szleng értelmezése

Mi is tulajdonképpen a **szleng**? A szleng a nagyvárosokban kialakuló, alvilági elemekből átvett szavakkal tarkított nyelvváltozat, valamely társadalmi réteg, csoport sajátos szóhasználata (Bárczi 1932).

A magyar és más nyelvészeti munkák szerint a szleng fogalma nem egyértelmű kategória, mivel ez a szakkifejezés más formákban és más-más jelentésrétegben található meg a szakirodalomban. A nyelvészekről függetlenül azonban él a minden-

napok használatában is az *argó*, a *jassznyelv*, a *szleng* és a *zsargon* terminus technicus (Fábián 1996).

A probléma bonyolultabbá válik azért is, mert: hová is tartozik az *ifjúsági nyelv*? Fábián Pál az általa végzett kutatás nyomán azt állítja, hogy a csoportnyelvek között létezik, és napjainkban vív ki magának nagyobb jelentőséget és „nyelvi terület”-et ez a nyelvréteg: „(...) Ezek a rétegnyelvek természetesen nem külön nyelvek, hanem a nemzeti nyelvnek kevésbé önálló, csak szókészletileg különböző kiágazásai” (Fábián 1996: 478).

Az *ifjúsági nyelv*nek a zsargonról való különbözőségét ebben látja Kovalovszky Miklós: „Ennek a nyelvi elkülönülésnek az indítóoka és ösztönzője nem annyira a titkosság (...), mint a tolvajnyelvben, hanem inkább a csoport összetartozásának és a csoporthoz tartozásnak, beavatottságnak a kifejezése” (Kovalovszky 1967: 67).

Az *Orosz szleng szótár* szerzői, Juganov és Juganova ezt a megállapítást lényegében kiegészítik azzal, hogy az ifjúsági nyelv egy belépőjegy a beszélgetők közegebe. De ennek a belépőjegynek nem praktikus célja van, mint a tolvajoknál, ez csak egy úgynevezett „kollektív játék” (Juganov–Juganova 1997). Él olyan nyelvészeti felfogás is, miszerint az ifjúsági nyelv egyértelműen a zsargonhoz (szlenghez) tartozik annak alapján, hogy legfontosabb jellemzője az elkülönülés. Az igaz, hogy ez jellemző a tolvajnyelvre, a katonazsargonra, sőt a szaknyelvekre is, ám a további elkülönülés, illetőleg csoportosítás nehézséget okozhat a tudósoknak.

Érdekesen bánnak az *ifjúsági nyelv* fogalommal a magyar szerzők is. Egyértelmű, megnyugtató, lényegre törő definíciót nem találni, inkább körülíró, részletező elemzések láttak eddig napvilágot. De ennek a sokkal részletesebb problémafeltetésnek az eredménye az, hogy világosan átláthatók az ifjúsági nyelv jellemzői. Több kutató megegyezik abban, hogy nagyon fontosnak tekinthető az argó, a zsargon, a szleng, illetőleg ifjúsági szleng vagy ifjúsági nyelv szakkifejezések elkülönítése (Kardos–Szűts é. n.).

Viszonyulhatunk úgy is az ifjúsági nyelvhez, hogy azt általánosan megértett, tehát nem egy társadalmi csoport kiváltságának nevezzük (Patloka 2008c).

Az ifjúság nyelvét nem tekinthetjük egy sajátos iskolai nyelvnek. Helytelen lenne úgynevezett iskolai szlengről vagy diákzsargonról beszélni, mert ezzel korlátoznánk a funkciójában, ebben az esetben csupán az iskolai élet elnevezéseire értődne, holott az ifjúság nyelve, különösen a világháló térhódításának köszönhetően kiterjed lényegében az élet egészére (Hoffmann 1996).

A társadalmi rétegződés és a nyelvi norma kérdéseit kutatók arra a megállapításra jutottak, hogy az úgynevezett argó ma már ismertebb az ifjúság előtt – elsősorban a szépirodalom kifejezőmódjának a drasztikus változásai következtében s más okok miatt is, természetesen –, mint korábban, de talán még nem tartunk azért ott, hogy ennek a két nyelvi rétegnek a jellemzői egybeolvadtak volna (Tolcsvai 1988).

Az ifjúsági nyelv szókészletét több nyelvészeti és nyelven kívüli tényező határozza meg.

Ha azt állítjuk, hogy a szleng a köznyelvnek egyik kiágazása, akkor az így alakult szleng szavak neologizmusoknak nevezhetők, és ettől a szóalkotástól nem távoliak a metafora, a metonímia és a szinekdoché mint névátviteltípusokkal teremtett sza-

vak, kifejezések. A jelentésbeli átalakításokkal hű képet adnak a mai fiatalok a képzetársító képességükről, nyelvi leleményességükről, vagy éppen annak sivárságáról. Legtöbbször a tárgykép hasonlóságán alapuló metaforikus és/vagy metonimikus változtatást helyezik előtérbe, illetőleg ilyen mintákat követnek (Sipos 1988). Minden, ami körülveszi a fiatalokat, aláveti magát az átalakulásnak.

Nehéz megadni a választ az alapkérdésre: mi a szleng? Kizárásos alapon közelítjük meg a fogalmat a legbiztonságosabban. A szleng nem nevezhető nyelvjárásnak, mert a szleng frazeológiájának zömét önkényes, tudatos szóalkotások teszik ki. De nem nevezhetjük argónak sem, ugyanis mára eljutottunk oda, a szleng nem csak a társadalmon kívül álló, másképpen: alvilági életet élők szókincsét jelenti (Parapatics 2008). Parapatics Andrea nem tartja se zsargonnak, sem kizárólag diáknyelvnek, és nem fogadja el Bárczi Géza „pesti nyelv” megjelölését sem. A szleng a lényegét tekintve inkább olyan jelenség, amely a beszédhelyzettel függ össze. Informális, bizalmas társalgásban, oldott légkörben szívesen fűzzük beszédünkbe, írásunkba is a szleng sokszor igen találó, vagy netán vicces, gyakran azonban vulgáris elemeit.

A témakörök nagyon különbözőek: ember, testrészek, nő, férfi, iskola, egyetem, barátság, szerelem, fiú–lány viszony, gyermek–szülő kapcsolat, táncház, rendőrök, járművek, hajviselet, ruházat, étkezés stb. Az életnek ezekkel a jelenségeivel az ifjúság is naponta összeütközik. A szabályos, mindennapi élet ellentételeként a fiatalok módosítják legtöbbször a nyelvüket. Ennek a módosított nyelvnek az a feladata, hogy a már megkopott nyelvi elemeket helyettesítse szokatlanul merész, élénk, stilisztikai szempontból gyakran vulgárisnak tetsző szavakkal (H. Tóth–Patloka 2009).

4. A szleng és a mindennapi nyelvhasználat

A metaforikus, metonímiás átvivés a tárgynak vagy jelenségnek a legtipikusabb, legérdekesebb tulajdonságát érinti. A fiatalok a fantáziájukban lazakká válnak, másképpen: „elengedik magukat” (Sipos 1988). Például a néhány éve nagyon divatos cipőt, amit egy világhírű cég bocsátott ki, a szilárd, masszív alakja miatt a magyar ifjúság *terepjárónak* nevezte. Vulgárisabb elnevezése *szartaposó*. Az olyan mindennapos használati tárgyat, mint például az *öngyújtó*, az ifjúság a maga módján humorosan alakította át *zsebzsánára* az 1979-ben Magyarországon történt zsanai gázkitörés analógiája alapján.

Ezekon a példákon is látható, hogy a metaforikus, asszociáló szóalkotás a különböző népek szlengjében hasonló is lehet, különösen látható ez a testrészeknek a szleng által való megnevezése alapján (Péter 1980). Mivel az emberi testrészek mindenhol alakra egyformák, mindig sok hasonló metaforikus megnevezést hívnak életre. Például a magyar szlengben a fejet *dinnyének*, *diónak*, *kókusznak*, *golyónak*, *töknek*, *töksinek* nevezik. A csehben és az oroszban is a fej megnevezései közt több kifejezés a főzelék- vagy gyökérnövény témához kapcsolódik: *tykev* ('tök' – a csehben) *тыква* ('tök' – az oroszban), *blávka* ('káposztafej' – a csehben, de ez a cseh nyelvben nem gyakori), *кочан* ('káposztafej'), *kokos* ('kókusz' – a csehben), *кокос* ('kókusz' – az oroszban). Mikor ebben a gömbölyű formájú *fűrészporrak-*

tárban feltehető az *agy*, akkor a metonímia alapján a *fej* a magyarban már *észtemető*, a cseh nyelvben *čajník*, *konvice* ('teáskanna'), vagy *kotel* ('bogrács'). Ám ezeket a cseh szlengben általánosan nem használják.

A funkción, cselekvésen alapuló metonimikus átvivés a magyarban a szemből *kuklyukot* ('kukucsáló lyukat'), a szájból *etetőt*, *csicsergőt*, *fecsegőt*, a fülből *kagylót*, *radart* hozta létre, vagy a *parabola* kifejezést használja. A cseh szlengben a szem megfelelője a *bulvy* ('kukucsálók, bámulók'), a *száj* ('zabáló, csicsergő') a csehben inkább a *dr ka*, a *tlama*, esetleg a *chlebarňa* ('pofa'). Az orosz szlengben a szem *гляделки*, *гызелки*, *зырки* ('kukucsálók, bámulók'), a *száj* *хавальник*, *говорильник* ('zabáló, csicsergő'), a *fül* *локаторы* ('radar/parabola').

Az osztályzatok metaforikus átvivései között közkedveltek a magyar szlengben az *elégtelen* elnevezései: *karó*, *bot*, *fa*, *fenyőfa*, *egyenese ötös*, *kard*, *törzs* stb.

A szlengben több eufemizáló szó is a tolvajnyelvből származik, például: *megfúj*, *meglovasít*, vagyis 'ellop', ami a cseh nyelvben *seknout*, *štipnout*, tulajdonképpen 'meglábosít', az oroszban *стырить*, *слямзить*, *приделать ноги*, ugyancsak 'meglábosít'. Ha *fűz valakit*, azaz *igyekszik rábeszélni valamire*, az oroszban *подбуть* ('kivág').

Az eufemizáló kifejezéseknek a jelentőségét a szlengben (a zsargonban) Reformatzskij úgy hangsúlyozta, hogy az eufemizálást tartotta a szleng (a zsargon) szóalkotás fő módszerének. Az eufemizálás nemcsak a trágár, vulgáris kifejezéseket helyettesíti, hanem a normális köznyelvi vagy szépirodalmi szavakat is (Reformatzskij 1996). A *táncolra* azt mondja a magyar szleng, hogy *billeg*, *ráz*, *csörög*, *rázza a bolbákat*, az a csehben *trást se* ('remeg'), *bejbat zadkem* ('mozgatja a fenekét'), *klepat se* ('rángatózik'), az oroszban *трястуть* ('remeg'), *двигать попой* ('mozgatja a fenekét'), *депзаться* ('rángatózik') stb. (Nedzveczkaja 1999).

Azt, hogy *valaki valaminek a batása alatt áll*, így fejezi ki a magyar szleng: *el-dobom az agyam (valamitől, valami miatt)*. Azt, hogy 'valaki nagyképpüsködik', azt a magyar szleng ekképpen mondja: *adja a bankot* stb. (Kis 1992).

Tokaji Zsolt: *Hová mennek a kacsák?* című lázadásregényében a középiskolások úgy beszélgetnek egymás között, ahogyan a következő részlet is példázza:

(...) Ezen talán Bogi és Vince rökönödött meg a leginkább, nem értették, miért akar Zek ilyen gonosz játékot űzni Katával. A lány azonban már eldöntötte, hogy teljes mértékben ki fog állni Zek mellett, mert bármi legyen is a célja, a fiú sohasem fogja őt cserbenhagyni. Inkább lesz a cinkosa, mint a beparázott áldozata, és azt is tudta, hogy csupán saját magán múlik, melyiket választja.

– A lófaszt! – kiáltotta Nagybé, és nagy ívben a magasba dobta kinyújtott karjait, hogy lemondóan vagy elismerően Zek felé legyintsen. – Dumálj már itt össze-vissza! Jó, lebet, hogy ha stírólném Katát, azon még nem basznád fel magad, de ha mondjuk, megdugnám?

– Ha megdugnád? – tűnődött el Zek, a bangja pedig a csajokat bugyijukból ki-hámozó száraz és komor volt. – Ha Kata is akarná, örülnék neki. Ha Kata nem akarná, és te megerőszakolnád, megölnélek. Ha Kata akarná ugyan, de te nem elégítenéd ki, megvernélek. Szóval, kurvára nem mindegy, hogyan dugnád meg. De féltékeny nem lennék! (...)

Ez a nyelvi stílus, amely számos olvasó ízlését borzolhatja, kétségtelenül a mindennapok világából való: zaklatott, jövőt kereső, önmagukat megismerni akaró, csalódott, értékvágyó és értékekre nem nagyon találó emberek szókincséből, vagyis ízig-vérig a ma emberének a világlátását mutatja. Szokatlan? Bizonyos értelemben szokatlan. Ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy az egyes generációk, így az előtünk haladók s a maiak is, keresték, keressük a gondjaik, az élethelyzeteik, a problémáink nyelvi megfelelőit. Az ember mindig is keresi az örömeihez, a gondjainkhoz illő szókincsét. Hogy darabosabbnak látszik a mostani? Milyen a világ, amelyben élünk?

Ennek a Tokaji-regénynek a cseh nyelvi és cseh nyelvű környezetbe helyezésékor a vulgáris kifejezések megfelelőit a műfordítói alkotómunka mellett nem egyszer izgalmas bűvárkodással kellett és lehetett összegyűjteni, válogatni, alkalmazni. Érdekes, mindenképpen tanulságos tapasztalatokhoz lehetett jutni a *Hová mennek a kacsák?* fordításakor (Patloka, 2008d). Az a nyelvezet, amelyet Tokaji Zsolt használt ebben, a második regényében, bizonyítja, hogy ma már testes szótárba szedhető a gyermek–szülő világot bemutató, körülrajzoló szókincs.

5. Összefoglalás

Dolgozatunk szakirodalmi háttérét és példaanyagát a magyar nyelv évében a fentiekben rendezve most tovább adjuk más nyelvészeknek, hogy az elmélet és a nyelvhasználat felől szemlélve mások is hagyjanak egy-egy lenyomatot, vagy erőteljesebb rendezőelvet a magyar szleng kortörténeti és/vagy nemzetközi összehasonlító kutatásában.

Irodalom

- Bárczi Géza 1932/29. A „pesti nyelv”. Magyar Nyelvtudományi Közlemények.
- Fábián Pál 1996. A szóképzés. In Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Universitas, Budapest.
- Fazakas István 1991. *Jasszok, zsarók, csfkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argósztár*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Hoffmann Ottó 1996. Szóalkotási módok a 10–14 évesek ifjúsági nyelvében (Szóképzés). *Magyar Nyelvőr* 120: 294–301.
- H. Tóth István–Radek Patloka 2009. *Kettős tükrök* (A stílusról magyarul – a magyarról stílusosan). Károly Egyetem, Prága.
- H. Tóth István 2009. *Maďarský slang*. <http://www.seminar-stredoevropskych-studii.cz>
- Kardos Tamás és Szűts László é. n. *Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság?* Ciceró Kiadó, Budapest.
- Kis Károly 1963. *A mai magyar tolvajnyelv*. Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest.
- Kis Tamás 1992. *Bakaduma. A magyar katonai szleng szótára*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kovalovszky Miklós 1967. Az ifjúság nyelvéről. *Valóság* VI/5:67.
- Kövecses Zoltán 1998. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nedzveczkaja, Jekatyerina 1999. *Egy-két gondolat a magyar és az orosz ifjúság nyelvéről*. (Előadás) IFUSCO, Pécs.

- Parapatics Andrea 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Patloka, Radek 2008a. Az „Elveszett” Balogh Robert. *Prágai Tükör* 67–69.
- Patloka, Radek 2008b. Szembenezés Tokaji Zsolttal a „Hová mennek a kacsák?” című regénye alapján. *Prágai Tükör* 71–76.
- Patloka, Radek 2008c. Tokaji Zsoltról és kamaszairól a „Hová mennek a kacsák?” című regénye alapján. *Könyv és Nevelés* 64–71.
- Patloka, Radek 2008d. *Tokaji Zsolt: Kam chodij kacbny?* – a Magyar Könyv Alapítvány 2008. évi Babits Mihály műfordítói pályázatának nyertes műfordítása.
- Patloka, Radek 2009. *A szleng a műfordítás szemszögéből* (készülő szakdolgozat). Károly Egyetem Filozófia Fakultása, Prága.
- Sipos Pál 1988. *Ifjúsági nyelv – familiáris köznyelv*. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 867–874.
- Tokaji Zsolt 2006. *Hová mennek a kacsák?* Korona Kiadó Kft, Budapest. 150–151.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1988. *Társadalmi rétegződés és nyelvi norma (a bizalmas stílus mai magyar nyelvbeli terjedéséről)*. In Kiss Jenő–Szűts László: *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 969–975.
- Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Реформатский А. А. 1996. *Введение в языкознание*. Под редакцией В. А. Виноградова. Аспект Пресс, Москва.
- Юганов–Юганова 1997. *Словарь русского сленга*. Сленговые слова и выражения 60–90-х годов. Под редакцией А. Н. Баранова. Метатекст, Москва.

Imke Rulik*

HIBAELEMZÉS KÖZTES NYELVI KERETBEN

1. Bevezetés

A magyar nyelvet általában rendkívül nehéz nyelvnek tekintik. A nehézségek az indoeurópai nyelvet beszélők számára főleg a magyar nyelv finnugrisztikai sajátágaiból adódnak. A Jyväskyläi Egyetem 1999-ben a *Hungarologische Beiträge*-ben egy külön számot szentelt a magyar nyelv elsajátításának nehézségeinek bemutatására, különböző (lengyel, francia, német, norvég, olasz és angol) anyanyelvű tanuló szempontjából. A szerzők általában az anyanyelv és a magyar nyelv tipológiai különbségeit okolták az interferenciákért, különösen a magyar nyelv agglutináló mivoltát, vagyis például a főnévi és igeragozási paradigmákat, a mondatban kapcsán az alanyi és tárgyas ragozást, a szórendet, az igekötők sajátosságait és a *habeo*-konstrukció hiányát.

Azt hiszem, hogy a nyelvtani alapokat megtanulva, a fő nehézségek, amelyekkel a tanuló hosszú ideig fog küzdeni, a szórend nehézségeiből akadnak.

A korpuszom 18 fogalmazásból áll, amelyeket a 2007/2008-as tanévben egy volt ösztöndíjas a Balassi Intézetben, a hungarológiai képzés keretében házi feladatként írt. A hallgató A2-es szinten tanult. Ebben a csoportban a tanulók már rendelkeznek alapfokú magyar nyelvismerettel. A 18 fogalmazás képzí a megvizsgálandó nyelvi anyagot, továbbá még öt osztályterembeli fogalmazás áll rendelkezésemre (egy novemberi fogalmazás, a Balassi Intézet decemberi félévi vizsgálója és két áprilisi fogalmazás). Abból indulok ki, hogy a szórend az év során a célnyelvi normákhoz fog közeledni. A hangsúlyos mondatok szórendje viszont csak bizonyos mértékig lesz elsajátítva.

A tanuló német anyanyelvű, finnugrisztika és orosz szakos a Hamburgi egyetemen, és tapasztalt nyelvtanuló. A finnugrisztikán belül főként finnül és udmurtul tanul, kétszer egy hónapig volt nyári egyetemen Udmurtiában. Később kisebb finnugor nyelvekkel is foglalkozott. Ebből adódik, hogy neki mint a legtöbb a magyart mint idegen nyelv tanulónak nemcsak világos elképzelései vannak a nyelvtanulás

* Imke Rulik, a Balassi Intézet, Hungarológia Tagozatának volt hallgatója, aki záródolgozatként készítette a most közzétett írást. (A szerk.) imre.rulik@hamburg.de

folyamatáról, tempójáról stb., hanem ráadásul már két nem indoeurópai nyelvet is tanult: genetikailag és tipológiailag a magyarral rokon nyelveket. Kérdéses azonban, hogy a más finnugor nyelvcsaládhoz tartozó nyelvekből fakadó nyelvtani tudása milyen mértékben tudja könnyíteni, gyorsítani vagy elősegíteni a nyelvelsajátítás folyamatát. A finn és az udmurt nyelv igen távol állnak a magyartól. Ezenkívül a tanuló két évig magyar nyelvórákra járt, amelyeken megtanulta a magyar nyelvtan alapjait. A Hamburgi Egyetemen nem kommunikációs célzatú szakképzés folyik, azaz a hangsúly a nyelvtani formák megértésén, megtanulásán nyugszik.

A következőkben először elméleti alapon a köztes nyelvel, a hibaelemzéssel és az íráskészséggel foglalkozom, majd a gyakorlati részben a fogalmazások fő sajátosságait fogom tárgyalni.

2. Elméleti összefoglaló

2.1. A köztes nyelv

Larry Selinker (1972) vezette be az *interlanguage* fogalmát.¹ Ez a hipotézis azt feltételezi, hogy a második nyelv elsajátítása során a tanuló kialakít egy specifikus nyelvi rendszert, amely nemcsak az anyanyelvből és a célnyelvből tartalmaz elemeket, hanem azoktól független nyelvi elemeket is. A köztes nyelv jellegzetességei visszavezethetők öt pszicholingvisztikai folyamatra: transzfer más nyelvekből, transzfer a tanításkörnyezetből, tanulási stratégiák, kommunikációs stratégiák és túláltalánosítás. Ezen az öt folyamaton kívül Selinker szerint a *fossilizáció* egy további fontos jelensége a köztes nyelvnek. *Fossilizációk* olyan elemek a köztes nyelvben, amelyek nem felelnek meg a cél nyelv normáinak, azonban stabil jellegűek a köztes nyelvben, azaz fennmaradnak függetlenül a további tanulás-ráfordítástól. A tanuló úgyiszlóván megreked a nyelvelsajátításban, és ezek a hibák bármely nyelvi síkon előfordulhatnak. Bizonyos körülmények között (központosulás új nyelvi formákra, affektív tényezők) látszólagos kijavított fossilizálódható struktúrák „visszacsúszhatnak” a köztes nyelvbe. A szociális és affektív tényezőktől, valamint a személyiségtípustól függően az idegen nyelvben való továbbhaladás már nemigen (vagy a korábbinál jóval nagyobb idő- és energiaráfordítással) remélhető.

Ha a köztes nyelv specifikus nyelvi elemei visszavezethetők a tanuló anyanyelvére, vagy más, a tanuló által elsajátított idegen nyelvre, **transzferről** beszélünk. Negatív transzfer interferenciaként jelenik meg, pozitív transzfer megkönnyíti a nyelvelsajátítást. A kontrasztív elemzés keretében vizsgálták az anyanyelv szerepét a nyelvelsajátításban, és megkíséreltek prognosztizálni transzferlehetőségeket és interferenciajelenségeket. Azonban nem volt fenntartható az a hipotézis, hogy minél jobban eltér az L1 és az L2 egymástól, annál nehezebb megtanulni a második nyelv-

¹ A 70-es évektől más kutatók is foglalkoztak ezzel a koncepcióval, l. például. Corder (1967) *Transitional Competence*, Nemser (1971) *Approximative System*, Raabe (1974) *Interimsprache*, Vogel (1990) *Lernersprache*.

vet. A mai kutatások eredményei szerint, az anyanyelv inkább akkor eredményez hibákat, ha az L1 és az L2 jelenségei túl közel állnak egymáshoz („degree of similarity”), vagy ha a tanuló a kommunikációs cél elérésének érdekében hiányos L2 ismeretek az anyanyelvre való támaszkodásával helyettesíti (Ellis 1985).

A **transzfer a tanításkörnyezetből** azt jelenti, hogy nem megfelelő gyakorlatok vezethetnek köztes nyelvi jelenségekhez, például gyakran az figyelhető meg, hogy az osztálytermi oktatásban a tanár nem javítja ki a tanuló kijelentő mondatait emelkedő intonációval.

Selinker szerint a tanuló akkor használ **tanulási stratégiákat**, ha nem rendelkezik megfelelő nyelvi tudással, sok esetben ez a nyelvi rendszer egyszerűsítését jelenti. O'Malley et al. (vö. Edmondson–House 2000: 237) a tanulási stratégiákat három kategóriára osztották: metakognitív stratégiákkal a tanuló tervezi, ellenőrzi a tanulási tevékenységeit, kognitív stratégiák esetében a tanuló kívülről tanul szabályokat, szavakat, a kontextusból ráhibázik jelentésekre, azaz a tanuló maga kitalál szabályokat, megvizsgálja és revidálja ezeket, végül szociál-affektív stratégiákat alkalmazva a tanulók egymásnak segítenek a nyelvelsajátításban.

A tudatos nyelvi elemek transzferálása az anyanyelv tartalmából, szerkezeteiből a célnyelvbe **kommunikációs stratégiának** tekinthető. A tanuló kényszerítve van az anyanyelv struktúráira történő támaszkodásával a hiányos célnyelvi ismereteinek helyettesítésére, ami azt feltételezi, hogy a tanuló először észleli a kommunikációs problémát. Ettől a transzfer fogalmomtól el kell határolni a transzfer interferenciakénti (l. fent) definícióját. Az automatikusan történő transzfer az anyanyelvből interferenciaként jelenhet meg a köztes nyelvben, azaz előbbi probléma észlelés nélkül, az abból adódó jelenségek a köztes nyelvben szisztematikusan és rendszeresen fordulnak elő, ellenben a transzfer mint stratégia egyedi jelenség (vö. Biró 2008). Kasper (vö. Edmondson–House 2000: 239) felosztja a kommunikációs stratégiákat receptív és produktív stratégiákra, továbbá az utóbbit redukálási stratégiára és aktív problémakezelési stratégiára. A redukálási stratégia alkalmazásakor a tanuló kiegészíti, feladja, megváltoztatja a kommunikációs célját; a problémakezelési stratégia azonban segíti a tanulót a cél megvalósításában a hiányos célnyelvi ismeretei ellenére.

A célnyelvi elemek **túláltalánosítása** vezethet jellegzetes köztes nyelvi formákhoz. Ez nem csak grammatikai jelenségekre vonatkozik, ahogy például szokás az angolra illetően a *past tense -ed* morféma túláltalánosítását említeni (*be goed, What did he intended to say?*). Maróti (2005) a kommunikációs hatékonyság kapcsán kifejti, hogy az idegen ajkú bizonyos nyelvi formákat gyakrabban használ anyanyelvűekhez képest, például a kérésekkel kapcsolatban a *légyszíves* + főnévi igenév formát a nyelvtanuló korábban megtanulja, mint a megfelelő felszólító formát, úgyhogy még haladó szinten is inkább a *légyszíves* szókapcsolattal fejezik ki kéréseit, holott az anyanyelvűek inkább a felszólító módot alkalmazzák ebben a beszédaktusban.

A köztes nyelv egyik jellegzetessége az áthatolhatósága. A szabályok, amelyek egy adott pillanatban a tanuló nyelvtudását képezik, változtathatóak, hasonlóan minden természetes nyelvhez. Mivel a tanuló köztes nyelve állandóan változik, a

köztes nyelv dinamikus jellegű. A tanuló egyfolytában revideálja, kiegészíti a nyelvrendszert, úgyhogy a köztes nyelvi állapotok egymásra rétegződve és egymásba átmenve egy köztes nyelvi kontinuumot képeznek. A köztes nyelv rendszeressége abból fakad, hogy a tanuló L2 performanciája szabályokon alapul. A kutatók feltételezik, hogy a köztes nyelvi kontinuum nem újrendező, hanem újjáalkotó, vagyis a tanuló nem helyettesíti apránként az anyanyelvi struktúrákat a célnyelviével, hanem lassan alkotja a célnyelvi szabályrendszert hasonlóképpen, mint a gyermek az anyanyelv-elsajátításban. Morfématanulmányokkal próbálták alátámasztani a természetes sorrendet az elsajátítás folyamán (vö. Ellis 1985: 50 kk.).

A köztes nyelv szabályossága nem abszolút, hiszen ugyanarra a jelenségre több szabály létezhet egymás mellett a köztes nyelv kialakulása során. Ebből fakadóan a tanuló többféle grammatikai variációval kifejezheti ugyanazt a nyelvi tartalmat. A köztes nyelvek sokkal több változékonysággal bírnak a természetes nyelveknél. Ez a változékonyság lehet rendszeres. Ekkor a variációt külső tényezők befolyásolják, tudniillik létezik variáció kontextustól függően, és létezik egyéni variáció. Az előbbi vagy lingvisztikai, vagy helyzeti kontextusban érvényesül. A rendszertelen variációk közé sorolják a *szabad variációt* és a *performancia variációját*. A helyzeti kontextus hat a tanuló nyelvi kifejezésmódjára, azaz a stílusbeli variációira. A lingvisztikai kontextus meghatározza, hogy a tanuló különböző lingvisztikai kontextusokban különböző grammatikai formákat használ annak ellenére, hogy ugyanazt a formát kellett volna használnia. A szabad variáció akkor fordul elő, ha függetlenül a kontextustól a nyelvtanuló többféle grammatikai formát használ ugyanarra a nyelvi tartalomra, azaz a tanuló nem tesz különbséget a forma és funkció között, főleg új lingvisztikai jelenségek elsajátításakor.

Egy nyelvtanuló köztes nyelvei a feladattípusoktól függően eltérnek egymástól. A Tarone-féle elemzés szerint az önkéntelen beszéd (*vernacular style*) az, amikor a tanuló nem figyel különösen a performanciája helyességére, ez tehát a legrendszerszerűbb stílus. Más stílusokban a feladattípus előidéz egy olyan stratégiahasználatot a tanulóban, amely egy más performanciát idéz elő. Például több benne az anyanyelvi transzfer, az egyszerűsített köztes nyelvi formák, és a csak haladóbb szinten megtalálható formák egyaránt (Ellis 1985). Ezt a tényt kell figyelembe vennünk az adott korpusz elemzésénél.

2.2. A hibaelemzés fogalma

Amióta létezik nyelvtanítás, azóta van hibaelemzés is. A nyelvtanár a nyelvtanuló hibáin megállapíthatja, hogy a tanuló megtanulta-e a grammatikai szabályokat vagy nem. Két hibát szokás megkülönböztetni: a *tévesztés (mistake)* csak „nyelvbtlás”, amelyet a tanuló fáradtságból, figyelmetlenségből vagy izgatottságból követ el, és maga is ki tudna javítani; a másik a *tényleges hiba (error)*, amelyet a tanuló rendszeresen elkövet. Vagy azért, mert nem ismeri a helyes formát, vagy azért, mert azt hiszi, hogy a helyes formát használja. A hiba a nyelv minden szintjén előfordulhat, azaz van kiejtési, nyelvtani, lexikai és nyelvhasználati hiba. Ha a hiba csak apró, ak-

kor *belyi hibáról* beszélünk, ha a hiba lehetetlenné teszi a nyilatkozat megértését, akkor *globális hibának* nevezik (vö. Bárdos 2000: 219 kk.)

A tradicionális hibaelemzés célja az volt, hogy pedagógiai szempontból a nyelvtanítási anyagokat, feladatokat a rendszeresen előforduló hibák szerint rendezzék, azaz megállapították a hibák súlyosságát.

A hibaelemzés nem próbálja kideríteni, hogy a tanuló miért, mikor, milyen hibákat követett el. A hangsúly inkább a hibák lingvisztikai csoportításán van. A tanuló nyelvhasználatának köztes nyelvi elemzése pedig azzal foglalkozik, hogy milyen pszicholingvisztikai tényezők befolyásolják a tanuló performanciáját. Ha megvizsgáljuk egy tanuló hibáit, egy alapvető dilemmával állunk szemben: a nyelvi produktumból próbálunk nyelvi folyamatokra következtetni.

2.3. Az íráskészség

Hagyományosan négy alapkészségről beszélhetünk. Ezek a beszéd és az írás, valamint a hallás és az olvasás. Az írás a beszéd mellett produktív készség. Bárdos (2000: 104) csoportosítása szerint az írás, valamint a beszéd a közlés vagy a kommunikációs készség szintjéhez tartozik, amely magában foglalja a hallás- és olvasásértés készségszintjét is. Az íráshoz szükséges a nyelvtani továbbá az alaktani és a mondattani szabályok követése, szociolingvisztikai szinten a célhoz, a témához és a közönséghez való alkalmazkodás, a szövegalkotási technikák használata, valamint végül különböző stratégiák az értelmesség érdekében (Bárdos 2000: 149).

Az írást gyakran nevezik a négy nyelvi készség közül a legkomplexebb területnek. Kognitív folyamatról van szó, mely magában foglalja a tervezés, fogalmazás és ellenőrzés részkészségeit. Az idegen nyelven történő írás közben a tanuló gyakorolja a szókincshasználat biztonságát, elősegíti a nyelvtudatosságot és általános kognitív és kreatív készségeket.

3. Hibaelemzés

A szövegek elemzésénél figyelembe kell venni, hogy a tanuló nyelvtudása egy hét alatt gyorsan fejlődhetett a heti 28 nyelvóra és a második nyelv környezete miatt. Ezért minden egyes szöveget egy-egy köztes nyelvi állapotnak tekinthetjük, amely ideálisan az idők során egyre inkább közeledett a célnyelvi normákhoz. Azonban az egyes szövegek túl rövidek ahhoz, hogy elég nyelvi anyagot találjunk az egyes köztes nyelvi állapotok részletes leírásához. Ezért szeretnék a következőkben néhány számomra feltűnő jelenséget tárgyalni, amelyekről megállapítottam, hogy egy bizonyos mértékig rendszeresen fordulnak elő.

3.1. A magánhangzók

A fonémákkal kapcsolatban feltűnik, hogy egyrészt a rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetése nehéz, a rövid *a* és rövid *o* különbség észlelése szintén az. Az összecserélések azonban nem rendszerszerűek, de szerintem érdemes néhá-

nyat megemlíteni. A rövid *a* kiejtése németül leginkább hasonlít a nyitott *o*-ra, azért nem csoda, hogy a tanuló a fogalmazásokban gyakran összecseréli az egyiket a másikkal (*[1] 9 *kaptom*, [3] 41 *utaztom*, [4] 143, 146, 145, 156, [13] 251 *korácsony*, [7] 108 *lakásamat*, [7] 113 *tanfolyomat*, [18] 341 *osztálytársom*, [17] 322 *hamarason*, [5] 81, 83 *gyokran*, [2] 33 *boldogobb*, 34 *vidámobb*, [11] 215 *legfontosobb*, [18] 343 *legjobbokhoz*). Látszik, hogy az összecserélés nem korlátozódik az előhangzókra. A előhangzók kapcsán feltűnik, hogy *ö*-re végző szavaknál gyakran az *ö* az előhangzó többes számú toldalékoknál (*[1] 11 *nősök*, [3] 43 *kövök*, [9] 148 *libabőrösök*), viszont nem a **mezőken*, *erdőken* ([6] 94) szavaknál. Azonkívül gyakori az *a*, *á* és az *e*, *é* összecserélése (pl. *[1] 6 *mernők*, [II] 384 *mérnöki*, [1] 12 *el (él)*, [14] 256 *együttelés*, [14] 273 *kértjében*, [III] 414 *szérdán*, [II] 375 *feléségem* (3x), [10] 162 *tártják*, 168 *hiabávaló*, [17] 320 *pánaszkodnak*). A következő négy példánál a hosszú magánhangzó azért jött létre, mert a tanuló a szóhatárt a birtokos személyjel egyes szám harmadik személye után vélte (*[1] 5 *a bátyám néve S.*, ® [7] 108 *igenévéken*, [1] 9 *a göndör hajám*, [11] 195 *az ejszak részék*).

3.2. A névelők

A németben általában gyakrabban használják a határozatlan névelőt, mint a magyarban. Ezért érdekes, ha a nyelvtanuló a magyarban nem tesz határozatlan névelőt ott, ahol a németben kellene. Ezekben a példákban az adott főnév egy azonosítatlan egyedet jelöl ki a fogalomkörből.

- [2] 29 *Tebát meggyújtott <egy> gyufát*,
- [2] 30 *Meggyújtott <egy> új gyufát*
- [II] 375 *A feléségem ?????<egy> egészséges, 3,5 kg-os fiút szült.*
- [10] 177 *az izraeli miniszterelnök Olmert Ehud és a palesztin miniszterelnök Abbász Mahmúd között létrejön <egy> békeszerződés.*

Az ellenkező eset is előfordul, azaz a határozatlan névelő fölösleges, mert nem jelöl ki egy egyedet a fogalomkörből.

- [III] 412 *A beköltözés előtt kell fizetnie egy-kauciót,*
- [IV] 419 *Tegnap előtt fordultam egy orvoshoz,*
- [10] 163 *A teniszezőnő Szávay Ágnes révén Magyarország fog aranyérmet győzniszerézni egy aranyérmet,*

Feltételezhetjük, hogy az utóbbi mondatok anyanyelvi transzfert példáznak, az előbbieket pedig azért jöttek létre, mert a tanuló túláltalánosította azt az elvet, hogy a magyarban ritkábban tesszük ki a névelőket. A következő példák alátámasztják ezt a feltevést, mert itt hasonlóképpen nincs határozott névelő ott, ahol a németben lennie kellene. Az utolsó három példában hiányzó határozott névelő abból adódhat, hogy a tanuló inkább *keleti tájakban*, *déli tájakban* akart kifejezni, azaz nem az egész 'déli területen', hanem valamerre 'dél felé'.

- [7] 116 *Nem néztem volna meg új helyeket, hanem járnék mindig ugyanazokban <a> kávézóokban, találkoznék mindig ugyanazokkal <az> emberekkel és beszélgetnék mindig ugyanazokról <a> témákról*
- [15] 179 *Bringázzunk <az> egyetemre!*
- [13] 253 *pl. a reformáció napja október 31-én, ami főként <a> keleti részeken érvényes ünnepi nap, a „Szent Három király“ napját pedig <a> **déli részekben** ünneplik.*
- [11] 187 *A kelták <a> **dél részén** letelepültek,*

3.3. A birtokos konstrukció

A birtokviszony területén az idegen ajkúnak főleg a többes számú birtokos okoz problémát. A birtokviszony egyes számú birtokos esetében ennek a tanulónak egyáltalán nem jelent problémát, több birtokos esetében sem. A tanuló általában azt tanulja, hogy a magyarban a többséget csak vagy a birtokon, vagy a birtokoson kell jelölni, azaz *az ő házuk*, vagy *a szülők háza*. A nyelvhasználatban (illetve ebben a fogalmazásban) pedig jóval gyakoribb az az eset, hogy a birtokos nem mint birtokos jelzőként szerepel a mondatban, hanem valamilyen más mondatrészi szerepben áll. A tanuló tehát túláltalánosítja a “takarékoság” elvét (Korchmáros 2006: 82), és megjelennek a következő szerkezetek:

- [14] 259 **a felnőtt gyerekek pedig törődtek a szüleivel, amikor idősebb és beteges lettek.*
- [14] 260 **A felnőtt gyerekek általában kb. 20 éves **korában** kiköltöznek,* (ld. továbbá [14] 258, 263, 272)
- [11] 214 **A késői középkorban a királyok a **batorolmát** vesztek el, a fejedelmek pedig erősítették a **befolyását** és a **batarolmát**.*
(ld. továbbá [5] 85, [12] 226, 229, [16] 298, [18] 345)

Azonban az első fogalmazásban még előfordul az ellenkező eset:

- **Legutóbb, amikor az egész család gyűlt össze, a nagyszüleim az ötvenedik házassági évfordulójukat ünneplikötték, de ez már nagyon régen volt.*
Ezt a mondatot pedig legalább háromféleképpen lehet kijavítani, az első kijavítás a nyelvtanaré.
- *Legutóbb, amikor az egész család összegyűlt, a nagyszüleim az ötvenedik házassági évfordulóját ünnepeltük, de ez már nagyon régen volt.*
- *Legutóbb, amikor az egész család összegyűlt, a nagyszüleim(-nek az) ötvenedik házassági évfordulóját ünnepeltük, de ez már nagyon régen volt.*
- *Legutóbb, amikor az egész család összegyűlt, a nagyszüleim az ötvenedik házassági évfordulójukat ünnepték, de ez már nagyon régen volt.*

Azt látjuk, hogy az első kijavításban a kreatív igeforma *ünneplikötték* a többes szám első személyben áll, a harmadikban pedig többes szám harmadik személyben, következetesképpen a *nagyszüleim* az első mondatban a birtokos jelző, a harmadik mondatban viszont az alany. Nem tudhatjuk, hogy melyik a tanuló által szándékolt

jelentés, hogy *(mi) ünnepeltük-e*, vagy a *nagyszüleim ünnepelték-e*, de úgy érvelhetünk, hogy a toldalék *ünnepliköttek* az utóbbi mellett szól. A tanulónak aligha volt világos a különbség a kettő megoldás között, illetve hogy ez hogyan befolyásolja a mondat szerkezetét. Mivel átalakították a mondat szerkezetét úgy, hogy a többes számú birtokoshoz jön az egyes számú birtok személyjele, ráadásul a tanuló valószínűleg az órán szintén megtanulta az *a nagyszüleim báza* formáját,² a tanuló jobb tudás híján addig tesz ki majdnem minden többes számú birtokos mellett egyes számú birtokot, amíg nem tanult jobbat a nyelvórán. Ez feltehetőleg a 12. fogalmazás előtt volt, mert ez az első szöveg, amelyben megint találkozunk ezzel a formával. Csak hogy ott sem konzekvens a használata. A második példa azt mutatja, hogy az ilyen jellegű birtokviszonyok kifejezése alighanem már többé-kevésbé fossilizálódott a tanuló köztes nyelvében.

- [12] 228 **[A tanárok] A diákokat soha sem dicsérik, mert azt gondolják, hogy az eredményei még megjavíthatók. Ezért egyik diák soha sem kap egy ötöst, a tanárok nagyon szigorúan értékelik a diákok teljesítményét. A tanárok pedig csalódottak lesznek, mert azt hiszik, hogy a tanulók nem elég igyekeznek.*
- [17] 313 **Ha különön tekintik a fiúk és a lányok szokásukat,*

Röviden összefoglalva a mondottakat megállapíthatjuk, hogy a birtokviszony kifejezésénél nemcsak a célnyelvi anyag túláltalánosításáról beszélhetünk, hanem a tanítás környezetéből adódó transzferről is.

3.4. Az igeragozás

Az igeragozásnál a német anyanyelvűnek a tárgyas/alanyi ragozás okozza a legtöbb gondot, hiszen ez egy teljesen új kategória számára. Ezenkívül a nyelvelsajátítás elején a komplex igerparadigma tanulása főleg az első hetekben nehéz.

Az első három fogalmazásban ezért még elég sok hibát találunk az igeragozásra vonatkozóan. Jellemző, hogy az adatközlő inkább alanyi ragozást használ ([2] 25, 30, 31), bár két mondatban feltűnik, hogy az első mondatrészben még tárgyas ragozást használ, a második mondatrészben viszont már nem ([2] 26, 34). A tárgyas/alanyi ragozásról elmondhatjuk, hogy a tanulónak elméletileg világos a használata, csak gyakorlatilag *lapses* fordulnak elő (pl. [16] 301). Ráadásul tárgyas ragozást használ ott, ahol nincs is tárgy ([2] 22, 26, 33 *A kis lány gondolkozotta arra,...*). Egy másik jellegzetesség, hogy a tanuló az első három fogalmazásban még nem sajátította el a létigével való tagadást.

- [1] 4 **A nagyszüleim, sajnos, **nem** életben **vannak**.*
- [3] 50 **bogy válaszonia kell, bogy **nem** otthon **van**, amikor a skót óriás kérdez tőle.*
- [3] 51 **Tebát a feleség mondta a skót óriásnak, bogy a férje **nem** otthon **van**,*

² Például a második fogalmazással kapcsolatban **Az úton végigment és a házak ablakaikba benézett.*

A második fogalmazásban túláltalánosítja azt a szabályt, hogy a múlt idő ragja *t*-vel kezdődik ([2] 19 *laktott*, 25 *ültnek*, 26 *kaptott*), ami viszont nem vonatkozik *sz-* vagy *z*-vel végző igékre. Bár az újabb fogalmazásokban még vannak ragozási hibák, ezek már nem rendszerezsek.

Ami viszont majdnem minden fogalmazásban előfordul, az elmaradó igekötő, mégpedig legtöbbször a befejezettséget jelölő igekötő, például a *megismerkedni* kapcsán:

- [4] 65 **mert már <meg>ismerkedtem a csomog kedves emberrel*,
- [7] 115 **Ha nem jöttem volna Budapestre, nem ismerkedtem volna <meg> úgy sokat és kedves új emberekkel*.
- [2] 380 **Ott ismerkedtem <meg> a mostanai feléségemmel*,

A többi alaktani hiba nagyobbra csak szórványosan fordul elő, mint például a előhangzó hiánya néhány olyan igénél, amely két mássalhangzóra vagy hosszú magánhangzóra végződik ([11] 200 *jelentte*, [11] 189 *alapították*, [II] 380 *tölttem*, [V] 445 *töltték*, [V] 460 *tekinttek*).

A *Bringázzunk egyetemre!* című fogalmazásban (15.) egy érdekes jelenség figyelhető meg az igemód használata kapcsán.

- [15] 287 **Ha már holnap az egyetemisták **kezdenek** kerékpárral jönni az egyetemre, többi munkások példát **vehetnek** rólunk*.
- [15] 290 **Képzeljétek el egy várost, ahol csak biciklisták lennének, milyen friss lenne a levegő, vége lenne a kocsival zsúfolásig megtelt utcának, a parkoló helyett **építhetnek** új parkot, **ültethetnek** sok fát*.

Azonban nem lehet egyértelműen megmondani, hogy pontosan hol rejtőzik a hiba forrása. Első látásra egyszerűen azt mondhatnánk, hogy a tanuló a feltételes mód helyett kijelentő módot használt, habár majdnem az egész szövegben helyesen használta a feltételes módot. Kézenfekvő lenne azt mondani, hogy a tanuló egyszerűen ezekben a mondatokban feladta a képzeletbeli feltételes helyzetet, és egy reálisat képzelt el. Egy másik lehetséges magyarázat az lehetne, hogy a tanuló azt vélte, hogy a feltételes mód többes szám harmadik személye a kijelentő móddal formailag egyezik, hiszen a felszólító mód jele *-ne* valameddig megvan az igeformában, csak nem figyelve a többes számhoz kellő hosszú magánhangzóra (*-ná/-né, -aná/-ené*), és a *kezd* igénél az előhangzóra.³

A magyarban csak három igeidő van, ellentétben a német hat időformával. Azért feltehetnénk, hogy egy német anyanyelvűnek nem nehéz a magyar igeidők használá-

³ Máshogyan szintén magyarázható a kijelentő mód használata, tudniillik ha feltesszük, hogy a *-bat/-bet* képző átvette a feltételes mód funkcióját. Németül formailag ugyanis nem annyira éles a különbség *könnte/kann* között, holott persze szigorúan véve az egyik kijelentő és a másik feltételes mód, de a nyelvhasználatban elmosódik a különbség. Mivel a többi szövegben nem találni több példát a ható igék használatára feltételes szöveggörnyezetben, nem lehet eldönteni, melyik a „helyes” magyarázat.

lata. Ennek ellentmond a következő két példa, amely azt mutatja, hogy a magyarban máshogyan fejezik ki az időviszonyokat. A tanuló ott is múlt idővel helyettesítette a magyarban hiányzó közelmúltat, ahol a kontextus jelen időt igényelt volna.

– [6] 97 **Szükségem van változatosságra, pl. amikor télen már 3 hónapja esett a hó, vágyom melegebb időre.*

– [6] 100 **És amikor nyáron már 3 hónapja süttött a nap és elég lett a napozás, örülök, amikor az idő hidegebb lesz és kiszedbetem a gyapjú pulovereimet.*

3.5. Egyeztetés

Az egyeztetéssel kapcsolatban egy jelenséget tapasztalhatunk, tudniillik amikor a melléknévi állítmány vagy a ragozott ige nem egyezik a többes számú alánnyal.

– [5] 84 **De vannak emberek, akik el akarja batárolni magát más emberektől és ezért rendkívüli öltöznek*

– [5] 86 **Vizont vannak emberek, elsősorban a fiatalok alatt, akik akarja mutatni a rubájával a tartozását egy bizonyos csoporthoz*

– [6] 93 **a napok hosszabb és melegebb lesznek*

– [14] 259 **a felnőtt gyerekek pedig törődtek a szüleivel, amikor idősebb és beteges lettek*

– [V] 453 **Mivel korábban nem annyira sok szórakozási lehetőség volt, az emberek jobban foglalkoztak egymással, együtt vallalt valamit vagy játszottak*

Látszik, hogy az utolsó kettő mondatban csak egy ige áll egyes számban, a többi viszont többes számban. Ezek a jelenségek nem rendszerűek (l. [12] 229-232), de nyilvánvalóan jellemzik a nyelvtanulót.

3.6. Szórend

A magyar SOV típusú nyelv, ellentétben a német SVO szórenddel. A magyar szórend a németnél kevésbé kötött, és az agglutinációs mivoltából fakad, hogy a magyarban a jelek, képzők és ragok meghatározzák a szavak mondatbeli szerepét. Ezért a magyar mondatban a szórend által kifejezhető a mondat hangsúly, azaz „a mondat kommunikatív csúcspontja” (Korchmáros 2006: 301). A mondat hangsúly a fókuszpozíción nyugszik, amely az állítmányon vagy az állítmány előtti mondatrészleten van. A fókuszpozíciótól függ a fókuszos, tagadó, és kérdő mondatok lehetséges szórendje, és ami az idegen ajkúnak még tovább nehezíti a nyelvtanulást: az igeekötő elválása nyomatékos mondatokban. De a német anyanyelvűnek sajnos nagyon nehéz megállapítania, hogy egy mondat mikor nyomatéktalan, és ha nyomatékos, akkor hol van pontosan a mondat hangsúly.⁴

A következő mondatok példázzák a problémát, mégpedig abból a szempontból csoportosítva, hogy a tanuló az ígét inkább SVO vagy SOV szórendbe állította-e.

⁴ Papp (1999) részletesen tárgyalja a szórendi nehézségek elsajátítását az angol anyanyelvűek szempontjából.

1. táblázat. A ige előrevonása

1	4 Nekem van csak egy bajadon fiútestvérem <u>van</u> 14 mert mindenki lakik -messze <u>lakik</u> egymástól
2	19 Lakott -a szüleivel <u>lakott</u> 22 Gondolta -arra <u>gondolt</u> , hogy 26 A kis lány gondolkozotta -arra <u>gondolt</u> , hogy
3	45 ezen a parton <u>lakott</u> egy óriás, aki épített kövvel -ezt az utat <u>építette</u> Skóciába a tenger felé
4	68 abol van egy vár a 13. századból és egy palota, amit építettek -a 14. században <u>építettek</u> a hegység lábán 74 Tebát gyere <u>hamarosan</u> hozzám, nagyon szeretnék vendegül látni, nekem elég van a helyem <u>van</u>
5	80 el kell ismernie, hogy a külső játszik -fontos szelepet <u>játszik</u> az életben.
6	94 Amikor a levelek hullanak és borítják a földön, nagyon szeretek sétálni -mezőken és érdőken keresztül- <u>sétálni</u> . 96 mert a legjobban szeretem -az évszak váltakozását <u>szeretem</u> 99 Amikor tél után a természet újra kezdődik -növekedni és virágozni <u>kezd</u> . 102 De ez a körülmény nem szabad tartani -túl sokaig <u>tartania</u> .
7	107 Nem tanulnék -magyarul <u>tanulnék</u> , hanem gondolkoznék -finn és udmurt főnév és melléknév igenéveken <u>gondolkoznék</u> . 109 Ha nem jöttem volna Budapestre, nem mondtam volna fel a lakásamat Ham-burgban, hanem még mindig laknék a lakótársammal <u>laknék</u> 114 abol tanulhatom -magyar néptáncot <u>tanulhatok</u> . 116 Nem néztem volna meg új helyeket, hanem járnék -mindig ugyanazokban kávé-zókban <u>járnék</u> , találkoznék -mindig ugyanazokkal emberekkel <u>találkoznék</u> és be-szélgetnék -mindig ugyanazokról témákról <u>beszélgetnék</u> .
8	126 A film főszereplője, Petya, szokott találkozni -a Moszkva téren <u>szokott találkozni</u> a baverjaival, 128 Azonkívül a banda elad -hamisított vonatjegyeket <u>ad el</u> 139 aki <u>magyar szempontból</u> elmesélve szeretni tudni a rendszer változás tapasztalatjáról <u>elmesélt magyar szempontból</u> .
9	144 ami tartott -színházi előadástól táncbemutatóig <u>tartott</u> 154 a táncosoknak kell lenniük -nagyon mozgékonyak és izmosak <u>kell lenniük</u>
10	163 A teniszezőnő Szávay Ágnes révén Magyarország fog győzni egy aranyérmet <u>szerezni</u> 167 amelyet ebben az évben tártnak -Belgrádban <u>tartanak</u>
11	194 és szláv törzsek kiderültek -a manapsági keleti Németországba <u>kerültek</u> 196 768-ban kiderült -a frank birodalom trónjára <u>került</u> . 205 Heinrich IV. nyilvánította -a pápát leváltottnak <u>nyilvánította</u> . 208 Egy bíres király közülük volt -Friedrich I <u>volt</u> .
13	238 a „Német egyenség napja“, amelyiket ünneplik -október 3-án <u>ünneplik</u> . 239 Ez az ünnepi nap létre jött -1990-ben <u>létre jött</u> . 248 Régebben a fát állították fel -a szűz lányok háza előre <u>állították fel</u>

14	<p>262 Városokban a fiatal emberek szoktak egyedül vagy lakóközönségben <u>szoktak lakni</u></p> <p>267 hanem a gyerek úgy lehet kötni szoros kapcsolatot <u>köthet</u> a nagyszüleivel,</p> <p>272 nem akarnak lakni ugyanabban a házban <u>lakni</u>,</p> <p>273 hogy két ház építve van egy teleken <u>építve</u>,</p>
15	<p>287 Ha már holnap az egyetemisták kezdenek kerékpárral <u>kezdenek</u> jönni az egyetemre,</p>
16	<p>299 Szeretnénk nyaralni a Balatonszentgyörgyön július 12.-15.e között <u>Szeretnénk nyaralni</u>,</p> <p>301 Mivel a kutyánkat is vinni szeretnénk, mert nem tudunk otthon bagyni, akárok érdeklődni <u>akarok</u>, hogy van-e lehetőség, hogy hozzatjuk magunkkal <u>hozzuk</u>.</p>
17	<p>316 Ha tekintjük például a Harry Potter világszerte sikerét <u>tekintjük</u></p>
18	<p>329 Most már egy hónappal ezelőtt költöztem a családommal Magyarországra <u>költöztem</u></p> <p>336 minden szem előtt dobányoznak a marihuánás-cigarettát és szétosztanak valamilyen pirulát is osztogatnak</p> <p>340 A drogfogyasztással kapcsolatban áll a beszerzési bűnözés is <u>kapcsolatban áll</u>.</p> <p>340 Amikor ellopták a mobiltelefonomat már a harmadik nap, elmesélte egy osztálytársom <u>elmesélte</u>, hogy az övét tavaly ötször ellopták el az övét tőle.</p> <p>347 vállvonogatva mondta, hogy az első marihuánás-cigit kapta az apukájától <u>kapta</u>.</p> <p>349 ahol az iskolában tanítják az általános szaktárgyakat <u>tanítják</u></p>
I	<p>359 Szervezem a bulit a jövő szombaton, november 17-án, <u>szervezem</u></p> <p>360 A buli kezdődik nyolckor <u>kezdődik</u> és gondoltam arra <u>gondoltam</u>,</p> <p>363 Fel szét fogok asztani egy papírt, abova mindenki felírhatja, mit fog hozni magával <u>hozni</u>, így megnézzetünk, vmiről mi még hiányzik <u>még</u>.</p> <p>364 Természetesen kell javasolni egy közös ajándékot is <u>kell javasolni</u>. Gondoltam egy könyvre <u>gondoltam</u> Magyarországról</p> <p>365 A könyvben nagyon szép fényképek vannak és kerül 2400 ft-ba <u>kerül</u>.</p> <p>366 mindenkinek kell fizetni 300 ft-ot <u>kell fizetni</u>.</p>
II	<p>375 A feléségem szült egészséges, 3,5 kg-os fiút <u>szült</u>.</p> <p>380 azután pedig Tabitira, ahol tölttem 10 évet <u>tölttem</u>.</p> <p>381 Két évvel ezelőtt visszaköltöztem Magyarországra, mert a lányom nem jött ki az anyukával és inkább akart élni velem és a mostobaanyjával <u>akart élni</u>.</p> <p>383 Találtam új munkahelyet is, az előbbi foglalkozásomról, a mérnöki munkáról, teljesen lemondtam, a monstanai foglalkozásom pedig idegenvezetéssel <u>van</u> kapcsolatban van</p> <p>386 Szervezek budapesti látogatásokat <u>szervezek</u> olyan idegenek számára, akik akarják tapasztani a várost nem turistaként <u>akarják megtapasztani</u>,</p> <p>389 de talán a következő negyvenéves érettségi találkozóval fog sikerülni <u>fog</u></p>
III	<p>375 A feléségem szült egészséges, 3,5 kg-os fiút <u>szült</u>.</p> <p>380 azután pedig Tabitira, ahol tölttem 10 évet <u>tölttem</u>.</p> <p>381 Két évvel ezelőtt visszaköltöztem Magyarországra, mert a lányom nem jött ki az anyukával és inkább akart élni velem és a mostobaanyjával <u>akart élni</u>.</p> <p>383 Találtam új munkahelyet is, az előbbi foglalkozásomról, a mérnöki munkáról, teljesen lemondtam, a monstanai foglalkozásom pedig idegenvezetéssel <u>van</u> kapcsolatban van</p> <p>386 Szervezek budapesti látogatásokat <u>szervezek</u> olyan idegenek számára, akik akarják tapasztani a várost nem turistaként <u>akarják megtapasztani</u>,</p> <p>389 de talán a következő negyvenéves érettségi találkozóval fog sikerülni <u>fog</u></p>

IV	<p>375 A feléségem szült egészséges, 3,5 kg-os fiút <u>szült</u>.</p> <p>380 azután pedig Tabitira, ahol tölttem 10 évet <u>tölttem</u>.</p> <p>381 Két évvel ezelőtt visszaköltöztem Magyarországra, mert a lányom nem jött ki az anyukával és inkább akart élni velem és a mostohaanyjával <u>akart élni</u>.</p> <p>383 Találtam új munkahelyet is, az előbbi foglalkozásomról, a mérnöki munkáról, teljesen lemondtam, a monstanai foglalkozásom pedig idegenvezetéssel <u>van kapcsolatban van</u></p> <p>386 Szervezek budapesti látogatásokat <u>szervezek</u> olyan idegenek számára, akik akarják tapasztani a várost nem turistaként <u>akarják megtapasztani</u>.</p> <p>389 de talán a következő negyvenéves érettségi találkozóval fog sikerülni fog</p>
V	<p>434 Budapest a világnak a leggyorsabban fejlődő városához tartozott, a városban sok kávézó létre-jött létre.</p> <p>474 Ha tekintjük a családi életet <u>tekintjük</u>.</p>

2. táblázat. Az ige hátra kerülése

1	Sajnos, nem sokszor <u>látom</u> a családomat látom
2	<p>23 mert az édesapja dühös <u>lett volna</u> rá lett volna.</p> <p>24 végigment Az úton végigment és benézett a házak ablakaikba benézett.</p> <p>25 Látott, hogy boldog gyerekek <u>ültek</u> a nappaliban ültek.</p> <p>36 Megint feltűnt a nagymama feltűnt,...</p>
3	<p>23 mert az édesapja dühös <u>lett volna</u> rá lett volna.</p> <p>24 végigment Az úton végigment és benézett a házak ablakaikba benézett.</p> <p>25 Látott, hogy boldog gyerekek <u>ültek</u> a nappaliban ültek.</p> <p>36 Megint feltűnt a nagymama feltűnt,...</p>
5	79 Gondolom, hogy sok ember <u>igazat ad</u> a közmondásnak igazat ad , hogy
9	156 hogyan <u>segített</u> Szent Mikulás segített egy szegény családnak
10	171 harmadik szor <u>választották</u> elnöknek választották
11	<p>189 58-tól Krisztus születése előtt <u>58-tól 455-ig</u> Krisztus születése után <u>455-ig</u> a Rajna nyugati területe</p> <p>192 amelyik a 5. században <u>érte el</u> a csúcspontját elért.</p> <p>204 A 11. században az Ottonen-ház kibalt, és a Salier-ház <u>került</u> trónra került</p> <p>206 a pápa pedig <u>kivette</u> az egyházi átokat kivette a király ellen.</p> <p>213 A pestissel kapcsolatban súlyos pogromok <u>került sor</u> a zsidók ellen kiderültek, mert okolták a pestisjárványért.</p> <p>214 A késői középkorban a királyok <u>elvesztették</u> a batorolmát veszték el.</p>
12	<p>224 És nemcsak gondolja, hanem el <u>is mondja is</u></p> <p>232 de soha sem lesznek elégedettek lesznek.</p>
13	242 Kelet-Németországban pedig <u>nyilvánították</u> október 7-ét <u>nyilvánították</u> nemzeti ünnepi napnak,
14	<p>257 hogy legalább bárom nemzedék <u>lakott</u> egy baztartásban lakott.</p> <p>258 A nagyszülők figyelték a nagygyerekeit miközben a szüleinek <u>dolgozniuk kellett</u> dolgozniuk,</p> <p>268 ami lehetetlen volna, ha messze <u>lakna</u> a nagyszüleitől lakna.</p>
15	<p>285 Már nem <u>lenne</u> szükségünk lenne arra, hogy dobos fitneszstúdióban kínlódjunk,</p> <p>286 Az arcszín természetesen rozsaszínűvé válna, ritkább <u>lennénk</u> beteg lennénk és jobban <u>tudnánk</u> ismernénk a városunkat.</p> <p>288 Ha mindenki bringával <u>lenne</u> úton lenne,</p>

18	339 Ez értetetlen, miért <u>nem tesznek semmit</u> a tanárok semmit-sem tesznek <u>ellen</u> ne. 340 Amikor ellopták a mobiltelefonomat már a harmadik nap, elmesélte egy osztálytársom <u>elmesélte</u> , hogy az övét tavaly ötször <u>ellopták el az övét</u> tőle. 343 <u>az iskola fekvése</u> Egy oka annak szerintem az iskola fekvése , 345 gyakran rossz példát <u>is mutatnak is</u>
II	383 Találtam új munkahelyet is, az előbbi foglalkozásomról, a mérnöki munkáról, teljesen le- mondtam, a monstanai foglalkozásom pedig idegenvezetéssel <u>van kapcsolatban van</u> .
III	409 A szerződés <u>legalább egy évet</u> érvényes, <u>ha van</u> szüksége <u>lenne rá</u> , van lehetősége <u>hosszabb távra is</u> bérelni a szobát hosszabb távra is .
V	445 Mostanában a kulturális életben túl gyorsan változik a divat, túl gyorsan <u>látba-</u> <u>tunk</u> egy új arcot <u>a tévében látbatunk</u> , 446 amely a másnapon mint egy tiszavirág már <u>kimegy a divatból fog jönni</u> . 448 Egy háztartásban általában legalább három nemzedék élt, mindenki tekintetet vett a másokra és <u>figyeltek</u> egymásra <u>figyelt</u> . 453 Mivel korábban nem volt annyira sok szórakozási lehetőség <u>volt</u> .

Ha megnézzük ezeket a mondatokat, felállíthatunk néhány hipotézist. Az ige az első táblázatban általában a második helyen áll. Mellékmondatokban az ige gyakran közvetlenül a kötőszó, illetve a vonatkozó névmás után áll:

- [3] 45 *ezen a parton lakott egy óriás, aki ~~épített-körral~~ ezt az utat építette Skóciába a tenger felé
- [4] 68 *ahol van egy vár a 13. századból és egy palota, amit építettek a 14. században építettek a hegység lábán
- [7] 107 *Nem ~~tanulnék~~-magyarul tanulnék, hanem gondolkoznék-finn és ud-murt főnév és melléknév igenévéken gondolkoznék.
- [7] 114 *ahol tanulhatom-magyar néptáncot tanulhatok.
- [7] 116 *Nem néztem volna meg új helyeket, hanem járnék-mindig ugyanazok-ban kávézóban járnék, ~~találkoznék~~-mindig ugyanazokkal emberekkel talál-koznék és ~~beszélgetnék~~-mindig ugyanazokról témákról beszélgetnék.
- [9] 144 *ami ~~tartott~~-színbázi előadástól táncbemutatóig tartott
- [13] 238 *a „Német egység napja“, amelyiket ~~ünneplik~~-október 3-án ünneplik.
- [II] 380 *azután pedig Tabitira, ahol tölttem-10 évet tölttem.
- [II] 386 *~~Szervezek~~-budapesti látogatásokat szervezek olyan idegenek számá-ra, akik ~~akarják tapasztani~~-a várost nem turistaként akarják megtapasztalni.
- [III] 411 *A bérleti díj azaz 35.000 ft fizetendő havonta 10-ig, ráadásítva a részi felét, ami ~~lesz~~-15 000 ft lesz.
- [V] 474 *Ha ~~tekintjük~~-a családi életet tekintjük.

Ennek különböző okai lehetnek. A tanuló vagy nem veszi figyelembe a hangsúlyt, amely a kontextusból fakadt, vagy automatikusan teszi a tárgyat és a határozókat közvetlenül az állítmány mögé. Ha az alany ki van téve a mondatban, akkor az ige következik az alany után.

- [1] 14 **mert mindenki ~~lakik~~ messze lakik egymástól*
- [5] 80 **el kell ismernie, hogy a külső játszik fontos szelepet játszik az életben.*
- [6] 99 **Amikor tél után a természet újra ~~kezdődik~~ növekedni és virágozni kezd.*

Az igekötőkkel kapcsolatban észrevehetjük, hogy egyrészt eléggé gyakran válik el az igekötő az igétől ott, ahol nem lett volna szükséges:

- [1] 15 **Legutóbb, amikor az egész család összegyűlt össze*
- [8] 137 **kiderül, hogy a csoportban való összetartás megszűnik meg,*
- [10] 171 **Miután Putyin megváltoztatta meg-az alkotmányt*
- [11] 194 **A frank birodalom nagy-nyugat és közép-európa nagy részéket elfog-lalt el*
- [11] 197 **A birodalma óriási területen feküdt, de a balála után felosztották fel-a három unokája között.*
- [11] 207 **bogy megbocsásson a pápának, aki megszüntette meg-az egyházi átokat.*
- [11] 212 **A kornak a legnagyobb katasztrófája volt, amikor kitört ki-a pestis-járvány.*
- [11] 214 **A késői középkorban a királyok elvesztették a hatalmát veszték el,*

A 207-i és 212-i példa egy fogalmazásból származik, és látszik, hogy mind a kettő mellékmondat, amelyekben közvetlenül a kötőszó, illetve a főnévi névmás után jön az ige, azután az igekötő. Mivel a fogalmazásban nem szerepel több mellékmondat igekötős igével, nem tudhatjuk, hogy ebben a köztes nyelvi stádiumban általános jelenség volt-e ez a szórendi hiba. A második példában is a kötőszót tekinthetjük e jelenség okának. A többi példában a tanuló valószínűleg hangsúlyosnak vélte az ige előtti mondatrészeket. A mondat kiemelkedő részével, a fókusszal kapcsolatban érdemes a következő két példát szem előtt tartani. A szerkezetük párhuzamos: időhatározó + *tart* + tárgy/helyhatározó, az új információ viszont a második mondatban nem az időhatározó *ebben az évben* –hiszen ezt a versenyt évente rendezik meg –, hanem a helyhatározó, amelynek ezért az ige elé kell kerülnie.

- [10] 161 **Ez nem csak szököév, tebát van egy napunk több, amikor sok dolog történhet, hanem ebben az évben Augusztusban tártják az olimpiai játékokat is,*
- [10] 167 **az Eurovízió dal versenye, amelyet ebben az évben tártnak Belgrádban tartanak,*

Másrészt az igekötő gyakran nem vált el az igétől, mert a tanuló nem ismerte fel a hangsúlyos mondatrészeket.

- [2] 26 **szép volna, hogy ha valahol fel tudna felmelekszeni valahol.*
- [3] 42 **Lent a parton óriási kövek emelkednek ki a tengerből kiemelkednek,*
- [8] 138 **Azonkívül a banda elad-hamisított vonatjegyeket ad el*
- [9] 145 **Ráadásul a diákok zenéltek és énekeltek, sőt egy csoport karácsonyi dalt sőt-bat nyelven előadott elő karácsonyi dalt magyar nyelven kívül oroszul, németül és koreául is.*

- [10] 167 *Több mint 40 ország ~~részt~~ vesz részt benne
- [11] 192 *amelyik a 5. században érte el a csúcspontját ~~elért~~.
- [18] 331 *Már néhány nappal az első tanítási napom után rémülettel ~~észre~~vettem észre.
- [18] 340 *Amikor ellopták a mobiltelefonomat már a harmadik nap, ~~elmesélte~~ egy osztálytársom elmesélte, hogy az övét tavaly ötször ~~ellopták el~~ az övét tőle.
- [V] 443 *Budapest a világnak a leggyorsabban fejlődő városához tartozott, a városban sok kávézó ~~létre~~-jött létre,

Azonban nem állapíthatjuk meg, hogy az igekötő elválása általános probléma lenne ennél a tanulónál, sőt ha tagadással, vagy segédigével kapcsolatban fordul elő, a mondatok általában hibátlanok. Néhány példa:

- [2] 27 ~~abová el~~ tudott bújni.
- [6] 96 ~~élhetek egy országban, ahol csak egy vagy két évszak fordul elő.~~
- [8] 134 ~~meg kell néznie ezt a filmet.~~
- [10] 169 a világ mindkét legfontosabb országban ~~válosít~~nak meg válaszásokat,
- [10] 175 Az év közepén Koszovó ~~jelenti be a függetlenségét Szerbiától~~
- [12] 231 Egyre több házi feladat ~~adnak fel~~,
- [14] 263 általában nem térnek vissza a szülei házába,
- [17] 321 ezt a tételt ~~nem tarthatják fel~~

Egy másik nehézség a szórend kapcsán, a tagadás. Csak két mondatban nem válik el az igekötő. Az első példában az igekötő a tagadószó elé kerül. Lehet, hogy a szöveg átnézésekor a tanuló a szórendet a következő mondatból vette át.

- [2] 21 *Eléggé késő volt már, de a kis lány még ~~el~~-nem adott el minden gyufát. Gondolta arra, hogy nem tud ~~ház~~á menni addig, amíg ~~el~~ nem adott minden gyufát.
- [10] 175 *Szerbia nem ~~egyért~~ért egyért abban,
- [18] 331 *és még sem ~~teljesen~~ teljesen beilleszkedtem be teljesen az iskolai napirendbe.

Gyakran a tagadószó nem áll közvetlenül az ige előtt. Ez azért lehetséges, mert a tanuló automatikusan az olyan kifejezéseket, mint például *vminek érzi magát*, *szükség van vmire*, *elégedett van* csak pontosan ezzel a szórenddel használja:

- [4] 65 *Egyedül lakom, de nem ~~érzem~~ magányosnak érzem-magam
- [12] 232 *de soha sem lesznek elégedettek ~~lesznek~~.
- [14] 253 *Mivel korábban nem ~~volt~~ annyira sok szórakozási lehetőség ~~volt~~
- [15] 285 *Már nem lenne szükségünk ~~lenne~~-arra, hogy dohos fitnesztúdióban kínlódjunk,

Főleg a segédigékkel kapcsolatban vehető észre, hogy a főnévi igenév követi mindig a segédigét.

- [6] 94 *Amikor a levelek hullanak és borítják a földön, nagyon szeretek ~~sétálni~~ sétálni mezőken és erdőken keresztül sétálni.

- [6] 102 **De ez a körülmény nem szabad ~~tartani~~-túl sokaig tartania,*
- [10] 163 **A teniszező Szávay Ágnes révén Magyarország fog ~~győzni egy~~ aranyérmet szerezni*
- [14] 258 **A nagyszülők figyelték a nagygyerekeit miközben a szüleinek dolgozniuk kellett ~~dolgozniuk~~,*
- [14] 272 **nem akarnak ~~lakni~~-ugyanabban a házban lakni,*
- [16] 301 **Mivel a kutyánkat is vinni szeretnénk, mert nem tudunk otthon bagy-
ni, ~~akarov~~ érdeklődni akarov, hogy van-e lehetőség, hogy ~~hozhatjuk~~ magunk-
kal hozzuk.*
- [I] 363 **~~Fel~~ szét fogok asztani egy papírt, abova mindenki felírhatja, mit fog
~~hozni~~-magával hozni, így megnézzhetünk, ~~vmiről~~ mi ~~még~~ biányzik még.*

Továbbá az alábbi példákban is feltűnő, hogy a *kell* segédige a főnévi igenévvel mindig második helyen áll.

- [9] 154 **a táncosoknak ~~kell lenniük~~-nagyon mozgékonyak és izmosak kell lenniük*
- [I] 364 **Természetesen ~~kell javasolni~~ egy közös ajándékot is kell javasolni.*
- [I] 366 *mindenkinek ~~kell fizetni~~ 300 ft-ot kell fizetni.*

Nehéz kifejtetni, hogy a második táblázatban az ige miért került a mondatrészlet végére. De azért látszik, hogy itt a fő probléma a fókusz megállapítása volt (24, 156, 242, 286). A tanuló elmondta nekem, hogy tudja, hogy túl gyakran teszi az igét a mondat elejére, és mivel a mondat hangsúlyos információját az ige elé kellene tennie, gyakran minden mondatrészlet az ige elé kerül.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a tanulót erősen befolyásolta az anyanyelvi SVO szórend, azon felül bizonyos mértékben a metalingvisztikai tudása is.

A következőkben szeretnék néhány megjegyzést arról tenni, hogy a szórend a két félév során közeledett-e a célnyelvi normához. A fogalmazások összehasonlításánál feltűnik, hogy a SVO szórend inkább jellemző az első tizenhárom fogalmazásra, valamint az első kettő vizsgára. Ezért érdekes néhány fogalmazást összehasonlítani. Hogy tartalmilag és nyelvileg minél jobban hasonlítsanak egymáshoz, a kutatásomhoz az első négy vizsgaszöveget választottam, azaz a novemberi vizsga (I), a decemberi félévi vizsgát (II), és a kettő áprilisi vizsgát (III, IV).

A első és második táblázatból látszik, hogy az (I)-re és a (II)-re jellemző volt a SVO szórend, az áprilisi vizsga viszont csak néhány mondatnál szerepel a táblázatban. Eddig mindig csak a normától eltérő mondatokat néztük meg, ezért a szórend elsajátítása szempontjából fontos megállapítani, hogy állt-e valahol a tárgy az ige előtt. Az első két vizsgában nincs egy mondat sem, amelyben ez megfigyelhető lenne. A utolsó két vizsgában viszont előfordul a SOV szórend.

- [III] 404 *A konybát és a fürdőszobát közön használjuk,*
- [III] 407 *Az albérlőnek nem szabad, hogy bázállatot tartson,*
- [IV] 420 *A szakorvos először egy röntgent csinált a bátamtól,*
- [IV] 426 *Nekem tilos, hogy súlyos dolgokat emeljek*
- [IV] 428 *inkább először a másik lehetőséget próbálom.*

Egy másik példa arra, hogy milyen mértékben közeledett a szórend a célnyelvi normához, a következő kategória: hol vált el az igekötő helyesen, mégpedig nem a kategorikus szabályok esetében?⁵

[5] 81 *Gyakran az embereket a külsője alapján ítélnék meg, azért a ruhát fontosnak tartják.*

Sajnos, a társadálunkban a külső fontos helyet foglal el.

[10] 163 *A teniszezőnő Szávay Ágnes révén Magyarország fog győzni egy aranyérmel, de sajnos ez lesz az egyetlen aranyérem, egyébként Magyarország csak ezüstérmeket és bronzérmeket fog elérni.*

[10] 170 *ez az év sok változást vezet: a világ mindkét legfontosabb országban választanak meg választásokat, márciusban Oroszországban és novemberben Amérikában.*

[10] 175 *Az év közepén Koszovó jelenti be a függetlenségét Szerbiától.*

[10] 182 *Ezért a vezető ipari fejlett országok a G8 csúcstalálkozón határozzák meg hogy minden tegyenek,*

[11] 196 *(Nagy Károlynak sikerült egyesíteni a területet és 768-ban kiderült a frank birodalom trónjára.) 800-ban a római császárrá koronáztatta meg a római pápával.*

[11] 211 *A 14. században rossz termések, természeti katasztrófák és éhínség bataroztak meg az életet.*

[13] 244 *Egy másik fontos nemzeti ünnepet egyszerre több másik országban is ünnepelek meg.*

[17] 317 *Ha tekintjük például a Harry Potter világszerte sikerét, ezt a tételt nem tarthatják fel.*

Ezekben a mondatokban a tanuló észrevette a fókuszpozíciót az ige előtt. Azonkívül megállapíthatjuk, hogy főleg a tizedik és tizenegyedik fogalmazásban megjelenik a nyomatékos mondat használata. Mint fentebb mondtam, a tizenegyedik fogalmazásban ráadásul gyakori volt a szükségtelen igekötő elválása. Ezért azt mondhatjuk, hogy a nyomatékos mondat elsajátítása körülbelül fél év után kezdődött el. Sajnos a többi fogalmazásban már nem találunk hasonló szerkezeteket.

4. Következtetések

A korpusz elemzésénél kiderült, hogy a tanuló köztes nyelveiben számos olyan jelenség van, amely csak egy nyelvi állapotra volt jellemző, mint például a létigével való tagadás ([1] 4 **A nagyszüleim, sajnos, **nem** életben vannak.*), vagy a hiányzó egyeztetés ([6] 93 **a napok **hosszabb** és **melegebb** lesznek*). Másrészt foszszilizációk is előfordultak, mint például a birtokos konstrukció többes számú birtokossal ([14] 259 *a felnőtt gyerekek pedig törődtek a **szüleivel**, amikor idősebb és beteges lettek.*) A szórend kapcsán láttuk, hogy a tanuló performanciájában először majdnem kizárólag SVO típusú mondatok fordultak elő, és a SOV szórend csak las-

⁵ Azaz nem kapcsolatban tagadással vagy segédigékkel.

san alakult ki. A tanuló a kategorikus szabályokat az igekötők elválására vonatkozóan gyorsan el tudta sajátítani, ellentétben a fókuszos mondatrészlet felismerésével, és az abból adódó igekötők elválásával.

Az elemzés során nem tértem ki számtalan más kérdésre. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy milyen mértékben térnek el a házi feladat-fogalmazások a vizsgaszerű fogalmazásoktól, hiszen az utóbbiakat korlátolt időn belül kellett megírnia az illetőnek, nem használhatott szótárt és kevesebb ideje volt a szöveg revideálására és átdolgozására. Továbbá érdekes lenne a tanuló íráskészségét a beszédképességgel összehasonlítani.

Irodalom

- Bárdos Jenő 2000. *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Biró Anett 2008. Transzfer, stratégia és a szóismeret mélysége. In Kukorelli Katalin–Tóth Andrea (szerk.): *A X. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*. Dunaújváros. 51–61.
- Edmondson, Willis–House, Juliane 2000. *Einführung in die Sprachlehrforschung*. Francke, Tübingen.
- Ellis, Rod 1985. *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford [et.al.].
- Maróti Orsolya 2005. Véletlen, vagy tipikus hiba? A köztes nyelvről. In *Hungarológiai évkönyv* 6. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 200–203.
- M. Korchmáros Valéria 2006. *Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv*. Szegedi Tudományegyetem Hungarológia Központ, Szeged.
- Papp Szilvia 1999. A magyar nyelv elsajátításának nehézségei a mondattan szempontjából. In *Hungarologische Beiträge* 12. Universität Jyväskylä, Jyväskylä. 113–133.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10. 209–231.

Függelék

1. A családom

A családom nem túlságosan nagy. A nagyszüleim, sajnos, nem életben vannak. Nekem van csak egy hajadon fiútestvérem és nincs lánytestvérem. A bátyám neve Sönke. Ez a magas, karcsú és sötét hajú harmincötéves férfi, aki Kölnben lakik. A foglalkozása mernök. Sőt Indiában is dolgozott. A szüleim mindketten nyugdíjasok. Az édesapám most hatvanhétéves, ezelőtt foglalkozása télevízió technikus volt. Az édesanyám hatvanhároméves, de sokkal fiatalabbnak látszik a koránál. Én az anyámra hasonlítok, de a göndör hajám kaptom az apámról. A bátyámnak is göndör haja van.

Mint az apámnak, mint az anyámnak három testvére van, akik nők vagy férjek. Egy a néni Görögországból jön, de most sok év Németországban él. A lánya Amerikában, New Yorkban lakik és amerikaival férjes.

Sajnos, nem sokszor a családomat látom, mert mindenki lakik messze egymástól.

Legutóbb, amikor az egész család gyűlt össze, a nagyszüleim az ötvenedik házassági évfordulójukat ünnepliközték, de ez már nagyon régen volt.

2. A szegény lány gyufákkal

Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény lány. Laktott a szüleivel, és ők is szegények voltak. Korácsony volt, és a kis, szegény lánynak el kellett adnia gyufákat, azzol, hogy a szülei tudjanak vásárolni ennivalót nekik és a kis öccseinek. Elég-gé késő volt már, de a kis lány még el nem adott minden gyufát. Gondolta arra, hogy nem tud hazá menni addig, amíg el nem adott minden gyufát azért, mert az édesapja dühös rá lett volna.

Ezen az éjszakán nagyon hideg volt és a kis lány szörnyű fázott. Az úton végig-ment és a házak ablakaikba benézett. Látott, hogy boldog gyerekek a nappaliban ültnek. Mindenki kaptott új ajándékát és éppen kinyitte. A kis lány gondolkozotta arra, hogy nagyon szép volna, hogy ha tudna felmelekszeni valahol. Akkor egy kis menedéket talált, ahová el tudott bújni. De itt is nagyon hideg volt. Azután meg el-határozott gyűjteni egy gyufát, hogy melegebb legyen. Tehát meggyújtott gyufát, és melegebb lett. De a gyufa már kialszott addig, amíg fel tudott melekszeni a kézeit. Meggyújtott új gyufát, de ez is kialszott valamivel később. Amikor meggyújtott a harmadikat, látott a nagymamáját, aki tavaly korácsonykor meghalt. *A kis lány szí-ve melegebb lett, de amikor a gyufa kialszott, a nagymama eltűnt*. A lány gondol-kozotta arra, hogy tavaly korácsonykor, amikor még élt a nagymama, mindenki boldogabb és vidámabb volt. A szegény lány akarta látni a nagymamáját utolsó szerrel és meggyújtott az utolsó gyufát.

Megint a nagymama feltűnt, hívta a lány nevét és kinyújtott a karját. A kis lány vá-laszolt, hogy jön és behunyta a szemét.

A következő nappal a menedékben találtak egy kis megfagyott lányt, aki moso-lyogott.

3. Ezt a napot sohasem fogam elfelejtem

Tíz évvel ezelőtt a barátommal utaztam Észak-Írországba. Autostoppal körülutaz-tunk és egyszer az északi tengerpartra mentünk, ahol van egy meredek tengerpart. Lent a parton óriási kövök a tengerből kiemelkednek, amelyek látszanak ugyenek, mintha óriások oda felállítottják volna, hogy utat Skóciába építsenek. Ezért ezt a helyet óriás köves útjának nevezzék. Mesélnek egy regét erről a helyről. Századok-kal ezelőtt ezen a parton lakott egy óriás, aki épített kövvel ezt az utat Skóciába a tenger felé. Amikor oda érkezett, látott más óriást, aki nagyon nagyobb és erősebb nála volt. Az ír óriás megijedett olyan nagyságtól és erősségtől és gyorsan házafu-tott. De a skót óriás, miután kiderített, hogy az ír óriás neki országában volt, köve-tette Írországba azért, hogy harcra hívje ki. Az ír feleségéhez futott és a fia bölcsőjébe feküdt. Mondta a feleségének, hogy válaszonia kell, hogy nem otthon van, amikor a skót óriás kérdez tőle. Tehát a feleség mondta a skót óriásnak, hogy a férje nem otthon van, hanem csak a fia és mutatta a bölcsőt, abban feküdt a férje.

Amikor a skót óriás látta, hogy az ír óriás fiú olyan nagy, kérdezte magától, milyen nagy az apja lesz volna. Akkor nagyon félt az ír óriástól és visszafutott Skóciába. Azért, hogy az ír óriás nem követhesse, elpusztította az óriás köves útát. Manapság csak a köves út maradéke az ír oldalon is, a skót oldalon is megmaradt.

Amikor a barátommal az óriás köves útjára érkeztünk, találkoztunk skót utasokkal. A skót utasokkal együtt tábortűznél ültünk, kolbászt tűzen sütöttünk és beszélgettünk. Éjjel a parton sátoroztunk és álmodtunk az óriásról.

4. Kedves Ildikóm!

Köszönöm szépen az üdvözlőlapodat, amit tegnap kaptam. Nagyon örültek annak és nagyon érdekelt engem, hogy teljesítetted a vizsgádat. Gratulálok neked, de nem számítottam másra. Nálam is minden rendben van, már négy héttel ezelőtt beköltöztöm az új lakásomba, és itt nagyon jól érzem magam. Egyedül lakom, de nem magányosnak érzem magam, mert már ismerkedtem a csomog kedves emberrel.

És a városban es a Budapesti környéken sok látovaló, amit érdemes megnézni.

Például a múlt héten kirándultam Visegrádra, ahol van egy vár a 13. századból és egy palota, amit építettek a 14. században a hegység lábán. A visszaután megálltam Szentendrén, ahol megnéztem a Szépművészeti Múzeumokat és kortárs művészeti kiállításokat.

Mit latsz, semmiben sincs hiány nekem, hacsak nem rendeztem be a lakásomat készül. Még hiányzik egy nappali asztal, azon számítógépezhetek, de a lakóadóm be fogja vinni nekem a jövő héten. Akkor már semmire szükségem van, a lakásomban minden van, sőt két divány. Tehát gyere hamarosan hozzám, nagyon szeretnék vendegül látni, nekem elég van a helyem.

Remélem, hogy te is jól érzed magad és jól bulizol a sikeres vizsgádat.
Bp., 2007/10/14 Sok puszi:

Sandra

5. A ruha teszi az embert?

Gondolom, hogy sok ember a közmondásnak igazat ad, hogy nem a ruha teszi az embert, bár mindenkinek el kell ismernie, hogy a külső játszik fontos szerepet az életben.

Gyakran az embereket a külsője alapján ítélik meg, azért a ruhát fontosnak tartják.

Sajnos, a társadálunkban a külső fontos helyet foglal el. Például ha valaki nagyon rendkívüli öltözött, gyakran tartják egy kicsit bolondnak és lehet, hogy neki nehezebbé esik munkát találni, ahol mindenkinek komolyan kell öltöznie. De vannak emberek, akik el akarja határolni magát más emberektől és ezért rendkívüli öltöznek. A ruháját az egyéniség kifejezésüknek tartják. Viszont vannak emberek, elsősorban a fiatalok alatt, akik akarja mutatni a ruhájával a tartozását egy bizonyos csoporthoz.

De végül is lehetetlen következtetni az emberek külsőjéből a jellembeli tulajdonságosára.

6. Melyik évszak a legszebb?

Nehéz eldönteni, melyik évszak a legszebb a természetben, mert mindegyiknek vannak a sajátosságai. Nyáron élvezem a meleg időt, télen örülök a hó esetének. Tavasszal a természet ébredszik, a napok hosszabb és melegebb lesznek, ősszel pedig a színes levelek benyomást tesznek. Amikor a levelek hullanak és borítják a földön, nagyon szeretek sétálni mezőken és erdőken keresztül. Ezért nem tudom elhatározni magamat egy kedvenc évszakra, mert a legjobban szeretem az évszak váltakozását. Nem bírom képzelni, hogy élhetek egy országban, ahol csak egy vagy két évszak fordul elő. Szükségem van változatosságra, pl. amikor télen már 3 hónapja esett a hó, vágyom melegebb időre és arra, hogy a napok világosabb és hosszabb lesznek. Amikor tél után a természet újra kezdődik növekedni és virágozni, saját az az érzésem, hogy felebrédnék a téli álomról. És amikor nyáron már 3 hónapja süttött a nap és elég lett a napozás, örülök, amikor az idő hidegebb lesz és kiszedhetem a gypjú pulovereimet a szekrényből. De ez a körülmény nem szabad tartani túl sokaig, egyebként a tél un engem és elegendem lesz a hidegségből és a hóból.

7. Ha nem jöttem volna Budapestre

Ha nem jöttem volna Budapestre, most Hamburgban lakték, dolgoznék és írnám a magisteri diplomámat. Nem tanulnék magyarul, hanem gondolkoznék finn és ud-murt főnév és melléknév igenéveken. Ha nem jöttem volna Budapestre, nem mondtam volna fel a lakásamat Hamburgban, hanem még mindig lakték a lakótársammal és mérgelednék mosogatlan étkezés miatt. Ha nem jöttem volna Budapestre, nem utaztam volna át Münchenen, és a barátom nem vitt volna magával a swingtánc estélyhez. Nem tudtam volna, hogy tetszik nekem és nem érdeklődtem volna a swingtánc iránt. Akkor Budapestten nem kérestem volna a swingtánc tanfolyomat és nem kezdtem volna táncolni. Nem mennék minden csütörtökön a magyar táncházba, ahol tanulhatom magyar néptáncot.

Ha nem jöttem volna Budapestre, nem ismerkedtem volna úgy sokat és kedves új emberekkel. Nem néztem volna meg új helyeket, hanem járnék mindig utyan-azokban kávézóknak, találkoznék mindig ugyanazokkal emberekkel és beszélgetnék mindig ugyanazokról témákról. Nem úgy sokat utáztam volna, például nem kirándultam volna Esztergomba, Visegrádra és Szentendrre. A múlt hétvégén nem utáztam volna Belgrádba, mert nem ismertem volna a lányt, akinek van egy barátja Belgrádban, aki vendégül látott minket.

Ezért nagyon örülek annak, hogy Budapestre jöttem, mert ha nem jöttem volna, az életem unalmas lenne.

8. Moszkva tér

A Török Ferenc Moszkva tér című filmje egy politikailag közömbös banda gimnazistáról a rendszer váltás idején szól. A film főszereplője, Petya, szokott találkozni a Moszkva téren a haverjaival, ahol együtt lógnak és várnak a bulik címére. Az érettségihez olyan felkészülnek, megszervezve előre egy csoporttárs apjától az írásbeli tételleket. Azonkívül a banda elad hamisított vonatjegyeket nyugatra való utazásokhoz, és Petya és az osztálytarsa, Zsofi, között egy szerelmi történet kezdődik.

De ez a film nemcsak a felnövés gondjairól szól, hanem a rendszer változás is. Noha a bandát nem érdeklik a politikai események, ebben a filmben nagyon jól érezhető az akkori fiatalok közötti életről, sok információ található az akkor átalakulás hangulatjáról.

Aki meg szeretni ismeri, hogyan éltek és szórakoztak a fiatalok a nyolcvanas évek végén, meg kell néznie ezt a filmet. Azok számukra is érdekes ez a film, akik szeretnének tanulni a magyar köznyelvet vagy szlenget.

A film végén kiderül, hogy a csoportban való összetartás szűnik meg, mihelyt mindenki a saját pályára lép. Mindenekelőtt ez a film szórakoztató, tartalmas, de egyidejű gondolkodó és mindenkinek ajánlható, aki szeretni tudni a rendszer változás tapasztalatjáról elmesélt magyar szempontból.

9. Magyar néptánc amerikanul

Az a Balassi Intézetben megtartott idei korácsonyi műsor mindenkinek melepődést szerzett. A diákok a tanára Dávid Máriának vezetésével kidolgoztak egy változatos programot, ami tartott színházi előadástól táncbemutatóig. Ráadásul a diákok zenéltek és énekeltek, egy csoport korácsonyi dalt sőt hat nyelven előadott, magyar nyelven kívül oroszul, németül és koreául is. A dzsamajkai tanuló mindenkit meggyőzött a hangjával, olyan szépen énekelt, hogy a hallgatók libabőrösök lettek.

Szintén a magyar néptáncmutatás nagyon meggyőző volt, egy amerikai lány, aki már hat éve Amerikában táncolt, braziliai és magyar tánc társáival mutatta, hogy külföldiek is tanulhatnak magyar néptáncot. Ha nem tudták volna, hogy a táncosnő Amerikából jött, magyarnak tarthatták volna.

A másik érdekes táncmutatás Braziliából származott. Ez a Capoeirának nevezett tánc egy kicsit harcos, és a táncosoknak kell lenniük nagyon mozgékonyak és izmosak.

Mindent egybevetve ezt a korácsonyi műsort mindenki élvezhette, és a színházi előadásoktól megtudhatták, hogyan ünnepeltek korácsonyt 1785-ben, hogyan Szent Mikulás segített egy szegény családnak vagy hogyan grátulálta a Három Király Máriának és adott neki ajándékokat Jézus születésére.

10. Mi fog történni 2008-ban?

2008 izgalmas és eseménydús év lesz. Ez nem csak szökőév, tehát van egy napunk több, amikor sok dolog történhet, hanem ebben az évben Augusztusban tartják az olimpiai játékokat is, amikre a világ már izgalommal vár. A teniszezőnő Szávay Ágnes

révén Magyarország fog győzni egy aranyérmet, de sajnos ez lesz az egyetlen aranyérem, egyébként Magyarország csak ezüstérmeket és bronzérmeket fog elérni.

Májusban lesz egy kulturális és társadalmi fontos nemzetközi esemény: az Eurovízió dal versenye, amelyet ebben az évben tártanak Belgrádban. Több mint 40 ország részt vesz benne. Németország, hiabavalóan igyekezve amúlt 16 évben arra, hogy másszor győzze a versenyt, idén el fog foglalni az első helyzet. Politikai területen ez az év sok változást vezet: a világ mindkét legfontosabb országban választanak meg válaszásokat, márciusban Oroszországban és novemberben Amérikában. Miután Putyin változtatta meg az alkotmányt, harmadik szor elnöknek választották. Amérikában Clinton Hillaryt, az első alkalommal egy nőt, választják elnöknek. Clinton határozza, hogy kivonuljanak az amérikai hadseregek Irákból a következő 5 évben és ígéri, hogy Amérika még sem fog támadni egy országot UN-engedelyt nélkül.

Az év közepén Koszovó jelenti be a függetlenségét Szerbiától. Szerbia nem egyetért abban, de semmit tesz, hogy megakadályozza, mert el akar érni az Európai Unióba.

Az év végén az izraeli miniszterelnök Olmert Ehud és a palesztin miniszterelnök Abbász Mahmúd között létrejön békeszerződés, amelyben meg van határozva, hogy Izrael elfogadja egy palesztin állmat, a palesztin oldal pedig lemondjon a fegyveres erőszakról.

2008-ban új harcok vagy háboruk szerincére nem fognak kitörni. Az egyik katasztrófák, amelyekkel az emberek kell szemben állniuk természetesi katasztrófák. Az emberek okozta üvegházhatás miatt az éghajlat egyre melegebb lesz. Ezért a vezető ipari fejlett országok a G8 csúcstalálkozón határozzák meg hogy minden tegyének, hogy csökkentsek a széndioxid kibocsátását.

11. Hazám történelme

Az ókorban Németország manapsági területén kelta és germán törzsek éltek. A kelták dél részén letelepültek, a germánok pedig éjszakon, de az idők során egyre több dél felé vándoroltak. 58-tól Krisztus születése előtt 455-ig Krisztus születése után a Rajna nyugati területe is és a Duna déli területe is a római birodalomhoz tartozott. A rómaiak alapították a német legőresebb városokat mint például Trier, Köln, Worms és Augsburg. A korai középkorban a hunjárás a népvándorlást okozt, amelyik a 5. században a csúcspontját elérte. 476-ban a nyugat római birodalom összeomlott, azután több germán vándorolt dél felé, és szláv törzsek kiderültek a manapsági keleti Németországba. A frank birodalom nagy nyugat és középeuropa részéket foglalt el, az éjszak részék pedig a szász uralkodó alatt álltak.

Nagy Károlynak sikerült egyesíteni a területet és 768-ban kiderült a frank birodalom trónjára. 800-ban a római császárrá koronáztatta meg a római pápával. A birodalma óriási területen feküdt, de a halála után osztották fel a három unokája között. Egy nyugati frank birodalom létre jött, amelyikről később Franciaország keletkezett, és egy keleti birodalom A felosztás jelentte a frank birodalom összeomlását, 880-ban meghatározott a határt Franciaország és a német birodalom között.

A virágzó középkorban eleinte az Ottonen-házi királyok uralkoztak. Otto I. királlyá Itáliából megkoronáztatta, 962-ben a pápától kapott koronával császárrá koronáztotta meg.

A 11. században az Ottonen-ház kihalt, és a Salier-ház trónra került. Heinrich IV. alatt az investitúraharc a pápi és a világi hatalom között ezkalálódott. Heinrich IV. nyilvánította a pápát leváltottnak, a pápa pedig az egyházi átokat kivette a király ellen. 1077-ben a király Canossába ment, hogy megbocsásson a pápának, aki szüntette meg az egyházi átokat.

1138-1254 a Staufer-házi királyok uralkodtak. Egy híres király közülük volt Friedrich I, akit Barbarossának hívták a vörös szakállá miatt. Barbarossa 1190 a kereszties háború közben elveszett.

A 14. században rossz termések, természeti katasztrófák és éhínség határozta meg az életet. A kornak a legnagyobb katasztrófája volt, amikor tört ki a pestisjárvány. A pestissel kapcsolatban súlyos pogromok zsidók ellen kiderültek sor, mert okolták a pestisjárványért. A késői középkorban a királyok a hatalmát veszítették el, a fejedelmek pedig erősíthették a befolyását és a hatalmát. A luxemburgi-házi király Károly IV 1356 hozott a legfontosabb törvényt. Az úgynevezett „Aranybulla”-ban meghatározták szabályokat a király választáshoz. A 15. században a luxemburgi-ház kihalt és a későbbi habsburg nagyhatalom örökösdött.

12. Iskola a becsületes városban

A becsületes városban a tanulók soha sem puskáznak a vizsga alatt. Egyik sem lóg az óráról és mindenki mindig csinálja nemcsak a házfeladat, hanem sőt többet mint kell, mert soha sem elégíthatja ki tudásszomját. De hiány van közösségi érzésben, mert mindenki csak magának dolgozik, senki nem engedi el a szomszédját lemásolni magáról és lehetetlen csoportban tanulni, mert mindenki gondolja a másikról, hogy butább és rosszabb. És nemcsak gondolja, hanem elmondja is. *Ezért az osztályban mindig rosszkedvű hangulat van, senki nem tréfázik, és a diákok soha sem szórakozik az órák alatt.* A tanároknak nincs kedvence, mindenkit egyformán bántanak. De sajnos mégis nem igazságosan bántják a diákokat mert követelik, hogy a diákok mindent tudjanak és soha sem tévedjenek. A diákokat soha sem dicsérik, mert azt gondolják, hogy az eredményei még megjavíthatók. Ezért egyik diák soha sem kap egy ötöst, a tanárok nagyon szigorúan értékelik a diákok teljesítményét. A tanárok pedig csalódottak lesznek, mert azt hiszik, hogy a tanulók nem elég igyekeznek. Egyre több házfeladat adnak fel, de soha sem elégedettek lesznek. Mivel mindig az igazat mondják, mutatják a diákoknak is, hogy butának és lustának tartják. Erre jön, hogy a becsületes városi iskolában nincs jó kapcsolat a diákok és a tanárok között, sincs a diákok között. Senki nem jól érzi magát, mindenki rosszkedvű és úgy viselkedik.

13. Nemzeti ünnepek

A legfontosabb német nemzeti ünnep a „Német egység napja”, amelyiket ünneplik október 3-án. Ez az ünnep nap létre jött 1990-ben, amikor a két országot

egyesítették. Ezzel az ünnepi nappal pótolták az előtti érvényes „egyenség napját“, amit Nyugat-Németországban ünnepeltek Június 17-én. Ez a nap emlékeztetett a 1953-ban Kelet-Németországban kitört forradalomra. Kelet-Németországban pedig nyilvánították október 7-ét nemzeti ünnepi napnak, mert 1949-ben ebben a napban alapították a NDK-t.

Egy másik fontos nemzeti ünnepet egyszerre több másik országban is ünnepelnek meg. Ez az úgynevezett „munka napja“ május 1-én. Főleg falukban és vidéken van olyan hagyomány, hogy az emberek táncolnak május 1-ébe, hogy üdvözljék a tavaszt. Sok helyen felállítanak egy „május fát“, egy nyírfát. Régebben a fát állították fel a szűz lányok háza előre, a legények mászatak a fára és vállalták a szerelmet. A Harz-hegységben pedig a boszorkányok ünneplik május 1-ét. Ez az úgynevezett „Walpurgis-éj“, ez egy pogány szokás, ami manapságig fennmaradt.

Eltekintve a vallási ünnepektől mint korácsony, húsvét és pünkösöd még vannak olyan ünnepi napok, amelyeket nem mindenhol Németországban ünnepelnek, hanem csak egy-két tartományban, pl. a reformáció napja október 31-én, ami főként keleti részekben érvényes ünnepi nap, a „Szent Három király“ napját pedig déli részekben ünneplik.

14. Generáció együttélése

Régebben az volt a szokás Németországban, hogy legalább három nemzedék egy háztartásban lakott. A nagyszülők figyelték a nagygyerekeit miközben a szüleinek kellett dolgozniuk, a felnőtt gyerekek pedig törődtek a szüleivel, amikor idősebb és beteges lettek. Mostanában sajnos nem szaktak, hogy egy háztartásban több nemzedék lakik. A felnőtt gyerekek általában kb. 20 éves korában kiköltöznek, máshol kezdnek dolgozni vagy távoli városban egyetemen járnak. Városokban a fiatal emberek szoktak egyedül vagy lakóközösségben lakni. Amikor összeházasodnak, általában nem térnek vissza a szülei házába, hanem új lakást bérelnak illetve vesznek.

Szerintem ez egy kicsit kár, mert ha van kis gyereke a fiatal házaspárnak és mind a kettőnek kell dolgoznia, a nagyszülei figyelhetik a kis gyereket. Ez nemcsak segítőséges a családnak, hanem a gyerek úgy lehet kötni szoros kapcsolatot a nagyszülei-vel, ami lehetetlen volna, ha messze a nagyszüleitől lakna.

A falvakban pedig más fejlődés figyelhető. A többségnek van saját háza, nem szakott albérletben lakni. De a magas telek ára miatt a felnőtt gyerekek, akik falvakban maradnak és közelében dolgoznak, saját házat új teleken nem tudják építeni. Amikor a felnőtt gyerekek összeházasodnak, nem akarnak lakni ugyanabban a házban, amelyben a szülei laknak. Ezért gyakran látható, hogy két ház építve egy teleken, azaz a gyerekek a szüleinek a kértjében új házat építenek, hogy nemcsak két különös háztartása legyen, hanem sőt két különös háza.

Nekem ez egy kicsit furcsának tűnik, mert ott, ahol volt nagy telek és szép kert, most két nagy ház áll. De mostanában mindenkinek van szüksége sok helyre, a saját szobájára és senki nem akarja, hogy valaki beleszóljon a magánéletébe.

15. Bringázzunk egyetemre!

Közeledik a nyári vakáció. Az idő szép és meleg, kint kellemesen időzhatnak. Ha nem lenne annyira sűrű forgalom a városban. A csúcs forgalom miatt a szép idő nem élvezhető, a levegő be van szennyeződve, nappal a szmog miatt nem látható öt méternyire és éjjel egyik csillag sem látható az égből. Szóval kezdjük végre változtatni ezt a körülményt! Bringázzunk egyetemre. Ez nemcsak a környezetvédelem javára válna, hanem a testalkunké is. Már nem szükségünk lenne arra, hogy dohos fitnesztúdióban kínlódjunk, mert majdnem magától kapnánk kisportolt testalkat. Az arcszín természetesen rozsdaszínűvé válna, ritkább beteg lennénk és jobban tudnánk a városunkat. Ha már holnap az egyetemisták kezdenek kerékpárral jönni az egyetemre, többi munkások példát vehetnek rólunk. Ha mindenki bringával úton lenne, az önkormányt kényszerítve lenne arra, hogy több kerékpárjárdát építse. Képzelték el egy várost, ahol csak biciklisták lennének, milyen friss lenne a levegő, vége lenne a kocsival zsúfolásig megtelt utcának, a parkoló helyett építhetnek új parkot, ültethetnek sok fát. Végre hallható lenne a madarak éneke, amelyet most a kocsizaj túlhangsúlyoz. Nagyon könnyen véghez vihetjük ezt. Nem kell sok pénz a biciklifenntartásához, nem kell tankolni és parkolót sokáig nem kell keresni. Együtt csináljuk meg! Bringázzunk egyetemre!

16. Tisztelt Hölgyeim, tisztelt Uraim!

Tisztelt hölgyeim, tisztelt uraim!

Találtam interneten a hirdetését a kempingről, amely felkelti az érdeklődésünket és nagyon tetszet a ferjemet és nekem. Szeretnénk nyaralni a Balatonszentgyörgyön július 12.-15.e között, azért írok Önöknek, hogy foglaljak egy kétágyas faházat júliu 12.-étől 15-éig, azaz négy éjszakára. Mivel a kutyánkat is vinni szeretnénk, mert nem tudunk otthon hagyni, akarok érdeklődni, hogy van-e lehetőség, hogy hozhatjuk magunkkal. A kutyánk természetesen szobatiszta, gyermekszerető illetve szelíd és nagyon csendes, nem szokott ugatni éjjel. Az utolsó kérdésem lenne, hogy hol lehet biztonságosan elhelyezni a kocsinkat, illetve hogy van-e mélygarázs vagy őrzött parkoló?

Várom a válaszlevelet.

Előre is köszönöm,

Bp., 2008.04.05.

S. H.

17. A könyvek kora lejárt?

Ha hisznek a felmérésnek, akkor az ifjúság mostanában kevesebbet olvas mint ötven évvel ezelőtt. A fiatalok között a kedvenc szabadidő töltésük a számítógépjátékozás és az internetezés. Ha különön tekintik a fiúk és a lányok szokásukat, akkor megállapíthatják, hogy a lányok többet olvasnak a fiúknál. A fiúk inkább dvd-t néznek meg, és ha olvasnak, inkább képregényt olvasnak. Tehát mondhatják-e, hogy kiment az olvasás a divatból? Tényleg lejárt-e a könyvek kora? Ha tekintjük például

a Harry Potter világszerte sikerét, ezt a tételt nem tarthatják fel. Harry Potter sikere bizonyította, hogy a fiatalok nemcsak szívesen olvasnak egy ezer oldalos könyvet, hanem a magyar, német, francia stb. fiatalok sőt az eredeti angol nyelven olvassák a Harry Pottert, azaz idegen nyelven számukra. Harry Potter csak egy rendkívüli eset-e? A könyv kereskedők mindig panaszkodnak arról, hogy a könyvek eladási száma egyre többet csökkent. Ennek az oka nemcsak a mindenféle szabad idő töltések lehetősége, hanem a tény is, hogy hamarosan egy regény megjelenése után vetítik a megfilmesítést moziban vagy kapható a CD-re felvett könyv. A könyv olvasása már nem annyira népszerű. De mint a Harry Potter példa mutatta, néha történik, hogy egy könyv várhatlanul sikeres lesz és mindenkit, aki már a könyvek kora lejárását jelezte előre, arról bizonyítja rá, hogy hazugott.

18. Kedves Sándor!

Most már egy hónappal ezelőtt költöztem a családommal Magyarországra, Budapestre, és legalább három hete járok az új sulimba. Először ez volt egy nagy alkalmazkodás nekem, és még sem teljesen beilleszkedtem az iskolai napirendbe. Már néhány nappal az első tanítási napom után rémülettel észrevettem, hogy az új iskolámban sok kábítószer fogyasztanak. A régi sulimba Németországban csak egy-két banda volt, amikről mindenki tudta, hogy rendszeresen fogyasztanak marihuánát, de itt úgy tűnik nekem, mintha minden diák drogot fogyasztana, és nemcsak szabadidejében, hanem sőt a szünetben az udvaron. A nyilvános helyen és minden szem előtt dohányoznak a marihuánás-cigaretta és szétosztanak valamilyen pirulát, szerintem extasyt. Tegnapelőtt egy osztálytársam kiment az óráról, hogy nyilvánvalóan bevegyen egy pirulát, mert amikor visszajött, nagyon furcsának viselkedett, mindig beleszólt és nem tud nyugodtan ülni. Ez érthetetlen, miért a tanárok semmit sem tesznek ellene. A drogfogyasztással kapcsolatban áll a beszerzési bűnözés is. Amikor ellopták a mobiltelefonomat már a harmadik nap, elmesélte egy osztálytársam, hogy tavaly ötször ellopták az övét tőle. Nem múlik el egy nap, amikor nem történt valamilyen rossz. Egy oka annak szerintem az iskola fekvése, mert ez a kerület nem a legjobbakhoz tartozik, ezen a kerületen elég veszélyesen élnek és a kábítószer-fogyasztása most az iskolára elterjedt. Egy másik oka lehetne, hogy a szülőknek mostanában nincs ideje a gyerekeinek és gyakran rossz példát mutatnak is. Amikor kérdeztem egy fiútól, hogy mit mondanának a szülei, ha tudnának, hogy drogot fogyaszt, vállvonogatva mondta, hogy az első marihuánás-cigit kapta az apukájától. Tehát az alma nem esik messze a fájától. Csak remélem, hogy hamarosan átköltözünk egy más kerületre, ahol az iskolában tanítják az általános szaktárgyakat és nem a drogfogyasztás módszerét.

Kíváncsi vagyok arra, amit tapasztaltál a te iskoládban. Várok a feleletedre.

Budapest, 2008.05.21 Sok puszi,

Sandra

I ZH novemberben

Kedves csoporttársaim!

Mint mindenki tudja, sajnálom Péter a vendégdiák csoporttársunknak hamarosan haza kell utaznia. Ezért írlak titeket, mert gondolkoztam, hogy jó lenne, hogyha rendeznénk egy búcsúbulit neki számára. Szervezem a bulit a jövő szombaton, november 17-án, és bulizhatunk a kollegiumban, szobában 114. A buli kezdődik nyolckor és gondoltam arra, hogy egész éjt bulizzunk, hogy a más reggel kísérjük Pétert a repülőtére és elbúcsúzzunk tőle. Van még a baj az enni- és innivalóval. Parancsolom, hogy mindenki hozzon valamit magával. Fel fogok asztani egy papírt, ahova mindenki felírhatja, mit fog hozni magával, így megnézhetünk, vmiről még hiányzik. Természetesen kell javasolni egy közös ajándékot is. Gondoltam egy könyvre Magyarországról az emlékezre. A könyvben nagyon szép fényképek vannak és kerül 2400 ft-ba. Ha osztjuk az árat nekünk, mindenkinek kell fizetni 300 ft-ot. Ez jó lesz nektek? Kérem, hogy írjatok vissza nekem péntekig, mit gondolkodtok azon.

Sok puszi,

Sandra

II Félévi vizsga 2007 dec. 17.

Mi történt az érettségi óta?

Kedves osztálytársaim!

Sajnos nem tudtam eljönni a húszéves érettségi találkozóra, de ennek az oka boldog esemény volt. A felésegem szült egészséges, 3,5 kg-os fiút. Ez a második gyerekem, nagyon örülök a születésnek. Az idősebb lányom már 16 éves, de az ő anyjától, az első felésegemtől, már 15 évvel ezelőtt elváltam, túl sokat vitatkoztunk a gyerek neveléséről. Az elválás után sokat dolgoztam, de hamarosan éreztem, hogy a munkámmal nem leszek elégedett. Ezért lemondtam a munkahelyemről és kezdtem utazni, először Del-Amérikába mentem, azután pedig Tahitira, ahol tölttem 10 évet. Ott ismerkedtem a mostanai felésegemmel, az első pillanatban beszerettem bele. Két évvel ezelőtt visszaköltöztem Magyarországra, mert a lányom nem jött ki az anyukával és inkább akart élni velem és a mostohaanyjával. Tehát kerestem egy családi házat Budapest környékében, ahol most négyen lakunk. Találtam új munkahelyet is, az előbbi foglalkozásomról, a mérnöki munkáról, teljesen lemondtam, a monstanai foglalkozásom pedig idegenvezetéssel kapcsolatban van. Szervezek budapesti látogatásokat olyan idegenek számára, akik akarják tapasztani a várost nem turistaként, hanem mint egy valódi itteni élő.

Az ügyeim jól haladnak és szerincsére a családom is egészségi állapotban van.

Szívesen láttalak volna titeket, de talán a következő negyvenéves érettségi találkozóval fog sikerülni. Remélem, hogy jól szórálkoztatok és mindenki jól érzi magát.

Bp, 2007/12/17Üdvözzel

Horváth Gábor

III ZH áprilisban

Keresek egy új albérlőt

Sziasztok!

Keresek egy új albérlőt a két és fél szobás lakásomnak. A lakás egy három emeletes téglá épületben van, a hetedik kerületen, nem messze a Semmelweis egyetemtól. A szomszédok nagyon kedvesek és csendesek, a környék is nagyon kellemes, van sok kávézó és kocsmá a közelben, de éjjel mégis hangos. A lakás be van rendezve és bútorozva, a kiadandó szobában van egy ágy, egy szekrény, két könyvpolc és egy íróasztal. A szobának van 15m² és az ablak délre néz ki.

A konyhát és a fürdőszobát közön használjuk, a konyha be van rendezve minnennel, amire szükségünk van. Azonkívül a konyha és a kiadandó szoba újra van festve.

A keresett albérlőnek kellene lennie kedves, csendes és rendes, kb. 20-25 éves között és nem dohányzó. Az albérlőnek nem szabad, hogy háziállatot tartson, azonkívül nem kellene túl sokat buliznia vagy vendégeket látnia.

A szerződés legalább egy évet érvényes, ha van szüksége, van lehetősége bérelni a szobát hosszabb távra is.

A bérleti díj azaz 35.000 ft fizetendő havonta 10-ig, ráadásítva a rézsi felét, ami lesz 15 000 ft. A beköltözés előtt kell fizetnie egy kauciót, vagyis egy két hónapja díjat, amit vissza fog kapni a kiköltözés után.

Várom a jelentkezésekre, a szoba látogatható hétfőn és szerdán este 7-től.

IV ZH áprilisban

Drágám Ildikó!

Köszönöm a leveledet. Sajnálom, hogy csak közölhetem neked, hogy nálam nincs jó újság. Már egy hete borzasztóan fáj a hátam, hogy alig mozoghatok. Tegnap előtt fordultam egy orvoshoz, de a családi orvosom semmit sem tudott kitalálni, ezért egy szakorvoshoz küldte. A szakorvos először egy röntgent csinált a hátamtól, és a szomorú eredmény volt, hogy nagyon beteg a hátam, kellene sebítessen a hátamat, de nagyon félek az operációtól, ezért kérdeztem, hogy nincs-e másik lehetőség, hogy megint rendbe jusson a hátam. Az orvos mondta, hogy ne maradjak az ágyban, hanem sokat sétáljak, ám fáj a hátam, de a mozgás jól tenne nekem. Azonkívül javasolta, hogy forduljak egy terapistához és minden nap legalább 20 percig csináljak testnevelést. Nekem tilos, hogy súlyos dolgokat emeljek és vigyazzak arra, hogy ne túl sokáig üljek. Ez a baj, hogy ez a gyógyulás módszere sok ideig tart, de mivel az orvos nem tudta bizonyítani, ha hamarabban meg fog gyógyulni a hátam, ha sebítéstetném, inkább először a másik lehetőséget próbálom. Tegnap volt az első órámmal a terapistánál, azután már jobban/ éreztem magam.

És ma reggel mentem úszodába, úsztam majdnem egy órát, mert az orvos azt mondta, hogy az úszás is jól lesz nekem. Ha tekintnék a betegségemet más szempontból, találnának egy előnyét: Minél több sporttal foglalkozom, annál kisportolabb lesz a testalkam.

Remélem, hogy nálad minden rendben van.
Sok puszi,

Sandra

V ZH áprilisban

Az emberi élet régen és ma

Az elmúlt pár száz évben rengeteget fejlődött a technika, és ez gazdasági, kulturális és életmódbeli változásokat indított el.

Ha tekintjük például az életet a 20. századra ezredforduló korában, megállíthatjuk, hogy a kulturális élet a mostaninál érdekesebb volt. Budapest a világnak a leggyorsabban fejlődő városához tartozott, a városban sok kávézó létre jött, ahova a magyarországi legfontosabb írók és költők jártak és ahol az egész napot töltték. Mostanában a kulturális életben túl gyorsan változik a divat, túl gyorsan egy új arcot tévében láthatunk, amely a másnapon mint egy tiszavirág már divatból fog jönni. Ha tekintjük a családi életet, az állítás helytálló, hogy az elmúlt századokban a családban való összetartás jobban működött mint ma. Egy háztartásban általában legalább három nemzedék élt, mindenki tekintetet vett a másokra és egymásra figyelt.

A mai családokban a generáció együttélése sajnálom nem gyakran található, ha egy háztartásban három nemzedék él vagy a szüleinek több mint három gyereke van, ezt már kivételnek tekintjük. Mivel korábban nem annyira sok szórakozási lehetőség volt, az emberek jobban foglalkoztak egymással, együtt vallalt valamit vagy játszottak. Mostanában az emberek, amikor ki akarnak kapcsolódni, egyre többet tévéznek, és minthogy mindenkinek van a saját tévéje, nem marad sok, amit együtt tudnak csinálni.

De vannak is előnyei az elmúlt században szerzett technikai, gazdasági és életmódbeli fejlődéseknek. Például az orvosi területen nyert fejlesztések miatt az emberek mostanában egyre hosszabb élnek mint száz évvel ezelőtt. Sok betegség, amit korábban gyógyíthatatlanulnak tekinttek, most gyógyítható, a szociális háló például az egészségi biztosítás vagy a munkanélküli segély, jobban működik mint a múlt században.

Akkor mi lesz ez az összehasonlításnak az eredménye?

Korábban társadalmi szempontból jobban éltek az emberek, kevésbé egoistának viselkedtek, de mostanában az élet könnyebbnek kellene lennie, mert van több lehetőség és biztonság.

Jendraszek Monika*

MILYEN NEMŰ A MAGYAR NYELV ŐRZŐJE?

1. Az ifjúság a magyar nyelv reménye?

Nem véletlenül helyezi a világ a fiatalokba minden reményét. Az örök köz-hely szerint ők a jövő megteremtői. A megtanult ismeretek, megszerzett tapasztalatok, a szülők átadta hagyományok révén formálják saját életüket, ugyanakkor ők alkotják a jövő társadalmát is. Az idő elteltével azonban bizonyos tradíciók létszerűtlennek bizonyulnak. A társadalom korszerűebbekre, többnyire életképesebbekre cseréli ezeket. A nyelvművelés helyzete – lévén, hogy egyszerre része a kultúrának és a társadalomnak – hasonló, ugyanis bizonyos szavak, lexikai szerkezetek archaikussá válnak, egyszerűen kihalnak, és biztos, hogy ki is fognak halni továbbiak is, mivel nem ritkán a szemantikai megfelelőjük is megszűnik. Helyettük teljesen új szavak keletkeznek, amelyek megjelenéséért gyakran maguk a fiatalok a felelősek.

Itt tehát felmerül a kérdés: vajon az ifjúság meg tudja-e őrizni a nyelvet, amelyen beszél? Ha megváltoztatja, tudatosan változtatja-e? Tisztában van-e azzal, hogy hogyan kommunikál? Tanulmányomban azt igyekszem megvizsgálni, hogy a magyar társadalomban hogyan határozza meg a nyelvi képességet a nem, hogy melyik nem képes leginkább arra, hogy megőrizze a megtanult, szabályos magyar nyelvet.

Számos szakirodalmi, szociolingvisztikai szövegben megjelenik az a meggyőződé-
dés, hogy bár a sok hasonlóság mellett van eltérés is a férfi és női beszédmód kö-
zött, a tisztább, tradicionálisabb beszédmód mégis inkább a nőkre jellemző. Hu-
szár Ágnes (2001, 2006) szerint a nők választékosabban fejezik ki magukat a
férfiagnál, beszédmódjuk udvariasabb. Beszédükben konzervatívabbak, ugyan-
akkor kétnyelvű környezetben gyorsan alkalmazkodnak és sajátítják el a presztíz-
sformákat. Jobb, gondosabb a kiejtésük, sőt néha hiperkorrekt formákat használ-
nak. A szókincsükben kevesebb a trágár, durva szó, mint a férfiakénak.

* Jendraszek Monika, a Balassi Intézet, Hungarológiai Tagozat volt hallgatója, monjen@poczta.onet.pl. (A tanulmány a szerző hungarológiai záródolgozata alapján készült.)

A saját kutatásomra hivatkozva ezt a tézist szeretném megerősíteni. A szókincs mellett a beszédben előforduló bizonyos megakadásokat igyekszem áttanulmányozni. A mindennapi, különösen a fiatalok által használt nyelvben, igen komoly szerepet játszik a *szleng*. A dolgozatom egyik kérdése az ifjúság szlenghez való viszonyának meghatározása, elemzése.

2. Öten válaszolnak – az anyaggyűjtés

A kutatásom öt fiatallal folytatott negyedórás párbeszédben valósult meg. A három fiú és a két lány mind egyetemisták: van köztük egy bölcész, egy közgazdász, kettő az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának hallgatói, az ötödik a Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Karára jár. A párbeszéd öt feladtból áll. Az első négy közvetlen kérdés a magyar nyelv bizonyos területeire vonatkozik, az ötödik pedig a személyes tapasztalatról szóló rövid beszélgetés. Az anyag hangfelvétel, ezért fonetikai szempontból való értelmezést is lehetővé tesz.

A párbeszédben feltett kérdések a következők:

1. Mit gondolsz, mikor használják az emberek a szlenget?
2. Miért használják az emberek a szlenget?
3. Mit gondolsz, miért vannak idegen szavak?
4. Szerinted mi a durva szavak szerepe a nyelvben?
5. Meséld el, hogy néznek ki a házibulik/ bulik Magyarországon?

A kérdések témáját úgy határoztam meg, hogy a válaszok révén elsősorban a megkérdezettnek a szlenghez való viszonya legyen megállapítható. Megtudhatjuk, hogy mi a szleng az átlagos fiatalok számára, és hogy tudatosan használják-e, vagy a mindennapi beszédben igyekeznek inkább a használatát elkerülni. Ebből azt a következtetést kívánom levonni, hogy a „tisztta”, sztenderd magyar nyelvet potenciálisan ki: melyik nem őrizheti a legjobban.

Tartalmilag az öt kérdés az Urbán Anna által 2008-ban készített tanulmányra utal. Munkájában meghatározta, hogy milyen témakörökben különbözik a leggyakrabban a lányok és fiúk szókincse. Többek között ide sorolhatjuk a korcsoportok megnevezését, a ruházat megnevezését, az ember belső és külső tulajdonságainak meghatározását, a mindennapi eseményekhez kapcsolódó szavakat, a szórakozóhelyekre vonatkozó megnevezést (Urbán 2008: 176). A cikkben levő feltételeket kutatásom kiindulópontjának, alapvető tézisének tekintem, és dolgozatom segítségével próbálom megerősíteni.

2.1. Kiknek való a szleng?

Kutatásom első két kérdése a szleng jelenséget illeti. A megkérdezettek válaszaiból azt tudhatjuk meg, hogy a fiataloknak nincs problémájuk a szleng jellemzésével, ugyanis sok szempontból tudják elkülöníteni a használóit azoktól, akiknek a beszédében már ritkábban fordul elő. A megkérdezett szerint a tipikus szlenghasználó a fiatalság. Bizonyos helyzetekben azonban használhatja az is, aki kapcsolatba kerül

a fiatalokkal, így például egy szülő átvehet néhány szlengszót a gyermekétől. Szinte mindegyik megkérdezett fiatal úgy véli, hogy a szleng csak bizonyos társaságban és témakörben használható. A megfelelő körülmények a baráti kör, egy közvetlen viszonyt feltételező, nem hivatalos szituáció, többnyire társalgási lehetőségeket nyújtó, lázadásra alkalmas helyzet. Megengedhetetlen tehát az, hogy egy diák egy tanárral beszélgetve használja a szlenget, hasonlóan egy alkalmazott nem engedheti meg magának, hogy így forduljon a főnökéhez. Ugyanígy illetlen az írott szövegben való szlenghasználat. Az egyik megkérdezett szerint ilyenfajta nyelvhasználat az ember műveletlenségét mutatja.

Mindezek a kijelentések nagyon közel állnak a Kövecses Zoltán (1998) által képviselt szlengbeszélő értelmezéséhez: „A szleng inkább a fiatalok, mint az idősek nyelvhasználatára jellemző. (...) Bár nincsenek (...) szociológiai adataink, úgy tűnik, hogy a szlengszavak használatának gyakorisága a műveltség alacsonyabb fokával, kevesebb iskolázottsággal jár együtt. Ez nem azért lehet így, mert a műveltebb ember „jobban”, „szebben” beszél magyarul, hanem azért, mert a művelt, iskolázott ember inkább tudatában van és aláveti magát azoknak a nyelvi előírásoknak, melyek a szleng használatát korlátozzák vagy egyenesen tiltják a társadalmunkban” (Kövecses 1998). Tehát nyilvánvalóan a műveltebb ember képes arra, hogy nyelviileg minden helyzethez alkalmazkodjon, hogy a megfelelő szókinccset csak az annak megfelelő körülmények között használja.

Az összes megkérdezett számára világos a szleng használatának az oka. Ezzel megerősítik Urbán Anna (2008) egyik feltevését: a fiatalok azért használják a szlenget, hogy el tudják valahogyan különíteni magukat a szülők, a felnőttek világától. Abban lelik örömeiket, hogy az idősebbek nem értik a szavaikat, ettől jobbnak érzik magukat. Ez az indoklás könnyen megmagyarázható. Tudniillik a fiatalokra, főleg a serdülőkorúakra igen jellemző a lázadás, ellenállás a felnőttek és az általuk szabályozott valóság ellen. Néha tehát csupán a specifikusan, a saját szabályaik alapján kialakított nyelv az egyetlen menedék a komoly, nehéz és ezért elfogadhatatlan világ elől. Nem véletlen, hogy az egyik megkérdezett szerint a szleng a használóit összekötő, a társadalmat csoportokba szervező elemnek tekinthető. A beszélői egyfajta titkos, másoknak ismeretlen kód szerint kommunikálhatnak egymással.

A szlenghasználat további oka az emberek közötti kommunikáció megkönnyítése, e nyelvi formák divatossága, a mondanivaló színesítése és a társaságnak való megfelelése, tehát egy csoportba való beilleszkedés.

2.2. „Kurva jó, hogy végre becsekkolhatok!” - durva és idegen szavak a szlengben

A felmérésben részt vevő egyetemisták szinte ugyanúgy válaszoltak a durva és idegen szavakról szóló kérdésre. Mind a lányok, mind a fiúk szerint a durva szavak használata egy rossz, de manapság annyira elterjedt jelenség a szlengben, hogy egészen kikerülhetetlenné vált. Valaha még a műveletlenség jelének tekintették, ám mostanában ilyen szempontból nehezen értelmezhető, mivel, ahogy az egyik megkérdezett kifejtette: *„nagyon sok egyetemi előadás van, ahol maga az előadó*

is beleveszi ezeket a szavakat, mert [...] közvetlenebb előadást akart tartani (X. Y.). Az, hogy a durva szavak már az értelmiségi körökben is elfogadhatóak, a jelenség társadalmi jóváhagyását is jelentheti. Az utóbbi pedig a nyelv bizonyos körökben való megváltoztatásához vezethet. Így a nyelvi hagyományörzés helyett átalkítjuk, az eredetitől eltérővé tesszük a tulajdonképpen legfontosabb kommunikációs eszközünket.

A durva szavakhoz való viszonytal kapcsolatos megnyilvánulások során merül fel először a nemek közötti különbség. Ugyanis a fiúk egyes esetekben mégis hasznosnak tartják a káromkodást, trágárkodást. Szerintük *„ez is egyfajta kifejezés-mód. Mintbogy valaki az asztalra csap, és abelyett inkább szitkozódik egyet, [...] kiadja magából a dühét, meg a feszültségét”*. Az ilyen gondolkodásnak szociokulturális háttere van. Tudniillik a serdülő fiúknál érezhető a legerősebben az állandó feszültség, idegesség, türelmetlenség. Könnyebben dühbe gurulnak, mint az azonos korú lányok, mégis az illem, a kultúra egyik eleme sehogy sem hagyja levezetni a stresszt. Így tehát sokáig magukban hordják a feszültséget, mégis néha egy, a szájukból (nem mindig) véletlenül kicsúszott durva szó a helyzet egyetlen megoldása. E különleges vélemény ellenére ugyanakkor tudatában vannak a káromkodás határainak.

A lányok kifejezetten műveletlennek, vulgárisnak tartják azt, aki durva szavakat használ. Tudják azonban, hogy egyes szavaknak nyomatékosító szerepük lehet. A tulajdonságok fokozását hozzák példaképpen. Ha valami nagyon jó vagy fordítva: nagyon nem tetszik valakinek, és nem talál rá egy olyan szót, amely megfelelően le tudná azt írni, akkor egy durva szót használ.

Az egyik egyetemista lány egy egészen érdekes okát adta a káromkodásnak. Szerinte ugyanis figyelemfelhívó szerepet is játszhat a kommunikációban: *„Hogyba mondjuk, úgy kezdesz egy mondatot, hogy »b***d m*g, képzeld el!«, akkor már előre lehet tudni, hogy egy olyanról lesz szó, amelyre most nagyon oda kell figyelni”*. Ezt az értelmezést a trágárkodás hangsúlyozási funkciójával azonosíthatjuk.

A válaszadó lányok beszédében nem fordult elő egyetlen durva szó sem. A megkérdezett fiúknál pedig kevés, de végül is megjelent egy-két trágár szó. Itt Huszár Ágnes magyarázata látszik valószínűnek: *„Úgy tűnik, a nyugati típusú társadalmakban a trágár szavak – főként nyilvános – használata vált a 19–20. században a nők számára tabuszerűvé, mivel ezek az erővel, férfiassággal asszociálódtak”* (Huszár 2006: 21). Így véli Urbán is: a fiúk talán a habitusukból, agresszívebb viselkedésükből fakadóan használnak több durva kifejezést (l. Urbán 2008: 176). Bizonyos szavak használata azonban néha nemcsak magától az egyéntől függ, hanem gyakran nevelés, szociokulturális háttér kérdése: *„A (nők minél tökéletesebb nyelvi alkalmazkodása) arra irányuló törekvés, hogy a társadalmi elvárásoknak megfeleljenek, már serdülő lányoknál is megfigyelhető, szemben a fiúk ilyen irányú közömbösségével”* (Huszár 2006: 28).

A megkérdezettek az idegen szavak szerepét a nyelvben egybehangzóan ott érezték fontosnak, ahol a magyarosabb kifejezés hiánya miatt más nyelvből átvett megfelelőnek értelmezték. A legtöbb idegen szó olyan témakörökben keletkezik, mint például az elektronikus eszközök megnevezése, vagy a különböző újítások. Példa-

képpen az angol eredetű *e-mail* szó hangzott el. Itt az egyenértékű magyar (*csiga-posta*, *drótposta*) kifejezések nemcsak nehezen kitalálhatók, de rosszul, viccesen is hangzanának. Ebben az esetben az eredeti, tehát az idegen szó egyfajta könnyebbséget jelent, hiszen a magyar megfelelője egyszerre lenne kevésbé alkalmas és bonyolultabb is. Hasonló példa az egyik válaszadó által felidézett *becsekkol* ige, ami az angol nyelvben létező *to check-in* kifejezésből ered. A szó egy repülőtéri cselekvésre utal, mégpedig 'a repülőjeggyel való bejelentkezésre a kasszánál'. Maga a szó rövid és tömör, az általa ábrázolt cselekvés azonban kevés szóval igen nehezen magyarázható. Ezért az eredeti angol szó itt teljesen elfogadható, sőt annyira meg is gyökeresedett a nyelvben, hogy már magyarosították is az írásképét. Észrevehető az is, hogy az angol ige előtt megjelent egy igekötő is, ráadásul a magyar igeragozás szerint vált ragozhatóvá.

Az idegen szavak használatának a gyorsaság és az egyszerűség mellett a divat lehet az oka. A megkérdezettek szerint ugyanis az emberek, főleg a fiatalok talán azért is használnak idegen szavakat, mert akkor másoknál jobbaknak, intelligensebbeknek, sőt nagyvilágiaknak érzik magukat, hiszen napjainkban a villámgyors technológiai fejlődés idején, a globalizáció korszakában csak az számít, ami nemzetközi, más országokban is könnyen érthető, ugyanakkor elérhető is. Következésképpen az egyéniség sokat elveszíthet a világközösség javára. Ugyanígy a nyelv. Ahelyett ugyanis, hogy fejlődne, szebbé válna, egyre inkább pontatlanná, túlzottan egyszerűvé válik. A kommunikációs eszköz szerepe kiszorítja a nyelv egyik eredeti jellegzetességét: az esztétikáját.

A beszélgetések során a megkérdezettek – nemüktől függetlenül – kevésbé használtak idegen szavakat. Öt ember még nyilvánvalóan nem jelent reprezentatív mintát, nem számít nagy csoportnak, nem teszi általános érvényűvé a kutatás eredményét, válaszaik tudatossága mégis pozitív jelnek tekinthető a nyelvművelés szempontjából.

2.3. Koli buli bambinál - a fiatalok szlenghasználata

Hoffmann Ottó (1996) szerint a szleng nem egységes szociolektus. A három típusból egyre koncentráltam a kutatásom során, mégpedig „az általános szlengre” (Hoffmann 1996: 239), ami leginkább az úgynevezett ifjúsági nyelv szókészletében található, és „az általában ismert fogalmakat, dolgokat megnevező, országszerte elterjedt szlengjelenségeket foglalja magában” (Hoffmann 1996: 239).

Bár a beszélgetés témája minden esetben ugyanaz volt, mindegyik válaszadó másképpen fejezte ki magát. Így a megkérdezettek válaszait vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy nemük szempontjából a szlenghasználatuk fokozata igen eltér egymástól. A fiúk több szleng szót használtak a beszédükben, a lányoknál alig volt észrevehető az ifjúsági nyelv hatása. A megállapítás megerősítése végett néhány példát szeretnék hozni minden megkérdezett válaszából.

Egy igazán „szlenggazdag” nyelvet az egyik megkérdezett, az ELTE-n tanuló fiú szókészlete képvisel. A szlengszavak többnyire az ifjúsági bulizási módokra vonatkoznak, tehát a fiatalok viseletére, viselkedésére, a bulik körülményeire, annak

megfelelően, ahogyan rávezeti a válaszadót az elején feltett kérdés: *Meséld el, hogy néznek ki a bázibulik/ bulik Magyarországon?* Így például a diákkollégiumban tartott rendezvényre utalva az illető a *koli buli* kifejezést használja, amelynek az első szava éppen a *kollégium* szónak a rövidítése. Az *egyetemi szakot*, a *Matematikai Szakot* azonos módon írja le. Csupán egy szót használ a neve helyett: a *matek* szót. A szavak rövidítése egy gyakori jelenség a szlengben, hiszen megkönnyíti, egyszerűsíti az emberek közötti kommunikációt.

A bulik közben ivott szeszes italokat a fiú *töménynek*, *bambinak* nevezi. E két szó azonban nem azonos alkoholfajtát jelent. A *tömény* szó tudniillik inkább 'erősebb, nagyobb hatású italok'-at ír le, a *bambi* pedig 'egy könnyebb, kevésbé alkoholos, ezért lányoknak való koktél'-t nevez meg. Észrevehető tehát, hogy a szleng az egyszerűsítési funkciója ellenére egy komplex jellegű jelenség. Az ellenkező nemre vonatkozó lehetséges szavak közül a *csaj* szó hangzott el a beszélgetésben. Ez tulajdonképpen egy roma eredetű, tehát idegen, lányra utaló szó, amely erősen meggyökeresedett a magyar szlengben. A lányok viseletére egy szinte gyerekes, de ugyanakkor tökéletesen hangutánzó szó szerkezetet használ, a *csilibilit*. A kifejezés 'a női ékszerrel és ékszerelemekkel díszített ruházat' megnevezése. Ez az ifjúsági nyelvben gyakran fordul elő, a fiúk értelmezése szerint azonban inkább lenéző, csúfoló jelezve, hogy a lányok rengeteg csillogó ruhát viselnek.

A fiúk beszédében gyakran ismétlődő szó a *tök*. Számtalan különféle összefüggésben felbukkan. Eredetileg a *tökéletesen* 'nagyon' jelentésű határozószóból ered, mostanában rövid formája révén szinte mindenhol megjelenik, ugyanis a szlengből a mindennapi nyelvbe is bekerült. Többféle szintaktikai összetételben használható, könnyen ragozható, így a válaszadóhoz hasonlóan mondhatjuk, hogy valaki *tök szép csaj*, tehát 'kifejezetten szép, gyönyörű lány', de azt is, hogy *a szlengszavak tökre csapatfüggőek*, azaz: az egyén szóhasználata nagy mértékben attól függ, hogy milyen társaságban mozog.

A *matek* szakos szókészlete sok olyan szót is tartalmaz, amelynek mai nyelvi státusza nehezen megállapítható. Tudniillik egyes szlengszavak annyira elterjedtek, hogy már a mindennapi, köznyelvben is használhatóak, tehát már nem feltétlenül tekinthetők szlengszavaknak. Ezek közül a *ciki* ('szégyen, zavar'), a *bülye* ('buta'), a *meló* ('munka') és a *sima* ('könnyű, egyszerű') szó fordultak elő.

Egy bizonyos helyzet hangsúlyozásának céljából egy durva szó is elhangzott:

„*Tebát hogy bemegy (egy klubba), mit tudom én, akár már huszonöt éves és már az is simán öregnek érzi ott magát, mert kurva sok a fiatal*”. Ennek a szónak a besorolása szintén nehéz, ugyanis kifejező ereje az idő elteltével egyre inkább csökken, napjainkban ezért is használja egyre több magyar a mindennapi nyelvnek elemeként.

A többi fiú, a földrajz szakos és a Testnevelési és Sporttudományi Kar hallgatója, kevésbé használják szlengszavakat. Náluk azonban megjelenik néhány ifjúsági kifejezésmódra jellemző szó, amely a sztenderd nyelvben ritkábban fordul elő. Így például az egyik fiú a *buli* szinonimájaként a *parti* szót használja, az *evés* cselekvésére pedig a *zabálás* szó utal. Az utóbbit, bár durván hangzik, kizárólag nyomatékos szerepe miatt említette. Az egyik szabadtéri bulifajttával, az úgynevezett *főzéssel*

kapcsolatban a *kaja* és a *pia* szó került elő. Az ebből származó pejoratív melléknév, a *piás* szó nemcsak részeg emberekhez, hanem az alkoholfüggőkhöz is köthető, amely miatt kétértelműnek és ezért használatát bizonytalanoknak tartják a magyar nyelvi beszélők. Az egyetemista által használt *berúg* igének már nincs annyi ereje, amennyi korábban volt, ezért mostanában egyre elfogadottabbá és ennek következtében egyre általánosabban használttá válik a magyar társadalomban.

Egy érdekes kifejezés hangzott el a beszélgetésben, mégpedig az, hogy valaki *tudja, hogy mi újság*. Szó szerinti értelmében csupán annyit jelentene, hogy valaki 'jól informált, nagyvilági, intelligens'. Ám itt, egy bizonyos helyzetben értelmezve egy teljesen új jelentést kapott. A fiú válaszában az összefüggés a következő: legénybúcsú alkalmával a vőlegény és a barátai elindulnak a városba bulizni. Már az indulás előtt isznak alkoholt, úgyhogy éjfél körül szinte mindenki *piás*, pláne a vőlegény, akinek a szabadsága véget ér ez este elteltével. A társaságban csak a vőlegény legjobb barátja józan, így ha akad elintéznivaló, csak ő *tudja, hogy mi újság*. Ilyen értelemben tehát csak 'ő képes arra, hogy meghozzon bizonyos döntéseket, józanul elintézzon bizonyos dolgokat'. Ez egy nagyon ötletes, szellemes nyelvi jelenség.

A másik fiúnál előforduló szlengszavakból érdemes kiemelni egy olyat, amely már általánossá vált, mégpedig a fiúbarát megnevezését, a *baver* szót. Érdekes, hogy eredeti jelentése ellenére manapság lányokra is használják. A másik különleges kifejezés egy olyan bulira utal, amelynek résztvevői kizárólag fiúk, ez a *kanbuli*. A kifejezés egy kicsit csúfolódónak tűnik, mivel a *kan* szó a 'hímnemű kutya'-hoz köthető, mégis jól ábrázolja az esemény hangulatát: 'férfias, agresszív, csúnya viccekkel tele buli' jelenik meg a szemünk előtt.

A fiúk beszédmódjának közös része az elég gyakran előforduló *izé* szó. A szót töltelékszónak tartják a nyelvészek, azaz olyan szónak, amely egy spontán beszédben keletkező megakadásjelenség. Bizonytalanság, hezitálás esetén ugyanis többféle módon verbálisan „védekezik” az ember. Elhallgatáson, szüneteken kívül ez a szó is előfordulhat. A valamikori szlengben mára már teljesen bevetté vált, nemtől függetlenül mindenki használja. Ráadásul, az alapformájából más szófajok is keletkezhetnek, így ragozástól függően lehet melléknév (*olyan izé vagy...*), főnév (*mi ez az izé?*) vagy ige (*ne izélj már!*). Pl. *A Jumper* amerikai film címének magyarra való fordításáról:

„*Még soba nem ballottam ezt az izét ... a kifejezést [hogy Hipervándor]*”

„*Ide a kólí buliba persze, hogy lemegyek ... izé ... edzés pólóban meg ... izé ... kólis pólóban*”

[Amit egy buliban viselnek a lányok] „*nagyon ... izé ... egyénfüggő*”

Szöveggörnyezet, összefüggés nélkül a szó jelentése igen nehezen meghatározható, ezen egyetemessége miatt tartják hasznosnak a fiatalok. A nyelv művelés szempontjából azonban nem ajánlatos használni, mert a nyelvi produktivitás ellen hat.

A lányok beszéde a szókészlet nézőpontjából csaknem tökéletesen szabályszerű. Bár lassabban beszélnek, pontosabban fejezik ki magukat, mint a fiúk. Beszédjükben alig található szleng szó. Az egyik közgazdásznak készülő lánynál csak két „tisz-

ta” szlengszót figyeltem meg. Az egyik a *menő* melléknév, ami az idegen szavak divatosságára utal a megkérdezett válaszában. A másik pedig az egyik budapesti buli résztvevőit írja le: a *sík* szó, aminek a mindennapi nyelvben létező szinonimája a *buta* melléknév. A válaszadó lány beszédmódját azonban az udvariasság szempontjából is érdemes megvizsgálni. Az adatközlő egyetemistánál ugyanis előfordul néhány eufemizmus, azaz egy durva vagy illetlen szó, kifejezés helyett használt szépítő, enyhébb árnyalatú szó, kifejezés. E tény igen jó bizonyíték arra, hogyan viszonyul a lány a tabu szavakhoz. Így például az egyik homoszexuális barátját *kü-lön kategóriának* nevezi. Nyilvánvalóan ezt a bizonyos szót azért nem szeretné kimondani, mert megsértené a barátja érzéseit. A sok trágár szót használó embereket pedig *műveletleneknek* nevezi. A beszélgetéseimben az figyelhető meg, hogy az eufemizmusok használata kifejezetten a nőkre jellemző. A nők tehát igyekeznek megfelelően kifejezni magukat, a férfiak viszont nem törődnek ezzel. Ezt a feltételezést egy másik lány beszédmódja is megerősíti, hiszen nála csak egyetlen szlengszó hangzott el. A *vagány* szó szintén a mai világban előforduló idegen szavak modernségére, népszerűségére vonatkozik.

Mind a két lány lassan, de ugyanakkor a fiúknál pontosabban beszél, sőt a fonológia szemszögéből a kiejtésük hiperkorrekt.

A spontán beszédben megjelenő megakadásjelenségek mind a lányoknál, mind a fiúknál megfigyelhetők. Itt tehát nem bizonyul igaznak Horváth Viktória hipotézise, amely szerint „több bizonytalanságot és hibát produkálnak, (...) a lányok jobb verbális készségekkel rendelkeznek” (Horváth 2007: 316). A vizsgálat során az derült ki, hogy a lányok sok töltelékszót használnak, így például gyakran hallhattuk a *bát, tehát, szóval, tulajdonképpen, igazából* szavakat. A hezitálás gyakorisága szempontjából a lányok túlszárnyalják a fiúkat, ugyanis több szünet vagy e szünetet kitöltő hang jelenik meg náluk [*Ø*], [*Ø*:]. A fiúknál pedig gyakori az ismétlés, az újraindítás és a nyújtás.

2.4. Magyar Nyelvőr(nő)

Jelen vizsgálat eredményei igazolták a kiinduló hipotézist: a lányok jóval kevesebb szleng szót használnak, mint a fiúk. Bár nemtől függetlenül mindegyik megkérdezett az idegen és a durva szavak használata ellen nyilatkozott, a fiúknál mégis előfordultak a sztenderdtől eltérő kifejezések. Az ő esetükben tehát az elmélet nem teljesen azonos a gyakorlattal. A lányok beszédmódja, a többször megfigyelhető megakadásjelenség ellenére jobban hasonlít az általános, köznyelvre, így sokkal rugalmasabb a nyelvhasználatuk. Ebből kifolyólag a lányoknak nagyobb esélyük van arra, hogy jobban kommunikáljanak az átlagemberrel. Ugyanakkor a gondosabb kiejtés révén csaknem tökéletesen fejezik ki magukat. E tényből azt a következtetést merném levonni, hogy a jövőben éppen a lányok lehetnek sokkal inkább képesek arra, hogy jobban megőrizték nyelvüket. Annyira tudatosan és gondosan változtathatják majd a nyelvet, hogy – még ha a sztenderdtől el is tér – nemcsak rendezett, hanem életképes és még mindig szép is marad.

Irodalom

- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 257–277.
- Hoffmann Ottó 1996. *Mini-tini-szótár*. Pécs
- Horváth Viktória 2007. Vannak-e „női” és „férfi” megakadásjelenségek a spontán beszédben? *Magyar Nyelvőr* 131–133.
- Huszár Ágnes 2001. Női beszéd. In: Andor József–Szűcs Tibor–Terts István (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*. Lingua Franca Csoport, Pécs. 577–585.
- Huszár Ágnes 2006. Hogyan (nem) érdemes kutatni a női és a férfi kommunikáció közötti különbségeket? In: Kegyesné Szekeres Erika–Simigne Fenyő Sarolta (szerk.): *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender kutatás*. Miskolc. 15–38.
- Kövecses Zoltán 1998. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Urbán Anna 2008. Férfi és női szleng egy felmérés tükrében. In: Bodnár Ildikó, Kegyesné Szekeres Erika, Simigné Fenyő Sarolta (szerk.) *Sokszínű nyelvészet. Női szóval – női szemmel*. Miskolci Egyetem, Miskolc. 139–146.

Vecsernyés Ildikó*

HELSINKI EGYETEMI HALLGATÓK GONDOLATAI A MAGYAR NYELVRŐL

A Helsinki Egyetem Finnugor Tanszékén – amely az egyetemi reform nyomán épp az elkövetkező hónapokban olvad össze másokkal egy óriástan-székké – jelenleg öt BA-képzés folyik: általános finnugor nyelvészet, magyar nyelv és kultúra (unkarin kielen ja kulttuurin linja), általános balti-finn nyelvészet, észt nyelv és kultúra, valamint számi-(lapp-) kutatás. A számikutatás kivételével mindegyik képzés ugyanilyen elnevezéssel folytatódik az MA-képzés szintjén is.

A tanszéken jelenleg három főállású tanár oktatja a magyar nyelvet és kultúrát: Kovács Magdolna, Gerevich-Kopteff Éva és jómagam. A tanszék magyar oktatói közül Kovács Magdolna magyar nyelvészeti és szociolingvisztikai kutatásokat folytat (magyar és finn diaszpóra), Gerevich-Kopteff Éva magyar irodalmi és fordításelméleti publikációs tevékenysége mellett magyar tankönyvet is megjelentetett, én pedig főként magyar tananyagok írásával, illetve szótárkészítéssel foglalkozom.

A magyaroktatás története tanszékünkön dióhéjban

A Helsinki Egyetemen August Ahlqvist és Oskar Blomstedt már az 1860-as években megteremtette a magyaroktatás és -kutatás alapjait. 1881–1909 között Antti Jalava dolgozott itt rendkívüli magyar lektorként, majd Yrjö Wichmann professzor tartott magyar nyelvészeti és irodalmi előadásokat. Az első állandó magyar lektori állást 1925-ben szervezték, melyet Weöres Gyula töltött be 1942-ig. Őt Fazekas Jenő, Viljo Tervonen, majd Garam Lajos követte. A Magyar Intézet 1928-ban alakult; könyvtárunk magyar könyvgyűjteményének alapját a magyar állam ajándéka képezte.

Magyar nyelvet és kultúrát mellékszakként 1985, főszakként pedig 1990 óta lehet tanulni. A magyar nyelv és kultúra szakot 1999-ben a finnugor nyelvészet alá rendelték bürokratikus okokból, ennek ellenére a szakot továbbra is el lehet végezni főszakként, sőt doktorálni is lehet magyarból.

* Vecsernyés Ildikó, magyar lektor, Helsinki Egyetem, vecserny@mappi.helsinki.fi

Évfolyamok Finnországban gyakorlatilag nem léteznek, és a diákok (a főszakosokat kivéve, akik azonnal megkezdik a magyartanulást) magyar nyelvi tanulmányaikat más tanulmányaik mellett szinte bármikor megkezdhetik. Az idén négy magyar főszakos, és tizenegy más (zömében tanszékünkön más főszakot végző) diák kezdte meg tanulmányait. Ők 18–36 évesek. Az első tanévben a nyelvi órák száma magas, heti 8 magyar nyelvóra, így a diákoknak már egyévi tanulás után is lehetőségük nyílik intenzív nyelvtanfolyamokra, nyári egyetemre pályázni Magyarországra. A második évben az órák egy része már gyakorlatilag finn közvetítőnyelv nélkül is tartható. Diákjaink nemcsak a mi tanszékünkéről, hanem más tanszékekről, sőt karkról is érkeznek.

A finn hallgatók gondolatai a magyar nyelvről

Amikor a finn diákok bekerülnek az egyetemre, legalább három nyelvet már régóta tanulnak, és jól tudnak. Az általános iskola 3. osztályában kezdik az angolt, negyedikben sokan egy szabadon választható nyelvet, s ötödikben jön az ország második hivatalos nyelve, a kötelező svéd. Az sem ritka, hogy ezek mellett még egy-két más nyelvet is jól beszélnek már. Vajon, miért kezdi el minden évben több mint egytucat diák intenzíven, félévente 10 kreditnyi, azaz körülbelül 270 órányi munkával éppen a magyar nyelvet tanulni? Milyen elképzelésük van a nyelvről, mielőtt valóban megismerkednek vele?

Ezekről a kérdésekről kérésemre rövid fogalmazásokat írtak diákjaim. (Az idén nálunk tanuló hallgatók körülbelül fele, 17 hallgató ír a magyar nyelvhez való viszonyáról. A korábbi években a Balassi Intézet által küldött kérdőívek alapján mértük fel a diákok nyelvválasztásának okait, így valamelyest az elmúlt évek tapasztalataira is tudok hivatkozni jelen cikkemben. Helyenként idézem diákjaim szavait, ilyenkor az idézetek után zárójelben a hallgatók monogramja található.)

Az alábbiakban néhány gondolat arról, hogyan indokolják meg nyelvválasztásukat tanulmányaikat idén szeptember elején kezdő diákjaim.

A magyart főszakként tanulók fele az idén is, a korábbi években is azért kezdte tanulni a nyelvet, mert magyar ismerősei vannak, vagy tetszik neki az ország, vagy Budapest (két hallgató esetében a magyar rockzene):

„Több okból kezdtem magyarul tanulni. Valamiféle kapcsolatom egész életemben volt Magyarországgal. Egy jó barátom a gyermekkorát töltötte Budapesten, apám az évek során sokszor járt munkáügyben Magyarországon, és onnan cipelte nekünk a pálinkát, kávé, kolbászt és piros aranyat, úgy, hogy tele lett velük a szekrény. Amikor először jártam Magyarországon tavaly tavasszal, megállapítottam, hogy nagyon érdekes ország, ahol nem mindig lehet boldogulni magyartudás nélkül...” (N. M.).

Néhányan említik, hogy Magyarországon járva „bosszantónak” tartották, hogy először hallanak olyan nyelvet, amelyből egy szót sem értenek; ugyanakkor van, akinek éppen ez keltette fel az érdeklődését a magyar nyelv iránt.

A Finnugor Tanszéken más fázisokat tanulók nagy része egy távolabbi rokon nyelvet is akart tanulni; ők úgy gondolták, finntudásuk és észti nyelvi tanulmányaik sokat segítenek majd a magyartanulásban. Ők meglepő módon a tanulmányok megkezdése óta „két táborra szakadtak”; egy részük szerint más finnugor nyelvek ismerete nagyon megkönnyíti a magyartanulást, a másik „tábor” szerint a magyar nyelv a vártnál sokkal másabb, „indoeurópaibb” névelőivel és létigehasználattal szabályaival.

Egy harmadik, lényegesebb kisebb csoport vagy a nyelv egzotikussága miatt kezdte a tanulást, vagy hasznosnak tartja, hogy tud egy „ritkább” nyelvet, amely esetleg segítheti majd a munkahelytalálásban:

„Büszke vagyok arra, hogy azt mondhatom az embereknek, hogy tudok egy olyan egzotikus nyelven, mint a magyar” (P. P.).

A válaszolók közül jónéhányan úgy tartják, a magyarországi utazásuk alkalmával először hallott magyar nyelv hangzása ismeretlenül is ismerős volt, először finnek hitték:

„Jártam néhányszor Magyarországon, és minden alkalommal megessett egyszer-egyszer, hogy megálltam hallgatózni, finnül vagy magyarul beszélnek-e a járókelők az utcán” (M. J.).

A magyar nyelv tanulásával kapcsolatban a kezdők közül sokan megjegyzik, hogy idő kell, míg az eddig tanult indoeurópai nyelvek logikáját úgymond elfelejtik, és a finn vagy más finnugor nyelvekkel párhuzamba állítva próbálnak meg magyar mondatokat megfogalmazni. Közülük többeknek ez még nehézséget okoz, míg mások már „átálltak” arra, hogy az igéket és névszókat ragozzák, és figyeljenek a magánhangzó-harmóniára:

„Véleményem szerint még indoeurópai „csapdában” vagyok, vagyis előfordul, hogy azon gondolkodom a fordítandó szöveggel kapcsolatban, hogyan mondanám ezeket a dolgokat svédül” (M. J.);

„A magyar névszóragozás olyan közel áll a finnhez, hogy egyenesen élvezet megtanulni...” (P. T.).

A fekete bárány egyértelműen a tárgyas ragozás megléte, erről többen is írnak:

„A batározott és batározatlan ragozás elkülönítése egy finn anyanyelvű számára meglehetősen szokatlannak tűnik” – írja például H. S.

Kiemelik, hogy ez szinte az egyetlen jelenség, amelyről eddigi nyelvi tanulmányaik során még nem hallottak, ezért ezt találják a legnehezebb nyelvtani anyagnak. Némelyek szerint vigasztaló, hogy nem csak a finn nyelv „boldogítja” tanulóit bonyolult ragozási táblázatokkal. „Viszonylag világosan a kiejtést tükröző” (idézet egy hallgatótól) írásmódunk természetszerűleg dicséretet kap.

A több (két-három) éve tanulók írásaikban már egyértelműen a finn és a magyar nyelv hasonlóságára, a könnyebb tanulhatóságra helyezik a hangsúlyt. Ők már elsa-

játitották a nehezebb ragozásokat, ezért egyedül az igekötők okozta nehézségeket emelik ki. Dicséretet kapnak a képzők, amelyek a finn nyelvhez hasonlóan megkönnyítik új szavak megértését és memorizálását. Ez az idézet egy egy éve tanuló hallgatótól származik, aki már magyarul írt a témáról:

„Egy finnnek könnyű megérteni a magyar nyelv rendszerét. Például a képzők hasonlóan működnek, mint a finn nyelvben, és segítenek szavakat emlékszeni és kitalálni”.¹

Annak ellenére, hogy a diákok a tanulás nehézségeiről is írnak, szembetűnő, hogy a válaszadók közül egyetlen tanuló írja csak konkrétan, hogy a magyar nyelv nehéz. A nehézségekről írva többen ilyen és ezekhez hasonló mondatokkal folytatják: „mégis szeretem a nyelvet”, „a magyar igazán sajátos nyelv”, „sok dolgot mégis könnyebben jegyzek meg, mint más nyelveknél”, „nem mondanám, hogy (...) nehezebb más nyelveknél”. Egy diák még arra is felhívja a figyelmet, hogy milyen jó, hogy nincsenek nyelvtani nemeink.

A nyelv hangzására – azon túl, hogy a finnre emlékeztet – néhányan részletesebben kitérnek. A magyar nyelv hangzását kivétel nélkül mindenki, aki ír róla, szépnek vagy legalábbis viccesnek tartja. Van, aki szerint nagyon érdekes a nyelv hangzása, és izgalmas dolog akár finn szöveget is „magyarosan” olvasni; van, aki szerint nincs mókásabb, mint a csak ő-t vagy ü-t tartalmazó szavak, mint például az általuk hihetetlenül nevetségesnek tartott *csütörtök* szó. A mókás szavak listájára kerül még a finn ’vödör’ szóra emlékeztető *ember* és a *repülő*, amely a finn ’úszóhártya’ szóra hasonlít. A legérdekesebbek mégis a következő sorok, amelyeket egy kezdő diák írt:

„A magyar nyelvben szerintem nagyon szép a szavak sokfélesége és a kiejtésben különösképpen a szibilánsok és a hosszú magánhangzók; a magyar nyelv műveltnek és ünnepélyesnek hangzik.” (H. K.)

Ezekkel a sorokkal érdemes is zárni. Remélem, hallgatóink legalább ilyen lelkesen nyilatkoznak nyelvünkről és a magyartanulásról az elkövetkező években is.

¹ A szöveget javítás és monogram nélkül idéztem.

Magyari Sára*

HIEDELMEK A MAGYAR NYELV KÖRÜL

Hagyományos megközelítésben a hiedelem olyan hamis állítás, ami létezőnek vagy nemlétezőnek tételez valamit (Keszeg 2000), míg antropológiai értelemben valami olyan tudásra vonatkozik, ami a múltból származó örökségként, tanításként jelenik meg. Termelődésük és fennmaradásuk mindig funkcionális – gyakran például viszonyulási és viselkedési normákat írnak elő. Így van ez a másik emberhez, kultúrához vagy másik nyelvhez kapcsolódó képzeink esetében is.

1. A mindennapi ember gondolkodásmódjában furcsa elképzelések élnek a magyar nyelvről – legyen az magyar nemzetiségű vagy sem. Pozitív és negatív előítéletekkel találkozunk nap mint nap. Nincs olyan ember, akinek ne lennének előítéletei. Mert az ember bizonyos bináris oppozíciók (l. Lévi-Strauss) mentén észleli a világot, azaz mentálisan megteremt egy olyan valóságot, mely egymást kiegészítő ellentétpárokon alapszik: sarkítva a környezetünk jó–rossz, szép–csúnya, mienk–idegen stb. A pozitív értékek mindig a mi csoportjába tartoznak, így tehát az, ami a miénk: az jó, szép, értékes; ami pedig az ők csoportjába tartozik: az a negatív értékek mentén szerveződik. Ami az ember számára idegen, ismeretlen, érthetetlen az első sorban a rossz fogalomkörébe tartozik.

Így van ez a nyelvek esetében is: a másik nyelv, amely érthetetlen, a kiszolgáltatottság, a félelem, az idegenkedés érzetét kelti. Ezért mondjuk azt a saját nyelvünk-ről, hogy az szép, jó, gazdag, azaz általában pozitív értékekkel minősítjük. A mindennapi ember gondolkodásmódjának velejárója ez. A közember megragad az érzékelés szintjén: számára az létezik csak, amit lát, érez. Ragaszkodik a hagyományokhoz, szokásokhoz, mert ezek bizonyos tapasztalatokon alapszanak, így biztonságot nyújtanak az egyén számára.

* Magyari Sára, a kolozsvári nyelvtudományi doktori iskola hallgatója, magyart mint idegen nyelvet tanít Temesváron; saramagyary@yahoo.com

A mindennapiságban a cselekvések spontánok. Nem az a jellemző, hogy előre megtervezett módon cselekszik az ember, de mégis fontos számára a tapasztalás – ami már bevált, kipróbált cselekvési modell. Gyorsan általánosít – főleg a negatív tapasztalatok alapján. Az általánosítások kapcsán születnek az előítéletek. De ezek természetesen és hasznosak: az előítéletek segítségével védjük meg azt, ami a sajátunk. A mindennapi gondolkodásmód én-központú: mindent a saját szempontjából értelmez az ember, az egyéni világlátása, tapasztalatai alapján értékkel. Továbbá a közember gyakorlatias is. Azaz fontos, hasznos az, amire neki szüksége van, ami jó valamire. Mire jó tehát a magyar nyelv ismerete?¹ Mi ennek a haszna?

Nem ideológiákat kell keresni, amikor a kisebbségi magyar nyelvhasználatról, oktatásról van szó, mert csak az értelmiségi számára fontosak ezek az elméletek. A mai átlag polgár számára a funkcionalitás kerül előtérbe: a dolgok gyakorlatban való alkalmazása lesz elsődleges, illetve az ebből adódó haszon. A haszonelvűség a nyelvtanulás alapja is. Azért tanulunk meg általában egy második nyelvet, mert azt valamilyen személyes érdekünk megkívánja. De az is igaz, hogy akkor tartunk meg egy nyelvet – legyen az az anyanyelvünk – ha arra szükségünk van, ha a mindennapi kommunikációs helyzetekben hasznát vehetjük.

2. Az etnocentricitás fogalma: olyan szemlélet, amely alapján a saját etnikum mindennek a középpontja és minden más csoport szokásaiban, értékeiben ehhez viszonyított. Továbbá a nemzeti közösségek olyan spontán beállítódása, miszerint a sajátját magasabb rendűnek tartja. Szintén a *mi* és *ők* viszonylatában válik mindez igazán érthetővé, ahol a *mi* fogalmához a pozitív értékek, még az *ők* csoportjába a negatív értékek tartoznak. Mert a közember szemléletében „minden gyanús, ami/aki nem olyan, mint mi”. Ez által felmerül, hogy létezik-e nemzeti karakterológia.

Mivel az emberi természet hajlamos az általánosításra, ezért előítéletek hordozója. Emellett én-központú, így hajlamos arra is, hogy egy-egy nemzethez hozzárendeljen bizonyos tulajdonságokat.

Az ember számára eleve szükséges a kategorizálás. De ezek a nemzeti jegyek nem abszolútak. Mindig vannak olyan személyek, akikre egyáltalán nem illenek rá a megfogalmazott sztereotípiák. De valamiért mégis jó magyarnak lenni azok számára, akik magyarok. Akik pedig nem azok, illetve nem tekintik sajátjuknak ezt a nyelvet, furcsa magyarázatokat termelnek a magyar nyelvvel kapcsolatosan. Sőt, ezek a képzetek annyira hitelesnek tűnnek némelykor, hogy még a magyar anyanyelvűek is gyakran elhiszik és hangoztatják őket.

3. Az alábbiakban megvizsgálók néhány olyan kijelentést a magyar nyelvvel kapcsolatosan, amelyeknek igazságtartalma megkérdőjelezendő, de a köztudat – beleértve a magyar anyanyelvű beszélőközössége(ke)t is – élteti őket.

¹ Elsősorban a magyar mint kisebbségi nyelv tanulásakor felmerülő kérdés a szülőknél, hogy van-e értelme magyar iskolába járatni a gyereket, van-e jövője a diáknak, ha magyar nyelven tanul.

Gyakran mondjuk és halljuk, hogy a magyar nyelv *egyedülálló, rokontalan, nehéz, ősi és kis nyelv*. Hogy ezek a kijelentések mennyire igazak vagy sem, a következőkben tárgyalom. De tudni kell, hogy főleg a saját pesszimizmusunk élteti ezeket is.

A rokontalanság elve: nyelvrokonaink a finnek, észtek, lappok, valamint több volgai nép tartozik a finnugor nyelvcsaládba. Finnország az egyik legfejlettebb ország Európában. Hol van itt a rokontalanság?

A kis nyelv elmélete: a magyar nyelvet kb. 15 millióan beszélik, ezt a számot tekintve – változó adatok szerint – Európában a tizenegyedik, a világban a negyvenkettedik helyen áll. A tudósok körülbelül 6000 nyelvet tartanak számon jelenleg. A nyelvek nagy részének nincs írásbelisége, nincsenek intézményei, a legtöbb még csak nem is államnyelv. Biztos, hogy kis nyelv a magyar?

Nehéz nyelv?! – Miért mondjuk, mondják ezt? Mert szerkezete jelentősen eltér az indoeurópai nyelvek szerkezetétől, esetleg „nagyon hosszú” szavaink vannak vagy felnőttként problematikusabb megtanulni a sajátosan magyar kiejtést. De mindez inkább a különlegessé, mássá teszi a magyar nyelvet. Ezen kívül nagyon logikus a szerkezete: gyakoriak az egymásra utaló és egymást kiegészítő rendszerek. Pl. a többes szám kifejezése a főnévragozás és az igeragozás esetében is (például *A lányok játszanak*). Vagy a határozott ragozási paradigmánál felfedezhetjük a birtoklás jelének személybeli azonosságát (*Építem a saját házamat*.)

A különlegesség kategóriájához tartozhat a magyar nyelv képi ereje is vagy a szinonimarendszer gazdagsága. Nobel-díjas tudósaink nem egyszer hivatkoznak a magyar nyelv „különleges képességeire”, a képi gondolkodást kifejező szerkezetekre. Már-már anekdotaszerű történetek keringenek arról, hogy nyelvünk milyen módon járult hozzá a természettudományok területén nagyot alkotók eredményeihez.²

A csúnya, mekegő nyelv hiedelme. Azon képessége egy nyelvnek, hogy egy-két magánhangzó használatával is képes értelmes kijelentéseket létrehozni, nem hátrány, sokkal inkább a nyelvi leleményesség, a játékosság velejárója. Esetenként olyan pozitív tulajdonság is lehet, amely az anyanyelvi beszélőt büszkeséggel töltheti el, hisz „mely nyelv merne versenyezni véled” (Petőfi).

Ősi nyelv? Nem érzem egyáltalán negatív tulajdonságnak, mert tökéletesen megfelel a társadalmi változások megjelenítésének, alkalmas a kommunikációra, a kultúra minden területén megállja a helyét. Nyelvünk legalább 3000 éves, önálló története van, s ez csak adaptációs fokát jelzi, szívósságát, tehát pozitív fogalom.

A „közöttiség” képzete – a magyarság Európa közepén található, Kelet és Nyugat között. Ebből fakadóan bizonyos magatartásformákat vélünk magunkon felfedezni, gyakran emlegetjük a rokontalanság érzetét, az egybekeveredettséget, a befogadást („sok nép fiait és nyelveit fogadta be a magyar”). Jellemző továbbá a valamikori

² Például ilyen történet, mikor Teller Ede állítólag azt mondta egy rádiós beszélgetésen, hogy könnyű neki híres fizikusnak lennie, hiszen a magyar az anyanyelve.

aranykor bukásának siratása (1526-ig, a török megszállásig Magyarország Európa virágzó hatalma volt), de a *múltsiratás* mindig is jellemezte népünket. A *bungaropesszimizmus*: az elvesztett függetlenség, az „Európa szélére” sodródás, a nemzethalál-gondolat (mely összekapcsolódik a nyelvhalál és a fogyó nemzet rémképével) sokat említett jellemzőnk. De mindezek mellett kevesen tudják, hogy a magyar az egyetlen keletről érkezett népvándorlási nép és nyelv, amely képes volt fennmaradni. Magyarországon olvadtak be a hun, az avar, a besenyő, az úz, a kun, a jász nyelvek.

Egyedülálló, idegen ezen a részen? Minden kultúrának megvannak a maga eszményei, így van ez a nyelv területén is: vannak nyelvi eszmények, amihez történt vagy történik az adott nyelv viszonyítása. Ez koronként változik. A magyart a Kárpát-medence nyelveihez és egy közös európai nyelvi eszményhez közelítették: ez általában a latin, a német nyelv volt.

Igaz, hogy a magyar nyelv jellegében más, mert agglutináló, tömör, szintetikus, valamint nagyon szemléletes. De sok közös vonása van más nyelvekkel is (Péntek 2001), s ezeket a közös jellemzőket igen ritkán szoktuk emlegetni. Ilyenek pl. a mássalhangzók jésítése, amely szlovák, szerb, horvát minta alapján történik nyelvünkben. Az *ö*, *ü* hangokat nyugat-európai nyelvekből vettük át – megtalálhatóak a német és a francia „nagy” nyelvekben is. Továbbá latin eredetű az írásrendszerünk. A latin versek ritmusa közel áll az ősi magyar verseléshez. Német hatásra keletkezett a *sz*, *k* hangunk. Szókincsünk összetételében nagy szerepet játszottak a szláv nyelvek (12,4%), német (7,3%), latin–görög nyelv (5,8%) stb. Latin hatás az alárendelő mondat kifejlődése, valamint a magázás és az igeneves szerkezetek fejlődése is.

Az is tudnunk kell, hogy a magyar nyelv is hatott más nyelvekre, ez elsősorban a szókincs területén mutatkozik meg: pl. a román köznyelvben 150–200 magyar eredetű szó található, illetve magyar eredetű a *-ș*, *-aș*, *-eș* főnévképző a románban.

A magyar nyelv és nép *veszélyeztetett*? Tekintsük át, mit jelent a veszélyeztetett nyelv fogalma (Szoták 2005). Olyan nyelvre kell gondolnunk, amelynek kisszámú beszélőközössége van, alacsonyabb státusza és megbecsülése, valamint idős emberek beszélik. Továbbá az iskolai oktatásban nem szerepel egyáltalán, csökken a használati területe, presztízse, állami támogatottsága. A biológiai fajanalógia alapján megkülönböztetünk: haldokló nyelveket, ezeket már nem tanítják anyanyelv-ként. Veszélyeztetett nyelvek: a következő évszázadban nem fogják már anyanyelv-ként tanítani. Biztonságos nyelvek: állami támogatást élveznek, nagyszámú a beszélőközösségük.

Ebben az értelemben a magyar nyelv hivatalosan nem veszélyeztetett, de ez vidékenként változó, a kisebbségi lét új helyzeteket teremt. Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk egy nyelv helyzetéről, szükséges a reális helyzetfelmérés, de életképessége elsősorban a beszélőközösség mentalitásától függ. A nyelvpolitikai törekvések általában csak másodlagos szerepet kapnak. A nyelvcsere egyéni, és csak az értelmiségi számára veszteség, nem a közembernek, mert számára a funkcionalitás lesz az elsődleges.

Mindezeket figyelembe véve, érdemes elgondolkodni azon, mennyire jogosultak azok az állítások, amelyeket olyan szülők mondanak, akiknek gyermeke magyarul tanulhatna.³

4. Mit mond a felnőtt, ha gyermeke magyarul tanulásáról van szó? Nem adom magyar tannyelvű iskolába a gyermekem, mert: *Nem érvényesül* – ez a legkönnyebben megvethető érv. Van magyar nyelvű felsőoktatás Romániában, vannak olyan állások, amelyekhez szükséges a magyar nyelv ismerete. *Megterhelő* a gyermek számára a plusz óravállalás: de nézőpont kérdése, hogy melyik tantárgy van pluszban. *Nehéz* a magyar nyelv – erről már a fentiekben beszélünk. Mi itthon *másképp beszélünk*, és nem lesz, aki segítsen a gyermeknek a tanulásban – ezekre ellenpélda a napközis program, mely több iskolában működik már. S a gyermek úgy megy haza, hogy már az iskolában elkészítette a házi feladatait. Különben nagyobb osztályokban már úgy sem tud segíteni a szülő, olyan „nehéz” dolgokról tanulnak, illetve a német, angol tannyelvű iskolákban ez miért nem probléma?

Gyakoriak a *rosszindulatú* megjegyzések, melyek szerint a magyar nyelv az *ördög nyelve* – de akkor miért szólal meg magyarul a pápa is? A zártabb, tradicionális közösségekben „igazi” nyelv az, amit a hivatalokban beszélnek, a rádióban, televízióban, írott sajtóban használnak, ami megjelenik írott formában, azaz, ami *jó valamire*. De ne feledjük, a magyar nyelv egyenértékű az összes többi nyelvvel. Van írásbelisége, használatos a mindennapi kommunikációban, a politikai, gazdasági életben, alkalmas a tudomány és a művészet művelésére, tehát az egyéni érvényesülés eszköze. Előny az is, hogy van olyan ország, melynek hivatalos nyelve a magyar nyelv.

A magyar nyelvről így is gondolkodhatunk. Ha számba vesszük azokat az előítéleteket, amelyek körülvesznek minket, sokkal könnyebben leépíthetjük őket. Nagyon fontos az is, hogy ne éltsük mi magunk ezeket a hiedelmeket. Legyünk tisztában nyelvünk valóságos voltával, értékével és hasznosságával.

Végezetül lássuk, hogyan vélekedik a magyar nyelvről korunk egyik ismert nyelvésze, Aurelien Sauvageot: „Az a gondolat, hogy formáljanak és újraformáljanak egy kultúrnyelvet, ismerős volt nekem. Elsősorban a nyelvtörténetből. (...) Tudtam, hogy egy nyelvre lehet tudatosan hatni, és lehet ilyen vagy olyan irányban továbbfejleszteni. De ami a magyarok ügyét a többiekétől mégis megkülönbözteti, az a nyelvi harc mérete és időtartama volt. Egy egész nép vetette latba minden erejét és minden áldozatkészségét, hogy megmentse a nemzeti nyelvet és ezzel magát a nemzetet is. Nemhiába jöttem Bécsbe. Valóban zarándokút volt ez, megvilágította

³ Kisebbségi helyzetben gyakori, hogy a magyar anyanyelvű családok nem adják gyermekeiket magyar tannyelvű iskolába, bár a feltételek (helybeli magyar tannyelvű iskola, képzett pedagógus stb.) megvannak hozzá. Általában olyan érveket sorakoztatnak fel, amelyek elsődlegesen szubjektív jellegűek, és ezeket nem támasztják alá a helyi lehetőségek, sokkal inkább a magyar nyelvhez és identitáshoz való attitűdöt tükrözik.

számomra és felfedeztette velem a magyar kultúra egyik fontos alapelvét: soha nem lemaradni, idejében követni minden haladást, minden megújulást, sőt ha lehet, megelőzni mindenki mászt” (Sauvageot 1988).

Irodalom

- Balázs Géza 2000. *Lebetséges nyelvi szabványok*. A–Z Kiadó, Budapest.
- Keszeg Vilmos 2000. A hiedelmek. In: Demény István Pál–Gazda Klára–Keszeg Vilmos–Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos (szerk.): *Magyar népi kultúra*. Abel Kiadó, Kolozsvár. 151–203.
- Kiss Jenő 1996. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Péntek János 1999. *Az anyanyelv mítosza és valósága*. AESZ-füzetek 5. Kolozsvár.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár.
- Sauvageot, Aurelien 1988. *Magyarországi életutam*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Szoták Szilvia 2005. A magyar mint veszélyeztetett nyelv. In: Péntek János–Benő Attila (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. AESZ Kiadó, Kolozsvár. 145–160.

Grendel Lajos

A MAGYAR LÍRA ÉS EPIKA A 20. SZÁZADBAN*

„**A**z irodalomhoz nem kis pofa kell. Úgy látszik, mégis van hozzá pofám” – olvasom Kukorelly Endre egyik kötetének fülszövegében. Ugyanezt elmondhatom én is, megtoldva azzal, hogy az irodalomtörténet-íráshoz még ennél is nagyobb pofa kell, különösen akkor, ha ezt a merényletet egy „aktív” író követi el, beöltözve néhány esztendőre tudósnak. Szolgáljon mentségemre, hogy több mint egy évtizede a 20. századi magyar irodalom történetét adom elő a pozsonyi Comenius Egyetemen, s ez az arcátlanság életem egyik legszebb kalandja. Valamelyes ismereteim e korszak magyar irodalmáról, természetesen, korábban is voltak, elvégre az író olvasó lény is, illik ismernie a magyar és a világirodalom kanonizált műveit. Ám már ezek újraolvasása is szerzett meglepetéseket, hiszen – ugye, minő korszakalkotó felfedezés...! – az ember ugyanazt a könyvet másképpen olvassa „szegény kisgyermekként”, másképpen „bús férfiként” és megint másképpen élete alkonyán, amikor úgy véli, nagy meglepetések már nem érhetik. Hát bizony érhetik! Azt is meghökkenve látja, milyen sok kiváló szerzőt hanyagol el ilyen vagy amolyan okból a többnyire hálátlan utókor, holott természetes lenne helyük a kánonban. Persze erre a defektusra könnyen találhatunk igazolást. Azt, hogy, ha tetszik, ha nem, s bárhogyan is kapálódzunk ellene, bizonyos fokig mindig is foglyai leszünk a saját időnknek, a jelen kor ízlésének és divatjainak. Egyik pozsonyi irodalmi estjén Kibédi Varga Áron arról elmélkedett, hogy egy korszak irodalmát vizsgálva, célszerű azt két optikán át szemlélni: a tárgyalt korból és a jelen felől.

De hát irodalomtörténet-e a szó hagyományos értelmében ez a több száz oldalas könyv? Nem az én tisztem válaszolni erre. Azt bizvást állíthatom, hogy nem élménybeszámoló, illetve ha részben az is, csak legutolsósorban. És kihez akar szólni?

* A tanulmány a 2009. november 7-én Prágában megtartott *A magyar nyelv és kultúra különös találkozásai* című szimpóziumon elhangzott előadás szerkesztett változata. Az írást a szerző szíves engedelmével, másodközlésben jelentetjük meg. Az elsődleges közlés joga a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*-é, ahol Grendel Lajos irodalomtörténete 2006 óta folytatásokban jelenik meg. (A szerk.)

Mindenkihez, mondhatnám lelkesen, de, sajnos, elmúltam már húszéves. Akkor hát a könyvek barátaimhoz. Ez meg fellengzős kijelentés, és különben is, *miféle* könyvek barátaimhoz? Tehát a szakemberekhez: költőkhöz, írókhoz, irodalomkritikusokhoz, irodalomtörténészekhez, pedagógusokhoz, diákokhoz? Is. De másokhoz is. Az olyan nem szakmabeliekhez, akik olykor szívesen elolvasnak egy-egy modern magyar regényt, novellákat, horribile dictu: verseket is, s nem kötelező penzumból. Hogy hányan vannak, bevallom, fogalmam sincs. Nos, akár kevesen vannak, akár még kevesebben, főként velük szeretnék így, látatlanban és ismeretlenül eszmét cserélni. A 20. századi magyar irodalomnak azokról a műveiről, amelyek, megítélem szerint, az idő múlásával sem veszítettek érdekességükből, eredetiségükből, párbeszédképességükből. Megítélem szerint... Ezzel azt akarom mondani, hogy nem állt szándékomban megfellebbezhetetlen ítéleteket megfogalmazni, s hogy e könyv írása közben mindvégig tudatában voltam annak, hogy véleményem és értékítéletem egy csupán a több más lehetséges vélemény és értékítélet közül, hogy megközelítésem és optikám csupán egy a lehetséges megközelítések és látószögek közül. Vagyis nem mentes sem szubjektívizmustól, sem bizonyos fokú, elkerülhetetlen önkényességtől, ahogy a szemrevételezett szerzők és műveik kiválasztása sem. Sok olvasó bizonyára hiányolni fog ebből a könyvből ismert és jól csengő neveket, akik nélkül a 20. századi magyar irodalom története sosem lehet teljes. Mindenekelőtt néhány kiemelkedő dráma- és esszéíró nevét. Ez a könyv azonban csupán a modern magyar lírában és epikában végbement változásokkal, mozgásokkal, (át)alakulásokkal kíván foglalkozni, tehát ha több is, mint irodalomtörténeti bedekker, kevesebb, mint amilyen egy *teljes* irodalomtörténet lehetne.

A szerzők és műveik kiválasztásánál ugyanis elsősorban az a szempont vezérelt, amit Kulcsár Szabó Ernő az irodalom mindenkori – de az irodalom időbeli létmódjából következően mindig változó – nyelvi és poétikai hatáspotenciáljának, rajta keresztül pedig a beszédmód és annak történeti-világértelmezési feltételezettségének nevez (A magyar irodalom története 1945–1991. Második kiadás. Bp. 1994. 11. o.). A beszédmód változásai és alakulásai foglalkoztattak ennek a munkának íráskor, az életműveken belül, másrészt az adott korszak irodalmi kontextusa és nem utolsósorban a jelen felől nézve. Más szóval, ami, megítélem szerint, a modernizmust megelőző irodalomtörténeti korszakkal szemben szemléletében és beszédmódjában eltérő. Nyilvánvalóan ez egy további szűkítő szempont, amely a teljes 20. századi irodalmi panorámából kimetszi annak egy szeletét. Ha úgy tetszik, a középpontját. Azt, ami az irodalomtörténeti alakulásfolyamatban a meghatározónak bizonyuló tendencia volt. És nem is egy. A 20. századi magyar irodalom beszédmódjának karakterét a század elejétől napjainkig három paradigma egyidejű jelenléte formálta, a *nyugatosoké*, az *avantgárdé* és a harmincas évektől a *népi íróké*. Hatásuk a magyar irodalom alakulástörténetére nem mindig volt egyformán intenzív és szignifikáns, de a jelenkor irodalma felől nézve, nagyon kevés kivételtől eltekintve, többé-kevésbé e három paradigma valamelyikére a legtöbb kortárs mű beszédmódja visszavezethető.

A modernség persze önmagában nem lehet értékmérő. Ha kizárólag a modernség (vagy szemléleti-nyelvi újszerűség) elve vezetett volna e könyv írása közben, ak-

kor ez az amúgy is sokszereplős könyv további mellékszereplők és statiszták garadájával bővíthetett volna. Hiszen a ki nem forrott életműveknek és elvetélt kísérleteknek se szeri, se száma a múlt évszázad magyar irodalmában; elég csak fel-lapozni a Nyugat évfolyamait. Messze nem minden megjelent mű bizonyult mara-dandónak, ami e kultikus folyóirat lapjain helyet kapott. Még inkább elmondható ez az avantgárd hőskoráról. Már csak ezért sem volt meggyőző Bori Imre igyekeze-te, hogy az avantgárdot tegye meg egy új irodalmi időszakítás kezdetének. (Az vi-szont már jelenkori irodalomtörténet-írásunk egyik mulasztása, hogy a magyar avantgárd másik, hatvanas-hetvenes évekbeli felfutását sokszor még ma is marginá-lis jelenséggént kezeli, holott ez az új avantgárd a magyar líra századvégi paradig-maváltásában illetve annak előkészítésében fontos szerepet töltött be.)

Másfelől nagyfokú türelmetlenségre és elfogultságra vallana, ha e század nem modernista, a 19. századi poétikákat követő műveit mindenestül értéktelenségben marasztalnánk el, amint azt a marxista irodalomtörténet-írás tette. Ez az elmarasz-talás elsősorban regényírókat sújtott, s többségük „lektúrködésben” bizonyult az igazán nagyokhoz képest kisebb fajsúlyúnak. Nagyjából-egészében joggal. De Tormay Cecil Emberek a kövek között és A régi ház c. regényét, Bánffy Miklós re-génytrilógiáját, de még Zilahy Lajos, Komáromi János, Wass Albert vagy Nyíró Jó-zsef minden regényét sem nevezném lektúrnek, Móra Ferencről nem is beszélve, akit egy, az enyémnél teljesebb irodalomtörténetben külön terjedelmes fejezet il-letne meg. S az is igaz, hogy a kanonizált, a klasszikusnak elfogadott íróink sem ve-tették meg mindig a lektúrt, hogy itt most csupán Móricz Zsigmond és Márai Sán-dor nevét említsem.

Az is nyilvánvaló, hogy egy más szemléletű és indíttatású irodalomtörténetben főszereplőkké léphetnének elő azok a költők és írók, akik a népi írók mozgalmát megszervezték és működtették vagy e mozgalomhoz hol lazább, hol szorosabb esz-mei szállal kötődtek (Szabó Dezső, Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál, Kodo-lányi János, Veres Péter, Szabó Pál stb.) Egy teljes irodalomtörténetből nagy balga-ság lenne kirekeszteni őket, s hogy méltatásuk és műveik számbavétele ebből a könyvből mégis hiányzik, annak az a magyarázata, hogy a nevezett írók és költők el-zárkóztak líra- és prózapoétikaikban új kifejezési formák és beszédmódok keresé-sétől. Tradicionalisták voltak, ha egészen más szándékkal és indíttatásból is, mint a két világháború közötti korszak lektúrirói. A Gyepsornak, a Számadásnak vagy Kodolányi János novelláinak és néhány regényének azonban így is a 20. századi magyar irodalom reprezentatív művei között van a helye.

A modern magyar irodalom nyelvi és poétikai hatáspotenciálját tartva szem előtt, a hagyományosan a népi írók közé sorolt alkotók közül azok érdemesek ki-tüntető figyelemre, akiknek a poétikája, tradicionalista karakterük ellenére, más paradigmák felől is relevánsan értelmezhetők, mint Németh Lászlóé, Illyés Gyuláé, Tamási Ároné s később Juhász Ferencé, Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré vagy Kormos Istváné, jóllehet némely művükben a nyelv, az irodalmiság valóban csak „cifra szol-ga”, az irányzatosság szolgája. Arra pedig, hogy a népi paradigma korunkban is ké-pes megújulásra, egyebek mellett Szilágyi István és Gion Nándor regényei vagy ép-pen a Szajla-verseket író Oravecz Imre lehet az irányadó példa.

Irodalomtörténet-írásunk közmegegyezéssel a Nyugat 1908-as elindítását tekintik korszakhatárnak, a modernizmus nyitányának. Ám ez nem volt mindig ennyire nyilvánvaló. Magyar irodalomtörténetében nyolcvan évvel ezelőtt Szerb Antal a korszakhatárt korábbra tette. Hogy a modernizmus korszaka mikor zárult le, a nyolcvanas években-e, esetleg korábban, vagy esetleg nem zárult le, ma még nehéz eldönteni. Annyi világosan látható, hogy a magyar lírában és a prózában a hetvenes és a nyolcvanas években végbe ment egy jelentős paradigmaváltás. Talán új korszak kezdődött a magyar irodalomban, de ez sem állítható teljes bizonyossággal. Éppen ezért ennek az új korszaknak a fejleményeivel, főbb műveivel és jelentős alkotóival nem kívántam foglalkozni könyvemben. Az is bizonyosan állítható, hogy az irodalomtörténeti korszakhatárok a mi irodalmunkban sem esnek egybe a történelmiekkal. Sem 1918-19, sem 1945, sem 1956, sem 1989 a magyar irodalom alakulástörténetében nem tekinthető korszakfordulónak, más szóval, az irodalom alakulástörténete öntörvényűbb volt a múlt században, mint gondolnánk, s ha nem is teljesen, de intakt tudott maradni a totalitárius ideológiák befolyásától. (Itt persze nem a mindenkori és kinevezett hivatalos írókról beszélek.)

Könyvemben figyelembe vettem azt is, hogy a 19. század végén akadtak Magyarországon írók, akik megpróbálták másképpen írni, mint Jókai, Mikszáth, Gárdonyi vagy Herceg. Ezek a premodern új, individualista, esetenként urbánus látásmódot és egy olyan új beszédmódot próbáltak irodalmunkban meghonosítani, amit főként az orosz és a francia irodalomból lestek el. Nem hagytak nagy életműveket az utókorra, sosem voltak népszerűek, nyersebben mondva, alig-alig olvasta őket a közönség, s a kritika sem bánt velük mindig kesztyűs kézzel. Az utókor mégis időről időre rácsodálkozik egy-egy művükre, aztán az első szenzáció elmúltával megint megfélemez róluk. Ki nem teljesedett vagy töredékben maradt életművük mégsem jelentéktelen fejezete irodalmunk történetének. Novellákat írtak, s talán ez volt a vesztük; mert ezt a műfajt a nagyközönség nálunk rangján alul kezeli. Pedig ennek a lebecsült műfajnak sok szép lapja éppen a századvég felig elfeledett íróinak keze alól került ki, köztük remekművek is. Ők voltak az első igazi *modern*ek a magyar irodalomban. Ezért kezdem az ő munkásságuk áttekintésével ezt a könyvet, anélkül hogy kétségbe vonnám Ady fellépésének és a Nyugat elindításának valóban korszakos jelentőségét, amelyet hamarosan a modernizmus második hulláma, az avantgárd követett. Mint említettem a modernizmus korszakának végét ennél jóval nehezebb kijelölni. Az bizonyos, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években, előbb a lírában s nemsokára a prózában is, olyan szemléleti és poétikai átrendeződés kezdődött irodalmunkban, amelyet akár korszakváltásnak is tekinthetünk; hogy mennyire gyökeresnek, azt majd a közeljövő alakulási irányai mutatják meg. Látnivaló azonban, hogy napjaink lírai beszédmódját Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre, majd Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre paradigmaváltó költészete elemi erővel határozza meg, miközben a nyugatos-újholdas és a népi paradigma követői (a mai tradicionalisták) közül is nem kevés költő beszédmódján is rajta van a korszakváltás lenyomata. A prózában a paradigmaváltást Nádas Péter Emlékiratok könyve c. regényéhez és Esterházy Péter Bevezetés a szépirodalomba c. könyvéhez köti a mai irodalomtörténet-írás. Mindkét könyv 1986-ban jelent

meg, melyek közül az előbbi, véleményem szerint, a modernizmus korszakát lezáró mű, míg az utóbbi a posztmodernnek, ha nem is nyitánya (hiszen posztmodernnek tekinthető műveket Esterházyt kívül mások is publikáltak már korábban), de mindenesetre máig erősen legrepresentatívabb műve.

Száz esztendő. A 19. század végétől az 1980-as évekig. Mi történt a magyar lírában és prózában ebben a száz évben? Kik a modern magyar irodalom legfontosabb szerzői és melyek a legjelentősebb művei? Nem az írói életművek mint olyanok az érdekesek számomra, hanem a lírai és epikai beszédmódok változásai. Nem az írók életrajza, hanem a szövegeik. Ezért az olyan szerzők munkásságát, akik mind a lírai, mind az epikai műnemben kiemelkedő teljesítményt hagytak ránk (Kosztolányi, Füst, Babits), két különálló fejezetben tárgyalom. Vannak, akiknek nagyobb terjedelmű jutott, vannak, akiknek kisebb. A legrészletesebben azoknak a lírikusoknak és prózaíróknak a munkásságát elemeztem, akiknek a beszédmódja és poétikája a magyar irodalom alakulástörténetére, véleményem szerint, a legnagyobb hatással volt. Vagy akik valamely időszak reprezentatív alkotói. De akiknek kisebb terjedelmű jutott a könyvben, őket sem tekintem másodlagos jelenségnek. Ez a terjedelmű eltérés itt nem értékbeli vagy minőségbeli kisebb rangot jelez. Jékely Zoltán vagy Kálnoky László nagy versei semmivel sem alábbvalóak József Attila vagy Weöres Sándor nagy verseinél, ahogy a nagyobb terjedelemben tárgyalt Mészöly Miklós sem „nagyobb” író, mondjuk, Ottlik Gézánál vagy Kertész Imrénél. És a tucatnyi vagy annál is több nagy novellistánk?... Miről árulkodik hát ezeknek a nagy költőknek, íróknak a beszédmódja?

Ha az irodalmat a létről szóló egyik lehetséges beszédnek tekintjük, márpedig én annak tekintem, akkor minden olyan nyelvet-írói beszédet, amely képes a banálison túlit, a felszínen, a láthatón túlit, vagyis az emberi egzisztencia mélyebb struktúráit láttatni, *korszerű* beszédmódnak tartom, függetlenül attól, hogy a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve. Más szóval, számomra minden ideológián és stílusiskolán túl, a művek vizsgálatánál – legyen az vers, kispróza vagy regény – a legelső szempont az volt, van-e a műnek *egzisztenciális tétje*, képes-e és mennyire elmozdulni a partikuláristól az egyetemes felé, képes-e az egyeditől az általánosba eljutni. Egzisztenciális tét nélkül az irodalom csupán ártalmatlan játék, privát szórakozás, vagy ahogy Petri György fogalmazott a kilencvenes években: hosszú műkörmök lilára lakkozása hímnős budoárookban. A modern magyar irodalmat is, mint minden fejlett irodalmat minden időben, az egyenrangú beszédmódok pluralizmusa jellemez, olyan sokszínűség, amelyben persze lehet valamely szint jobban kedvelni a többinél. De a személyes ízlést vagy irodalmi vonzalmat értékhierarchia alapjául megtenni a végeredményt illetően legalább annyira kétséges kimenetelű, mint az irodalmi folyamatokat valamely eszmerendszer csőlátásával ítélni meg. Főképpen ezért beszéllek *alakulástörténet*ről fejlődéstörténet helyett. Az irodalom nem fejlődik, csupán (át)alakul, változnak kifejezésformái, olykor új műfajok keletkeznek benne. Persze a felső határ a csillagos ég, de ma már azt is tudjuk, hogy a csillagok nem fölöttünk vannak, hanem körülöttünk. Ha nem így volna, Danténak vagy Dosztojevszkijnek rég a szemétkosárban lenne a helye. Az irodalomtörténet nem üdvtörténet. Ami az

emberi egzisztencia mélyén van, nem változik, legföljebb koronként más-más arcát látjuk, és más-más vonzata érdekel bennünket. Ugyanabban az irodalomtörténeti korszakban a lét más arca mutatkozik meg Weöres Sándor és megint más Pilinszky János vagy Juhász Ferenc költészetében. Teljességgel értelmetlen, végső soron megtevesztő és improduktív lenne azon spekulálni, melyikük létképe a hitelesebb. Az irodalom nem sportág, amelynek eredményei mérhetők lennének. Bizonyossággal csupán azt állíthatom, hogy az egyik költő engem jobban megszólít, mint a másik kettő. Másokat viszont más szólít meg inkább. De abban nagy valószínűséggel egyetértünk, hogy Szabolcska Mihály versei egyikünket sem szólítanak meg. Mivel nem közömbös a számomra, hogy az emberi egzisztencia paradoxonaiból valamely irodalmi mű szerzője mennyit és milyen nyelvi hatásokon ragad meg. Így aztán ebben a könyvben kénytelen voltam olyan műveket is szeretni, amelyeket máskülönbben nem szeretek. A perspektíva, amit választottam, rákényszerített erre. Az egzisztenciális szemlélet primátusa a magyarázata annak is, hogy az avantgárd és a neoavantgárd, Kassák Lajos életművét kivéve, viszonylag kis terjedelmet kapott áttekintésemben. Tandori Dezső szövegeit, Szentkuthy Miklós *Prae*-jét pedig, Esterházy Péter némely művével együtt, olyan, a szó legjobb értelmében vett magas művészi színvonalú kihívásnak látom az egzisztenciális (tehát nem egzisztencialista!) irodalommal szemben, amelynek a hatása a kortárs líra és epika beszédmódjának kiformalására ma már aligha vitatható.

A 20. századi magyar irodalom, minden vitathatatlanul nagy teljesítménye ellenére, a világirodalom számottevő modernista áramlatait, azok változásait, átalakulási irányait nem befolyásolta. Nagy formátumú alkotóink vannak szép számban, ám olyan, a nemzeti irodalom kereteit túllépő, világirodalmi jelentőségű korszakos lírikusaink és prózaíróink, mint Pound, Pessoa, Eliot, Michaux, Char, Kafka, Joyce, Proust, Musil és még sokan mások, nem voltak. Hogy lehettek volna, mint Ady, a kései Krúdy, Szentkuthy Miklós vagy Weöres Sándor? A magyar irodalom külföldi fölfedezése tulajdonképpen a legutóbbi negyedszázadban történt meg. Igaz, mindjárt visszamenőleg is, egészen Kosztolányiig és Máraiig. Szentkuthy Miklós *Prae*-jére mint a formabontó epika egyik nagy művére, ötven évvel a megjelenése után csodálkoztak rá Franciaországban.

A magyar irodalomnak ez az öröndetes, ámde kései külföldi sikere nem változtat azon a tényen, hogy a magyar irodalom lényegében véve *követő* irodalom, európai középhatalom. Vannak szimbolista, impresszionista, avantgárd, tárgyias stb. költői, van benne nagyrealista regény, lélektani regény, tudatregény, egzisztencialista regény, nouveau roman, de ezeknek az irányzatoknak, iskoláknak, műfajtípusoknak egyikét sem magyar író találta ki. Mindegyik importcikk, vagy inkább úgy fogalmaznék, importált nyersanyag, amelyet azután a legkreatívabb, legtehetségebb magyar költők és prózaírók olyannyira magyarrá gyúrtak, hogy az idegen eredetnek nyoma sem látszik rajtuk. A nyugatmajmolás vádja, amellyel egyszer nemzeti konzervatívok, máskor dogmatikus marxisták vagy egynémely népi író és irodalmár illette a modern magyar irodalom színejavát, egyáltalán nem helytálló. Hiszen bizonyos értelemben minden irodalom, még az irodalmi „nagyhatalmak” irodalmának kilencven százaléka is, követő irodalom. Az európai irodalmaknak,

minimum a reneszánsz óta, van egy olyan (persze koronként változó) egyezményes irodalmi-művészeti jel- és jelképrendszere, amelyben az irodalom nemzeti jellege nem szűnik meg, legföljebb oly módon oldódik föl benne, hogy a maga nemzeti partikularitásaival közben át is színezi ezt az egyetemes formanyelvet. Lehet, hogy ez a nemzeti jelleg Ady líráján vagy Móricz prózáján markánsabban mutatkozik meg, mint Pilinszky költészetén vagy Füst Milán művein, de ez művészi értékeiket illetően se nem oszt, se nem szoroz. A nemzeti (s egy nemrég letűnt korszakban az osztály)jelleg túlhangsúlyozása sok esetben menlevél lehetett a dilettánsoknak és féltehetségeknek. Ha pedig ez a szemlélet hátszelet fogott valamely totalitárius diktatúra hatalmasaitól, felmérhetetlen károkat volt képes az irodalomban okozni. Kolosváry Borcsa Mihály emitt, Révai József és egy időben Lukács György amott. Hangsúlyozni szeretném tehát, hogy az én szótáramban a követő nem a másodrendűnek vagy az epigonnak a színönimája. Mészöly Miklós egyik naplóbejegyzésére emlékeztetnék itt: az irodalom végül is nem találmány-bejelentő hivatal.

Tudjuk azt is, hogy a magyar irodalom 1919 óta nem pusztán a magyarországi irodalmat jelenti. A trianoni békeszerződés következtében nagyszámú magyar ajkú lakosság került az új országhatárokon kívülre, ahol hamar megszervezte irodalmi és művészeti társaságait, szövetségeit, lap-, folyóirat- és kiadói hálózatát, nemegyszer mostoha körülmények és feltételek között. (Cseh)szlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar irodalomról beszélni lehetséges és részben indokolt is, de csak mint olyan sajátos entitásokról, amelyek az egyetemes magyar irodalom részei, s amelyet minden tudományos leírásnál találóbban fejez ki Illyés Gyula metaforikus ötágú sípja. E dolgozat írója számára evidencia, hogy minden magyar nyelven írott belletrisztikus szöveg az egyetemes és oszthatatlan magyar irodalom része. A nyelv, melyen valamely vers, próza vagy drámai szöveg íródott, meghatározó jelentőségű a tekintetben, hogy mely nemzeti közösség irodalmában van a helye. Az irodalmi mű nyersanyaga, vagy ha úgy tetszik, a létmódja, a nyelv. Földrajzi, származási, etnikai szempontok ehhez képest mind másodlagos jelentőségűek. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az úgynevezett határon túli magyar irodalmak nem vizsgálhatók csak önmagukban, hanem mindig az *egész* magyar irodalom függvényrendszerében. Csak így kerülhetők el az egyoldalú minősítések, regionálisan értékes és fontos művek indokolatlan esztétikai túlbecsülése. Mert távolról sem biztos, hogy a regionális kontextusban kiemelkedőnek tekintett műveknek ugyanilyen megbecsülés jut ki az egész magyar irodalom kontextusában. Regionális értékek túlbecsülése, álljon bár mögötte a legnemesebb nemzetvédő szándék, ugyanolyan értékzavarokat okozhat, mint a kommunista rendszer idején, különösen annak első felében, a határon túli magyar irodalmak iránt hivatalosan is megkövetelt közöny vagy hallgatás.

Ez a dolgozat a határon túli magyar irodalmak (mint külön entitások) áttekintésére nem vállalkozott. A rendszerváltás óta semmi akadálya nincs annak, hogy egész magyar irodalomban gondolkozzunk, hogy a magyar irodalmat politikai határokon átívelő egyetlen nagy entitásnak tekintsük, amelyben állampolgárságától vagy lakhelyétől függetlenül mindenkinek egyformán jut hely, aki szépirodalmat

magyar nyelven ír. Van, akinek előkelőbb hely jut benne, van, akinek kevésbé. A könyvemben említett vagy részletesebben tárgyalt határon túli szerzők helye a 20. századi magyar irodalom legjobbjai között magától értetődő és megkérdőjelezhetetlen. Megkérdőjelezhetők esetleg a válogatásom szempontjai lehetnek.

Némileg más szempontú megítélés alá esik az emigráns magyar irodalom. A húszas évek első felében Kassáknak és körének folyóirata, a *Ma*, Bécsben jelent meg. Kassákék azonban hamarosan visszatérhettek Magyarországra; emigrációjuk rövid közjáték volt csupán. A moszkvai kommunista emigránsok irodalma a sztálini perek során elpusztított Barta Sándor, a kétségtelenül tehetséges és írói vénával megáldott Illés Béla valamint a gulágot megjárt, s csak idős korában hazatelepült Lengyel József kivételével, számottevő értékkel nem gyarapította a magyar irodalmat. Nem úgy, mint a kommunista diktatúra elől hazájukat elhagyó számos költő és író, különösen a fiatalabb korosztályokhoz tartozók, akik életművüket a hazai irodalmi élettől elszigetelve építették föl Nyugat-Európában és a tengerentúlon. Ők azok, „akik pusztán írók akartak lenni, magyar írók külföldön, amellet, hogy a polgári életben szakemberként végezték a munkájukat” (*Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: A nyugati magyar irodalom 1945 után. Bp. 1986. 54.o.*). „A nyugati magyar költészet [...] költőinek munkássága [...] más utakon jár, mint a hazai vagy a szomszédos országokban kifejlődött magyar líra. Erősebben hatnak reá a nyugat-európai, illetve amerikai irodalom jelenkori törekvései, sőt költői kísérletei. A nyugati diaszpórában élő magyar költő feladatának tekinti, hogy mindazt, amit a modern francia, angol vagy amerikai költészetben megismert, integrálja saját költői világába, a magyar líra szerves részévé tegye” (*uo.* 227.o.). „Az 1945 utáni magyar líra kétségkívül leglátványosabb újítását [...] annak a neoavantgárd ihletésű konkrét költészetnek a megjelenése ígérte, amelynek legkövetkezetesebb képviselői a párizsi *Magyar Műhely* körül csoportosuló alkotók voltak. Papp Tibor (1936), Bujdosó Alpár (1935) és Nagy Pál (1934) fonikus, vizuális és a szövegrögzítés hagyományos tartományaiból 'kilépő' alkotásai a versszerűség minden hagyományozott ismervét lerombolva irányították rá a figyelmet a műalkotás ontológiai 'elhelyezkedésének' számos olyan rejtélyére, amelyek ugyan az ötvenes években jelentek meg először a világlírában, de a művileg késleltetett recepció következtében nálunk csak a hetvenes években kezdtek tudatosulni” – írja Kulcsár Szabó Ernő (*i.m.* 148.o.). Két évtizeddel a rendszerváltás után már elmondható, hogy az egykori emigráns magyar írók munkái a mai egész magyar irodalom szerves részét alkotják, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy az egész magyar irodalomban azóta végbe ment beszédmódbeli és poétikai átalakulásokra ők is ösztönző hatással voltak. Nem látványosan hatottak, nem robbanásszerűen, de, különösen a hetvenes évektől, folyamatosan. És persze köszönhető mindez annak a fiatal irodalomtörténész nemzedéknek is, amelynek a nyolcvanas években volt bátorsága a kortárs nyugati irodalomtudományi irányzatok és iskolák elméleti belátásait a magyar irodalomra vonatkozóan aplikálni.

A legutóbbi bő negyedszázad irodalmunknak egy olyan korszaka, amelyben teória és írói praxis eleddig soha nem tapasztalt szimbiózisban él együtt. Sokszor nehéz kideríteni, mikor és milyen arányban inspirálta a teória a praxist, és megfordít-

va. Ezt az állapotot igen erős kritikai hátszél is erősítette. Írókollégáim közül néhányan úgy gondolják, hogy ebben a negyedszázadban kritikusok egy csoportja (klikkje?) kisajátította és manipulálja a magyar irodalmat. Hogy míg egyes alkotói áramlatokat, irodalmi tendenciákat a valós értéken felül becsül meg, másokról tudomást sem hajlandó venni. Hogy irodalmunkban már jó ideje a teoretikusok viszik a prímét, ők diktálják a tempót, s az író vagy aláveti magát a diktátumuknak, vagy ha nem, hát magára vessen.

En ezt, úgy is, mint „aktív” író, másképpen látom. Annak ellenére, hogy én sem vagyok az irodalmi mű nyelvi megelőzöttsége dogmájának az elvakult híve. Az új irodalomtudományi és kritikai iskolák – minden türelmetlenségük, hitvitázó indulataik és egyoldalúságaik ellenére – nyereségei irodalmi életünknek. Legfőképpen azért, mert szempontjaik átláthatók, érvelésük világos, elemzéseik szövegközpontúak, s nem metaforikusan homályosak vagy kétértelműek. Érveik és terminológiájuk kerüli a fellengzős frázisokat, a patetikus kinyilatkoztatásokat és az ideológusokat oly gyakran jellemző agressziót. Könyvem nagymértékben támaszkodik elméleti belátásaikra, következtetéseikre, értékítéleteikre, anélkül, hogy szentírásnak tekinteném minden szavukat. Aktív íróként a modern magyar irodalom egyes jelenségeit: műveit, szereplőit eltérően ítélem meg, mint a dolgozatomban sokat s többnyire egyetértéssel idézett Kulcsár Szabó Ernő, Gintli Tibor, Schein Gábor és mások. Amennyire munkám írása közben lehetőségem nyílt rá, igyekeztem érvényesíteni a művek elemzésénél a Kibédi Varga Árontól említett kétirányú megközelítést. Sőt, ezen túl, felhasználtam olyan nem „tudományos” alapozottságú írásokat is, mint Kosztolányi, Babits, Németh László és más szépírók kritikáit és esszéit, attól a kicsit félve kimondott meggyőződésemtől vezérelve, hogy ők, mint elsősorban aktív szépírók, valamit mégiscsak konyítottak az irodalmi művek anatómiájához is.

Mint minden nemzet irodalmának, a magyarnak is voltak nagy és hanyatló korszakai. A 16. és 17. századi magyar reneszánsz és barokk irodalom vitathatatlanul nagy korszaka volt irodalmunknak, miként a 19. század közepének és a 20. század bő első harmadának irodalma is. Vélhetőleg ilyen a legutóbbi negyedszázadé is, ámbár kortársak műveiről lévén szó, nem árt óvatosabban fogalmazni. Kétségtelen azonban, hogy a kortárs magyar irodalom nagy megbecsülésnek örvend külföldön is, amit az idegen nyelvekre lefordított kortárs magyar irodalmi művek nagy száma és elismerő fogadtatásuk is bizonyíthat. Borbély Szilárdtól Tóth Krisztinán át Zalán Tiborig a lírában, Barnás Ferencről és Bartis Attilától Vámos Miklósig és Závada Pálig a prózában, számtalan kiváló és külföldön is ismert és részben díjakkal is elismert alkotó munkáit érdemes figyelemmel kísérni és olvasni, akik a jelen kor irodalmának a derékhadához tartoznak, de, mint a hetvenes-nyolcvanas évek paradigmaváltása utáni írók és költők, kimaradtak áttekintésemből. Már jó ideje nem múlik el esztendő anélkül, hogy ne lenne egy vagy akár több irodalmi szenzáció benne, s ez a magyar irodalomnak, legalábbis a közeljövőjét illetően, derűlátással tölthet el bennünket.

Durst Péter

EGY ÚJ BÉCSI NYELVKÖNYV

(Csire Márta: *Téma*. Braumüller Kiadó, Bécs, 2009. 122 p.)

Csire Márta *Téma* című tananyaga 2009-ben jelent meg Bécsben a Braumüller kiadónál. Az audio CD-t is tartalmazó könyv a magyar nyelvi beszéd-készség és a kultúra közvetítését tűzi ki célul, a borítón is feltüntetett B1-B2 szinten. Nem komplex kurzuskönyvnek készült, bár a cím által sugallt tematikus felépítés lehetőségeit kihasználva a különböző nyelvi készségek gyakoroltatásának kellemes összhangját láthatjuk benne, és még a nyelvtannak is jut hely. A megcélzott nyelvtudási szinten a nyelvtanulók számára különösen fontos, hogy sok jó minőségű, nem túl nehéz szöveggel találkozzanak, és addigi tudásukat megerősítve, rendszerezve fokozatosan előbbre jussanak az egyre magabiztosabb, önálló nyelvhasználat útján.

Ha a könyv használatának helyét kívánjuk meghatározni, akkor nincs könnyű dolgunk. Ahogy azt a szerző ki is emeli, nem kurzuskönyvről van szó, amely szisztematikusan fejleszti a nyelvi készségeket, továbbá módszeresen bemutatja és gyakoroltatja a nyelvtant. A nyelvtant valójában nem is magyarázza, hanem fejezetenként egy-két feladatban gyakoroltatja. Ugyanakkor olyan átfogó kiegészítő anyag, amely önmagában is használható egyes csoportokban a már meglévő tudás felfrissítéséhez, valamint a szókincs és több nyelvi készség fejlesztéséhez (hallott szöveg értése, olvasott szöveg értése, beszéd-készség).

A könyv megjelenése igényes: jó minőségű papírra készült, tipográfiája ízléses, jól áttekinthető, következetes. Az ábrák és képek jó minőségűek, részben a feladatokhoz kapcsolódva személyeket vagy idegenforgalmi látványosságokat ábrázolnak, részben pedig egyszerűen esztétikai funkciójuk van.

A tíz fejezet egy-egy téma köré épül: 1. A kommunikáció csatornái 2. A nyelvtanulás 3. Életünk fejezetei 4. Család és lakás 5. Menjünk moziba! 6. Szabadidő és sport 7. Tanulás, munka, tervek 8. Utazás, nyaralás 9. Magyar városok – kulturális kalauz 10. Hírek és események a világból. Ezek a témák gyakran előfordulnak a nyelvkönyvekben, de nincs is szükség ezen a téren forradalmi változtatásokra, hiszen ha ismétléshez, gyakorláshoz vagy a meglévő tudás kiegészítéséhez akarjuk használni ezt a tananyagot, akkor erre lesz szükségünk. A témákat jól használható, gördülékeny és gyakran kifejezetten fiatalos stílusú szövegek segítségével dolgozza

fel a szerző. A hallgatott vagy az olvasott szöveg értését fejlesztő feladatoknak körülbelül a fele egyes szám első személyben megfogalmazott mondatokból áll, és az egyes szám első személyben beszélő szereplőknek túlnyomó része középiskolás vagy legfeljebb a harmincas éveinek elején járó fiatal. Az egyes szám első személyű formák gyakran megjelennek más feladatokban is: minden fejezetben találkozhatunk olyan kérdőívvél, amelyet a nyelvtanulónak saját magáról kell kitöltenie, illetve olyan feladattal, amelyben a saját magára vonatkozó kérdésekre kell válaszolnia. Ez kifejezetten hasznos az önálló beszéd elősegítésében, hiszen kiváló mintákkal szolgál ahhoz.

A könyv a következő nyelvtani témákat gyakoroltatja: 1. Számnevek 2. A főnévi igenév személyragos alakjai, időhatározók 3. Múlt idő 4. Birtokos szerkezetek, a *maga* visszaható névmás és az *egymás* kölcsönös névmás 5. Kérdő mondatok szórendje, múlt idő 6. A *mindig*, *gyakran*, *néha*, *olykor-olykor*, *sobasem* határozószók használata, -nként, -vnta, -Vnte végződés 7. A *tud*, *akar*, *szeretne* igék és az *ért vmibe*z ige használata, feltételes mód 8. A felszólító mód 9. Múlt idő 10. Igevonzatok, feltételes mód, felszólító mód. Bár a tartalomjegyzék szerint a 10. lecke anyagába tartoznak csak vonzatos igék, a többi olvasmányban is találunk ilyeneket, általában az olvasott vagy hallgatott szöveg szóanyagának feldolgozása során. A tananyagnak nem hangsúlyos pontja a grammatika, de fejezetenként néhány feladatban lehetőséget nyújt a gyakorlásra. Ahogy a fenti felsorolás is sejteti, a nyelvtani feladatok nagymértékben kapcsolódnak az egyes fejezetek témáihoz, a kiválasztott nyelvtani anyag a tematikusan meghatározott feladatok céljainak jobban alá van általában rendelve, mint a szisztematikus nyelvtani áttekintés szempontjainak (például a harmadik fejezetben a múlt időt a fő témaként tárgyalt „Életünk fejezetei” kapcsán gyakoroltatja, ahol a nyelvtanulónak kell életének fontos eseményeiről mesélni). Ezt semmiképpen sem tekinthetjük a könyv hiányosságának, mindössze egy jellemzőjének (amelyről a szerző is említést tesz az előszóban). A nyelvtant legtöbbször a hagyományos mondatkiegészítő vagy mondatépítő formában gyakorolhatják a nyelvtanulók, de időnként pármunkába vagy más beszédképességet fejlesztő gyakorlatokba van integrálva a nyelvtani feladat.

Az egyes fejezetek a témákon kívül a beszédszándékok köré is szerveződnek, amelyekből majdnem mindegyik fejezet feldolgoz legalább egyet. Igen hasznos például a vélemény kifejezése, a biztatás, a meghívás gyakoroltatása, de a szerző ide sorolt olyan ismereteket is, amelyek inkább tematikus szempontból vagy szókincsük miatt kezelendők külön egységként (például az *ötödik fejezet*ben a mozi-jegy vásárlása vagy a *kilencedik fejezet*ben vonatjegy vásárlása).

A fejezetek felépítése hasonló, de nem teljesen azonos, mert a szerző inkább a téma által logikusan diktált vonalon vezeti végig a nyelvtanulót. A logikailag összetartozó feladatok kapcsolatára azonban nem utal a tipográfia, így például egyes esetekben a csak együtt alkalmazható részfeladatok is külön számozást kapnak (például 7., 8.), a logikai kapcsolatot is kifejező többszintű számozás helyett (például 7.a., 7.b.). Ugyanígy az egyes fejezeteken belül érdemes lett volna elkülöníteni a nagyobb egységeket is (például a 8. fejezet 10–12 feladatait az előzőektől). Ez a némileg egybeomlesztett megjelenés kicsit ugyan zavaró, de ha a könyvet használó

nyelvtanár az óra előtt átnézi az órán használandó anyagot, kiküszöbölhetők a fennakadások.

Öröndetes tény, hogy az utóbbi tíz évben megjelent tananyagok nagy részéhez hasonlóan a *Téma* is módszertanilag sokkal gazdagabb és színesebb elődeinél, ami természetesen a könyv jellegének is köszönhető. A hallott és olvasott szöveg értését gyakoroltató feladatokon látszik, hogy szakmailag kompetens, gyakorló nyelvtanár készítette azokat: találunk a témát előkészítő feladatokat, a szövegeket jól meghatározott céllal kell olvasni vagy hallgatni és a feladatok a szövegek nyelvi tartalmát is feldolgozzák. Ennek köszönhetően élvezetes tananyag, és a tanárok számára is praktikus munkaeszköz lehet. A szövegek nyelvezete és szókincse inkább a fiatal nyelvtanulók számára ideális (például igen gyakoriak az internet világával kapcsolatos kifejezések), de alapvetően minden nyelvtanuló számára praktikus.

A könyv a hagyományos magyar kultúra közvetítésén túl felvállalja a kortárs közönségfilmeknek és az információs társadalom vívmányainak a mai magyar kultúra részeként történő szerepeltetését is.

A *függelékben* megtalálhatjuk a feladatok megoldásait, a CD felvételeinek listáját és egy szójegyzéket is. A szójegyzék egy igen hasznos tanulói szótár, mert a főneveknél megadja a többes szám, a tárgyaset és az E/3 birtokos alak végződését, az igéknél pedig E/1 és E/3 múlt idejű, E/3 felszólító módú és E/3 feltételes módú végződéseket, valamint a vonzatokat is. Ez jóval több segítséget nyújt, mint egy egyszerű szószedet. A könyvnek ebben a részében az egyedüli kifogásolható pont, hogy a szójegyzékben szereplő szavak kiválasztása időnként esetlegesnek tűnik, így előfordulhat, hogy az olvasmányok vagy a feladatok egy-egy nehezebb szavát nem találjuk meg (persze semmiképpen sem várható el teljesség egy ilyen korlátozott terjedelmű szójegyzéktől).

A német nyelvű utasításoktól és feladatkielölésektől függetlenül bármilyen anyanyelvű diákokkal lehetne használni a könyvet, de Magyarországon sajnos nem kapható, és nem valószínű, hogy a közeljövőben megoldható lenne a terjesztése. (Esetleg interneten lehet megrendelni, de a könyv ára a postaköltséggel együtt már elég tetemes összeg.) Ha azonban valakinek lehetősége nyílik ezt a könyvet a megfelelő nyelvtudási szinttel rendelkező csoportban használni, minden bizonnyal kellemesen és hasznosan fognak telni az órák.

Sólyom Réka

KETTŐS TÜKRÖKBEN STÍLUSRÓL, STILISZTIKÁRÓL

(Dr. H. Tóth István-Radek Patloka 2009. *Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul - a magyarról stílusosan*. Tribun EU, Prága. 140 p.)

2009-ben, a magyar nyelv évének tavaszán jelent meg Dr. H. Tóth István egyetemi docens és munkatársa, a magyar nyelvet kiválóan ismerő és beszélő Radek Patloka munkája, a *Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul - a magyarról stílusosan* című könyve a prágai Károly Egyetemen, a Közép-európai tanulmányok Kiskönyvtár első köteteként.

Az alkotók a bevezetőben következőképpen tájékoztatják az olvasókat a mű céljáról, szándékáról: „A *Kettős tükrök* című kötetünkkel közelebb kívánjuk vinni a magyar nyelv és irodalom iránt érdeklődőket az emberi kapcsolatok nyelvi árnyalataihoz magyar nyelven. Célunk a stilisztika *néhány elméleti és történeti kérdésének a feldolgozása*, ezzel a *stíluselemzés* segítése. (...) Stilisztikai fogalmakat és azokat illusztráló példákat mutatunk be. Így szeretnénk segíteni az ismeretek tanulmányozását, a válogatott szemelvények elemzését. (...) Kiemelt célunk a stílus-eszközök *tudatos felhasználásának a segítése*, a nyelvi kifejezésben az *igényesség-re készítés*” (H. Tóth–Patloka 2009: 9).

A kívül-belül igényes kivitelezésű kötetet lapozva elmondhatjuk, az alkotók fenti szándékai maradéktalanul megvalósultak: körültekintő, precíz meghatározásokkal, logikus, fegyelmezett, funkcionális stilisztikai elemzésekkel, s találó, frappáns szemléltető szövegekkel találkozunk. A példák, idézetek frissessége e műnek egyik nagy erénye: olvashatunk sms-verseket Varró Dánieltől, s a szerzők tárgyalják a „számítógép poétikájának nevezett *e-stílus*”-t is (H. Tóth–Patloka 2009: 85). Impónálón gazdag a *Kettős tükrök* hétoldalas felhasznált és ajánlott szakirodalma, mely a szerzők nagy szakmai felkészültségéről s alaposágáról árulkodik, egyben lehetőséget ad az érdeklődőknek a további kutatásra, tájékozódásra.

A kötet tizenegy, nagybetűvel jelölt fejezetből áll. Az A fejezet az olvasó (előbb már vázolt) tájékoztatását, Szathmári István összefoglalását a funkcionális stilisztikáról, és Illyés Gyula *Magyar beszéd* című írását tartalmazza.

A B fejezetben (*A stílus és a stilisztika körébe tartozó alapfogalmak áttekintése*) a szerzők először a stílus, a stilisztika, a stílusérték, s a stílust meghatározó tényezők fogalmát tisztázzák. Ezután – még a szóképek előtt – olyan képszerű eszközöket mutatnak be, mint a költői (vagy festői) jelző és a hasonlat. Ebben a fejezet-

ben mutatja be a könyv a szóképeket is: számos szépirodalmi és köznyelvi példával szemlélteti ez az alfejezet a metafora, az allegória, a megszemélyesítés, a szimbólum, a szinesztézia, a metonímia és a szinekdoché jelenségét a költői, írói nyelvben csakúgy, mint a hétköznapi nyelvhasználatban. Ezután az alakzatokról (figurákról) olvashatunk. A leggyakrabban előforduló szó- és mondatalakzatokat, s azok fajtáit sok példa felsorakoztatásával mutatja be a *Kettős tükrök*, így tárgyalja például az ismétlést, a fokozást, a felkiáltást, a kérdést, a szokatlan szórendet, az elhallgatást, a félbeszakítást, a gúnyt, az ironiát, az eufemizmust s a kakofemizmust.

A következő fejezetben a szerzők a köznyelvi és költői nyelvi képeket stílusesszé-közként való használatukban mutatják be: „A napi kapcsolatteremtésben mindannyian használunk stílusesszközöket. Egy-egy új tárgynak vagy jelenségnek az elnevezésére alkotott köznyelvi képeket, alakzatokat többé-kevésbé elfogadja a társadalom. Esetleg elvetheti, ha az a többséget sértő, vagy nem éri el azt a hatást, amit reméltek a létrehozói” (H. Tóth–Patloka 2009: 36). A hétköznapi nyelvhasználatban megszilárdult vagy meggyökeresedni készülő metaforák, a nem szó szerint értelmezendő nyelvhasználat, s a stilisztikai kompetencia ismertetése igen fontos terület, melyet a *Kettős tükrök* remekül megvalósít.

A D fejezetben – *A szépirodalom és a nyelvi képek* címmel – hosszabb szövegrészletekkel s a hozzájuk fűzött elemzésekkel mutatják be a szerzők a szépirodalmi stílust. Az idézett példák anyaga igen változatos: Berzsenyi-verstől kezdve Ady Endre- és Garaczi László-idézeteken át Grecsó Krisztián írásának részletéig terjed a bemutatott példák anyaga.

A következő fejezet *A stílus, a stilisztika és a stílustörténet összefüggései*-t tárgyalja. Bemutatja a stílustörténet különböző értelmezéseit, korszakolását, a korszakhatárokat kialakító stílusváltásokat, tendenciákat, a döntő fontosságú stílusújításokat, melyek Kazinczy, Petőfi és Arany s a Nyugat nevéhez köthetők, valamint napjaink költői nyelvét a plakátszíltól kezdve a vulgáris kifejezéseken át az sms-versig. A stílustörténeti korszakok bemutatásához, összegzéséhez nagy segítséget nyújt e fejezetben a 49. oldalon található táblázatos összefoglalás.

Az F fejezetben *A társadalmi érintkezés nyelvi kifejezőmódjai*-ról olvashatunk. A kötet az egyes stílusrétegeket, stílus kategóriákat írásbeli vagy szóbeli voltak alapján csoportosítja s tárgyalja, úgymint: 1) írásbeli: a) a szépirodalmi (= a szépiírói, művészi) stílus, b) a tudományos stílus, c) a publicisztikai (így is használják: újságírói vagy riporter) stílus, d) a hivatalos stílus és e) a levélstílus, amely a kommunikációs cél és a címzett szempontjából többféle; 2) a szóbeli közlés vagy közlésfolyamat főbb stílusfajtái: a) a társalgási stílus, b) a szónoki stílus és c) az előadói stílus. A szerzők nem szorítkoznak pusztá ismertetésre, hanem hasznos tanácsokkal, útmutatásokkal is ellátják az olvasót arra az esetre, ha például levélben, szónoki beszédben, vagy előadói megszólalás formájában kell megnyilatkozni; felhívják ezen kívül a figyelmet változó világunkban, „(...) az sms-ek és a drótlevelek korában (...)” (H. Tóth – Patloka 2009: 92) a korábbiaktól eltérő kifejezésformákra is.

Ezután további tájékoztatói lehetőségeket (írói szótár, az akusztikai szint vizsgálata) ismertet a kötet megint példákkal és táblázatokkal mutatva be a tárgyalt tudnivalókat (G fejezet).

A terjedelmes *H* fejezet *Az extralingvális eszközök stilisztikájáról* szól. E témakörben megismerkedhetünk például az írásképpel, a betűtípusokkal, a tájnyelvi és idegen szavak, alakok jellemzőivel, a központoszással (utóbbit igen részletesen bemutatja a kötet), a képversekkel és az sms-sel kapcsolatos stilisztikai kérdésekkel. Az egyes kérdéskörökhöz ismét gazdag példaanyag kapcsolódik: Petőfi Sándor, Radnóti Miklós, Nagy László verseit például teljes terjedelmükben közlik a szerzők a szabálytalan versforma és a képvers bemutatásakor.

Üdítő és aktuális újdonság az sms-ek stilisztikai vizsgálata: a bennük rejlő tömörség, elliptikus szerkezet, szleng jelenségek és nyelvi humor ismertetésén túl az emotikonok jelenségéről is olvashatunk.

Az *I* fejezet a művészi nyelv, a stilisztika és a kommunikáció kapcsolatáról szól: a kötet bemutatja a jakobsoni kommunikációs modellt a kiegészítő funkciókkal együtt; végül egy igen részletes, az eddig vázoltakat összefoglaló táblázat segíti a rendszerezést, áttekintést.

A kötet befejező fejezete a *Visszatekintésül* címet viseli; itt újra olvashatjuk a könyv belső borítóján szereplő Radnóti-idézetet:

Én én vagyok magamnak
s néked én te vagyok,
s te én vagy magadnak,
két külön hatalom.
S ketten *mi* vagyunk.
De csak ha vállalom.

(Radnóti Miklós: *Kis nyelvtan*)

A szerzők azt írják a könyv eleji idézetről: „Mottóként áll ez a költemény, kedvet kíván ébreszteni az utána következő oldalak elolvasásához” (H. Tóth–Patloka 2009: 133). Elmondhatjuk: azok a tanárok, egyetemi hallgatók, érdeklődők, akik elolvassák a *Kettős tükrök*-et, méltán érezhetik úgy, hogy sok mindent megtudtak a stílusról és a stilisztikáról. Sok-sok példát s komoly, szakmailag megalapozott útmutatást kapunk arról, hogy hogyan fogjunk hozzá például egy olyan vers elemzéséhez, mint a kötet elején és végén álló Radnóti-költemény. Maguk a szerzők is erre buzdítanak minket: „Fogalmazzunk meg visszamenőleg ennek, a stílussal és a stilisztikával foglalkozó kötetnek az ismeretében felvetéseket a vers választásával kapcsolatban! Legyenek feltételezéseink az elsajátított stilisztikai kompetenciánk alapján! Merjünk érdekeseket gondolni a stílusról és a stilisztikáról!

Támasszunk szövegértelmezői elvárásokat, majd ezek alapján vessük egybe RADNÓTI MIKLÓS versét a stilisztikai ismereteinkkel és a híres szállóigével: »Le style, c' est l' homme!« (»A stílus maga az ember.«) (H. Tóth–Patloka 2009: 133).

Fogadjuk meg e tanácsot! Biztosak lehetünk benne, hogy a *Kettős tükrök* forgatásával stilisztikai ízlésünk, elemzőképességünk, elméleti tudásunk csak gyarapodhat, csiszolódhat.

**A TINTA Könyvkiadó Ékesszólás Kiskönyvtára sorozatának eddig
megjelent 11 kötete a magyar nyelv tanulásának
és az anyanyelvi nevelésnek is hasznos segédeszköze**

AZ ÉKESSZÓLÁS KISKÖNYVTÁRA

Anya – nyelv – csavar. Nyelvi fejtörők. Forgács Róbert, 144 oldal, 2008, ÉK 8. k. 1490 Ft

Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés részletes magyarázata. Molnár Csikos László, 240 oldal, 2009, ÉK. 9. k. 1490 Ft

Etimológiák. 10 000 magyar szó eredete. Falk Nóra, 284 oldal, 2009, ÉK 10. k. 1490 Ft

Közmondások. 3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára. Bárdosi Vilmos–Kiss Gábor, 170 oldal, 2005, ÉK 1. k. 990 Ft

Retorika. Gyakorlati útmutató. Bencédy József, 143 oldal, 2008, ÉK 4. k. 990 Ft

Szinonimák. 20 000 rokon értelmű szó dióhéjszótára. Kiss Gábor – Bárdosi Vilmos, 240 oldal, 2008, ÉK 7. k. 990 Ft

Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval. Parapatics Andrea, 144 oldal, 2008, ÉK 6. k. 1490 Ft

Szólások. 5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára. Bárdosi Vilmos–Kiss Gábor, 231 oldal, 2005, ÉK 2. k. 990 Ft

Szómúzeum. Ódon, furcsa, érdekes, bolondos, emlékezetes szavak, nevek, címek tára. Hajdu Endre, 128 oldal, 2008, 2009, ÉK 5. k. 990 Ft

Új szavak I. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Minya Károly, 179 oldal, 2007, ÉK 3. k. 1490 Ft

Vallomások. Harminchárom jeles magyar kortársunk gondolatai anyanyelvünkről. Grétsy László (szerk.), 128 oldal, 2009, ÉK 11. k. 990 Ft

Előkészületben

Találós kérdések. 1295 hagyományos magyar szóbeli rejtvény. Vargha Katalin. 192 oldal, 2010, ÉK 12. 1490 Ft

A kötetek kedvezményrel rendelhetők meg a kiadótól:

TINTA Könyvkiadó
1116 Budapest, Kondorosi út 17.
Telefon: 371 05 01, fax: 371 05 02
Honlap: www.tintakiado.hu
E-mail: info@tintakiado.hu

FRISSÍTSE FEL MAGYAR NYELVTANÍTÁSI GYAKORLATÁT / TUDÁSÁT!

Magyar nyelvet tanít vagy nyelvtanfolyamot vezet? Szeretné óráinak színvonalát, hatékonyságát emelni, megismerkedni a legújabb nyelvoktató anyagokkal és képzési módszerekkel?

A GRUNDTVIG-Program keretében támogatott **Te-Le-Hu**-munkaprogram 2010 tavaszán továbbképzést szervez magyarnyelv-tanárok részére, amelynek helyszíne a magyar kultúra határon túli terjesztéséért felelős budapesti Balassi Intézet.

Jelentkezzen Ön is!

Részletes információkat a képzésről az alábbiakban talál:

Képzés neve: *Te-Le-Hu - Továbbképzés magyarnyelv-tanárok részére*

A képzés időtartama: 2010. május 12-16.

A képzés helyszíne: Balassi Intézet, Budapest, Magyarország.

Az intézet honlapja: <http://www.bbi.hu/>

A képzés tartalma: összesen 30 óra, szemináriumok, az órák elemzése, nyelvi szint-felmérés és a közös európai referenciakeret (KER), csoportmunka, tapasztalatcse-re, új nyelvoktató módszerekkel, tananyagokkal és kiadóikkal való ismerkedés.

A Balassi Intézet bizonyítványt állít ki a tanfolyamot teljesítők részére.

A képzés szervezője: az európai GRUNDTVIG-Program keretében megalakított Te-Le-Hu tanulási kapcsolat.

A jelentkezés módja: jelentkezni írásban 2010. **február 25-ig** lehet a képzés szervezőinél: Bodó Sarolta (sarolta.bodo@bbi.hu) és Nádor Orsolya (orsolya.nador@bbi.hu).

A képzés díja: a képzés díja 750 euró (Ez csak az oktatás költségét tartalmazza, a szállást és az étkezést minden résztvevő egyénileg oldja meg.) A díjat – előzetes egyeztetés után – a Te-Le-Hu számláját kezelő főpályázónak, a Finn–Magyar Baráti Társaságnak kell átutalni.

Bővebb felvilágosítás:

A Te-Le-Hu tanulási kapcsolat koordinátora: Finn–Magyar Társaság, Marjatta Manni-Hämäläinen, tel.: +358 41 5379302, marjatta.manni-hamalainen@suomiunkari.fi, www.suomiunkari.fi

A képzés szervezője: Balassi Intézet, Nádor Orsolya, tel. +361 3815170 , orsolya.nador@bbi.hu , nadororsolya@gmail.com , www.bbi.hu

TE-LE-HU
Budapesti tanár-továbbképzés
(A képzés tervezett programja)

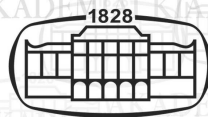
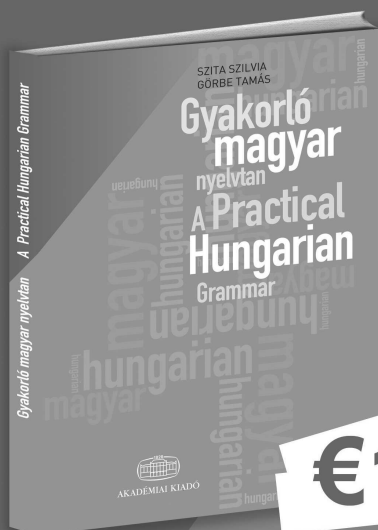
Időpont: 2010. május 12–16.
Helyszín: Balassi Intézet

Dátum	Foglalkozás	Típus	Tanár(ok)	Óra-szám
2010. május 12. 10:00-12:30	A résztvevők köszöntése, majd rövid bemutatkozás	Kötetlen beszélgetés		2
14:00 – 14:45	A TE-LE-HU program bemutatása	Előadás	Marjatta Manni-Hämäläinen (projektvezető)	1
15:00 – 17:15	A Közös Európai Referenciakeret és a nyelvtanulók nyelvi szintjének meghatározása	Előadás (60 perc) Gyakorlat (30 perc)	Hegedűs Rita	3
2010. május 13. 9:00 – 10:30	Kompetenciafejlesztés és korszerű módszerek I.	Előadás	Maróti Orsolya	2
11: 00 – 12:30	Kompetenciafejlesztés és korszerű módszerek II.	Előadás	Maruszkai Judit	2
14:00 – 16:15	Óratervezés a különféle kompetenciák figyelembe vételével	Workshop	A TE-LE-HU program finn és észt nyelvtanárai	3
2010. május 14. 9:00 – 10:30	A tananyagkészítés, tan könyvírás műhelytitkai	Előadás	Durst Péter	2
11:00-12:30	A grammatika a magyar nyelvkönyvekben	Előadás	Szili Katalin	2
14:00 – 17:00	Tananyagkészítés, mikrotanítás	Csoportmunka	A TE-LE-HU program nyelvtanárai	4
2010. május 15. 9:00 - 10:30 11:00 – 12:30	Kezdő szintű nyelvórák komplex elemzése	Workshop	A felvételen szereplő nyelvtanárak, moderátor: Maróti Orsolya	4
14:00 – 17:00	eMagyarul (portál, tananyagok, tanár-továbbképzési anyag, módszerek	Előadás (interaktív)	Nádor Orsolya	4
2010. május 16. 9:00 – 12:00	Tankönyv- és tananyag-bemutató	Workshop	A továbbképzés résztvevői bemutatják az általuk használt anyagokat; a TE-LE-HU keretében készült tankönyvajánló bemutatása (Maróti Orsolya)	4*
12:00- 12:45	A továbbképzés lezárása, értékelés		Marjatta Manni-Hämäläinen (TE-LE-HU projektvezető)	1

* Néhány könyvkiadó, könyvterjesztő meghívása; helyszíni vásárlási lehetőség

A Practical Hungarian Grammar A Gyakorló magyar nyelvtan

- magyarul tanulók és tanítók számára kínál nyelvtani összefoglalókat és gyakorlatokat
- kezdő szintől a felsőfokig jól használható
- kétnyelvű (magyar-angol) magyarázatokat, számos feladatot, ragozási táblázatot, illetve megoldókulcsot is tartalmaz
- egyéni és csoportos tanulásra egyaránt alkalmas



AKADÉMIAI KIADÓ

E-mail: ak@akkr.hu

Tel.: (+36-1) 464-8200

www.akademiaikiado.hu

€18

5450 Ft

A Gyakorló magyar nyelvtan A Practical Hungarian Grammar

- Offers a systematic overview of Hungarian grammar with exercises
- Contains bilingual (Hungarian-English) explanations, exercises, review sections, conjugation tables, and an answer key
- Can serve as an effective resource for beginning through advanced levels
- Is ideal for both group lessons and self-study

